

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 02. szám

Báthori Csaba	3	Vagy ott sem; Ha elhiszed; Exodus; A séta (<i>versek</i>)
Papp Tibor	7	Vipera és oroszlán (<i>elbeszélés</i>)
Podmaniczky Szilárd	11	Sansz-script líra (<i>vers</i>)
***	13	„Az írás a mai napig élmény számomra” (<i>Podmaniczky Szilárddal beszélget Ménesi Gábor</i>)
Varga Imre	17	Ne félj, ne reménykedj!; Elhagyva lakja; Fehér vers; Nem múlik el (<i>vers</i>)
Buda Ferenc	20	Rendkeresés
Tandori Dezső	27	Nem hogy „mi”, de hogy mi „nem”
Tódor János	37	Gettó–Magyarország (<i>Cigányok a törés- vonalban: roma rendszerváltás testközelből</i>)
Ittész Mihály	57	Egy zeneköltő az ezredfordulón (<i>Vonások a hetvenesztendős Kocsár Miklós zeneszerzői arcképéhez</i>)

Pomogáts Béla	66	Három felvonás a zsarnokságról (Páskándi Géza Dávid Ferenc-drámájának környezete)
Kántor Lajos	73	A kapu (regényvázlat, I. rész)
Fried István	108	Régiók, nemzet(iség)ek a jövő Európájában
Gerle Margit		Építészeti kerámiák

forrás

**SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun**

Megye Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztőégi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőégi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Báthori Csaba

Vagy ott sem

*Mi ez a szemcsés, nyafka zápor?
Könnyem most válik a világtól!
Ha látnád,
hogy sisteregnek és morognak
a tárnák
mélyén a lárva orrú holtak,
nem nyafognál!*

*Hol éljek, melyik száraz üregben?
Nem a réműletnek neveltem
az embert.
Ússz! Minden függő karcsapásod,
lerendelt
terved alól föl-fölszivárogo
lépted álma.*

*De menni, nyitni, menni félek!
Pedig odakint vár a lélek.
Az útra
kell rálépni, nem az ugarra
szorulva
bolyongni, végtelent akarva!
Záporozz hát!*

*Magamba' féljek, másba' férjek?
Több a szeszély, mint a veszélyek!
A végén,
kámfor, fogyatkozó hitünkben
élvén
foszt és képez bennünk az isten.
Vagy ott sem.*

Ha elhiszed

*Ha vetett veremben még elhiszed,
hogy föld felettiekért ver szived,*

*és hogy a láng a talpaid alatt
akár megsüti a csillagokat,*

*s elhiszed, hogy a verem peremén
nemcsak mohó állatot jelöl a fény,*

*hanem, ha szól, bár kemény emberárny,
bár vigasza hamis, lopott, silány,*

*mert minden néma ember emberen
túli forrás odafenn, ideleenn*

*a nyílt világon, visszfény nélküli
álom, mely csak szenvedve mérheti*

*máshoz igazát, és inkább lemond,
mert másképp fenn se tarthatja a gond, –*

*ha elhiszed, hogy a vetett verem
csak párbeszéd a félelmeiden*

*élősködő, de ismeretlen úr
másik éneddel, akkor szabadul*

*tetté türelmed s látszik szabadnak,
amit eddig titkaid takartak...*

Exodus

*Ha vagyok is, nem itt vagyok,
alakom drótozott lidérc,
másokra hágok, szakadok,
mint ruhák peremén a férc...
El innen, el!*

*Viszolygás füstje megvakít,
a hőkölésem kitöröl
minden mait és tegnapit
agyam tömött gödreiből...
El innen, el!*

*Csak az vagyok, aki leszek -
elszigetel, majd megszül ő,
a lépteimnek megvetett
parlag, a gyönyörű jövő...
El innen, el!*

*Kígyótozás mind aki van,
a lét táboroz ellenem,
életem hosszú, magtalan,
és elég és elégtelen...
El innen, el!*

*Hogy lássatok, nem lenni jó -
látjátok azt, aki zuhan.
Elejt, felfog a fennvaló
kíméletes karjaiban.
El innen, el!*

*El innen, el, hová, hová?
Szaporodik a más világ.
Anyám fölé, az ég alá,
hol ő óv és mindenki lát
utód-szemeivel!*

A séta

*Dőlj rá, ha tudsz, egy utcahosszra,
fityegj végig a sarkokon
düllöngve, törődve, botladozva,
mint várost bámuló rokon.*

*De lassan, mert a derekadnál,
ahol a járda köve lejt,
ahol hirtelen megakadtál,
hallhatod majd a gyöngycsevejt:*

*„Ő az, a pamutujjú Margit,
mokka-melle két kék bugyor,
a bőre cseppkő, ős sztalaktit,
már kétszáz éve haldokol.”*

*Csorogj végig egy utcahosszon,
mint egy lomha folyamuszály –
a tél kell, várom, visszahozzon,
ha elvitt váratlan a nyár.*

Papp Tibor

Vipera és oroszlán

A dédunoka ugyan soha nem jutott el a sziporkázó nyáresti fények locsolásában fürdő észak-magyar kisvárosokba, ahol a kocsmárosné macskája éjfél után édes-bús dallamokat nyávog, ahol reggelre mindenki tudja, hogy az éjjeliőr egy női zsebkendőt talált a templomkert mögött, melyen ugyan nem volt hímezett monogram, de némi olcsónak nem mondható szépillat lakozott benne, amiből több, a sötétség leple alatt a bokrok között megforduló nőszemélyre lehet gyanakodni, nem ott találkozott az idegennek kijáró figyelemmel és az icipici szájhúzással jelzett megvetéssel sem, de éltes, minden pletykával felfegyverzett házadó nőjének, az özvegy nyomdásznénak meleg karosszékében ülve elhitei magával, hogy a kisvárosokban a szóbeszéd alkotta évszakok aligha különböznek egymástól Európa keleti meg nyugati felén, és az idegenség, mely néha viszkető bőrként tapad a testre, ott, a Szepességben is kellemetlen lehetett annak, aki átélte, ugyanúgy, mint itt. Ez a tapasztalat először a fehér ablakkeretes, cakkos tetejű házakkal kipitykézett utcák girbegurba szalagjával behálózott belga kisvárosban, Herve-ben érte utol. Macskák itt is vannak, de jelenlétük hidegen hagyja a lakókat, talán éppen ezért nem éjszaka, hanem akkor koncerteznek, amikor a mindennapok zaja beolvasztja hangjukat a városka csingilingi-pocsolyájába. Jellegtelen loccsanás minden nyávogásuk. Itt a macskányi ölebek a kitétetett kedvencek, bizonyos családoknál körülöttük forog az élet, minden tettük a házi krónika kiemelt eseményeként van jelen a szomszédok közti, egyik ablakból a másikba átkiabált beszélgetésekben. Képzeld el, drága Mariskám, az én kis arany kutyám az öreg úr cipőjét odahúzta a tála mellé és belenyomta a tejberiszbe. Amikor napi körútjukra vásárolni, kirakatot nézegetni vagy trécselni indulnak az érdeemesült asszonyságok, a pékné vagy a jegyző felesége, a kis dögöt ölbekapják és lehelletük szalmájával melengetik. Nagy melleiken, mint egy húszszigeten reszkető hajótörött, a Fifinek becézett kidülledt szemű, hegyes orrú kutyus fogait mutogatva, talán mosolyog, mustrálja az általa uralt, az ő lebegő magasságában leledző környezetet. A mészárszékekben a családnak az olcsóbb hús jut, de Fifinek, aki éppen a terebélyes asszonyság kivágott ruhájának nyitott kapuján belül a keblek között bújik meg, csak a feje kukucska ki a kétoldali tejes bástyák közül, egy szelet bélszín jár, amit a mészárosnak azon nyomban kell megdarálnia. A Fifik miatt néha a családi béke is felborul, a városka egyetlen ügyvédje szerint igenis elfogadható válóoknak a férj durva viselkedése az ártatlan, védtelen kis állattal szemben. Híres per volt a nagy vendéglő szakácsának és feleségének a válása, mely úgy kezdődött, hogy az ágyban a férfi simogatós közeledtére az asszony védekezésül többször is kettejük közé tette a kutyát, mire a megsértődött férj kidobta Fifit az ablakon az első emeletről. Az állatorvos megállapította, hogy a kutya sérülései nyolc napon túl gyógyulók. Az asszony

Fifi és a maga nevében óriási kárpótolási igényt jelentett be, nemcsak a mosógépet, a bronzból öntött csillárt meg a kutyatányérokat követelte, hanem a házat is, az egészszet, ahol ők Fifivel ketten, kivetettek, meghúzódhatnak, a férj pedig elégedjen meg az autóval. Azóta Fifi nemcsak lakója, hanem tulajdonosa is a háznak, a szakács pedig, ház nélkül maradván, eladta az autóját s gyalog jár be a vendéglőbe a városka széléről, ahol talált egy hónapos szobát.

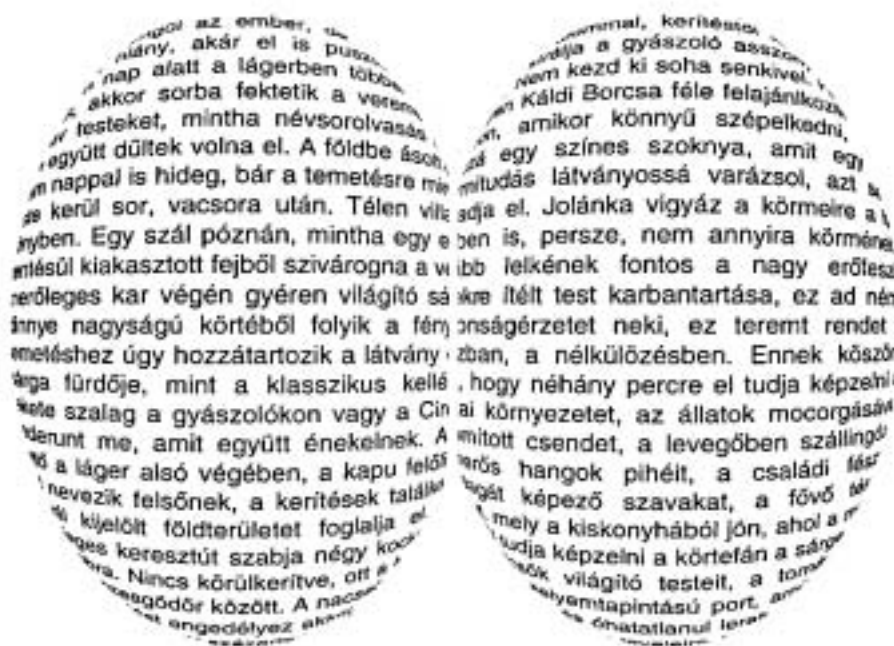
Mióta hol két hétre, hol többre, különösen tavasszal, amikor a helyi sajt a legfinomabb, az özvegy nyomdásznénál bérel szobát, a második emeletit, a tető alatt, mély barátság szövődött közöttük, olyan emberi kapcsolat, olyan természetükből adódó közelség, mint amilyen csak az egymás mellett álló fák összetalálkozó ágai, szellő mozgatta levelei között létezik, melynek mélységét az sem kisebbíti, hogy mind a ketten és minden alkalommal tudják, nem sokáig lesznek közös fedél alatt, sikamlós beszélgetéseiket előbb-utóbb ponttal zárja le az újabb utazás.

Madame Lulu nem is pénzért ad neki szállást (elfogadja a bankókat, de soha célzást nem tesz rájuk), hanem azért a megfizethetetlen örömet, hogy van kivel nyakló nélkül beszélgetnie. Neki, Olivérnek, mint mindenkinek, aki nem idevalósi, és ráadásul még fiatal is, nincs fogalma arról, hogy a városka pókhálójának számai pontosan hová vezetnek, kit, mit kötnek össze, Madame Lulu nyugodtan emlegethet egy régi nevet s hozzáteheti: féltékenységből ölte meg egy konyhakéssel a kikapós (hogy csúnyábbat ne mondjak) feleségét a háború alatt, aztán gyorsan egy kóbor német katonára kente az egészszet, rendőrileg megúszta, de a helybélieket nem tudta megtéveszteni, vagy utalhat saját kalandjaiból egy úrra, aki talán már rég nem él, de a városkában mindenki ismeri a nevét, itt él a rokonsága. Nős ember volt, saját hite szerint nem csalta meg a feleségét, nem lakozott benne a magát hangoskodva mutogató asszonnyal szemben sem féltékenység, sem szerelmes birtoklásvágy, és amit nem kívánt meg a másiktól, magára nézve sem tartotta kötelezőnek, éppen ezért nyugodt lelkiismerettel és gyakorta megosztotta valamelyik másik nembéli egyeddel a legmagasabb gyönyör megvalósulásához vezető – számtalan variációt kínáló – tevékenységét. Higgye el Olivér, neki olyan természetes volt ez a dolog, olyan egyszerű, mint az ebéd vagy a vacsora, s ezt a kisajátítást kerülő szemléletet igyekezett belesulykolni alkalmi párjának a fejébe is. Mert ugye, lelkiismeret-furdalás nélkül kártyáznak együtt az emberek, csak azért, mert jólesik nekik, hát miért ne lehetnének együtt férfiak és nők ugyanígy, csak azért, mert jólesik nekik, anélkül hogy egyeduralmat követelnének a másikkal szemben, ezt propagálta ő. Nagyon nagy lélek volt, berepülte az emberi természet hegyeit, völgyeit, nincs is szebb annál, ha valaki önfeláldozó és puritán. Madame Lulu a nyomdában tanulta a bölcsességet, ami nem volt éppen szokratészi, de alkalmasint lehet mély és elgondolkoztató. Vajon Olivér ismeretségi körében akad-e olyan puritán, aki önfeláldozó? Egyáltalán, akad-e puritán?

Madame Lulu, amikor szabadjára engedte emlékezetét, olyankor egy nagy időszákból húzta ki – mintha régi nadrágokat, divatjamúlt szoknyákat bányászna elő – a többnyire már felejtéstől megszaggatott, rongyos állapotban heverő eseményeket: az első biciklivásárlást, a cirkusz érkezését, a diófát kettészakító villámcsapást, akkor a múlt is jelen idő volt, amikor például felidézte a híres karácsonyi vacsorát, azt a bizonyosat, amikor a haló porában is ügyetlennek, mac-

kómozgásának emlegetett férj bejelentette neki, hogy válni akar egy csitri miatt, amiből persze nem lett semmi, mert náluk az volt a szokás, hogy karácsony estét vendéglőben, nagy vacsorával ünnepelték meg, akkor is, tudja Olivér, én nem szeretem az osztrigát, csak úgy, ha egy kis borsot tudok szórni rá, én nem hagyom magam, a csitrire is rászórom, ha idejön, gondoltam magamban, s ezt a férjem is észrevette, de nem jött. Na, azért nem volt mindig ilyen kihegyezett a hangulat. Jobb napokon vidám ember volt az uram, szeretett mindenféle mókákat kitalálni, amikor összeházasodtunk, akkor még nem volt se rádió, se televízió. Nem voltunk gazdagok, úgy szórakoztunk otthon, ahogy tudtunk. Egyszer azt találta ki, hogy menjek le a műhelybe és pucér fenékkal üljek rá a nyomáshoz előkészített ólomoldalakra, s majd a fenekemen fogja elolvasni a szentenciákat. Én is elég hóbortos voltam ahhoz, hogy csak azért, hogy a kedvébe járjak, megcsináljam, amit kér. Este volt már, felemeltem a hálóingemet és ráültem a befestékezett oldalakra, aztán felálltam, hátat fordítottam neki, derékig felcsavartam a pendelyt és meghajoltam, hogy jól lássa az olvasnivalót. Képzelve el! Ha-ha-ha.

Olivér megpróbálta elképzelni (csak az írást, mert Madame Lulut semmiképpen nem tudta, nem is akarta gondolatban megfiatalítani, ha megtenné, ha elképzelné hús-vér fiatalasszonyként, akkor szent meggyőződése, hogy különös és számára oly fontos barátságuknak azonnal vége szakadna).

Olivér elképzelte a látványt, lelki szemeivel megízlelte, agyában megforgatta, s megnyugtatta magát, hogy a nyomdásznak felkínált olvasókönyv két lapja ilyen lehetett, mert az ember mindent el tud képzelni. Az özvegy nyomdásznő

le-fel járatta húsos szempilláit, mint egy hápogó virágkehely, melyet apró bogarak ingerelnek, mintha azt akarná jelezni, hogy most ő is elképzeli, mert látni ő sem látott semmit akkor, csak a férje, aki magához húzta a földszinti nyomdahelyiségben található egyetlen gyékényfonat ülőkével puhított széket, leült rá és előrehajolva vizsgálta az eleven könyvet.

Olivér nem akart adós maradni, a kétemeletes kisvárosi ház első emeleti szobájában, a hatalmas ablakon át, függönyök közt lebegő fényben az elképzelt látomásból átváltott emlékezésbe, mert rövid életének rengeteg zezuga kínálkozik alkalmi színpadnak, melyen a közelmúlt édes-bús minidramái, vértelen színdarabjai várják a függöny fellebbentését, neki csak az első szót kell a szájára venni, a többi jön magától a darab eseményeivel együtt. Ezúttal az özvegy nyomdásznénak egyik kudarccal végződő sajátos történetét (majdnem mindnek kudarc a vége) mesélte el, melynek a közeli lapos városkában, Hasseltben, egy lányos házban a fickós, flamandosán szőke, lisztfehér bőrű, bögyös mama volt a főhőse. Valahányszor vendégként megérkezett hozzájuk, a mama, a tulajdonképpeni háziasszony (a nagymama csak a vendég előtt, főleg vacsora alatt játszotta ezt a szerepet) azonnal felszaladt a családi színpadra, amelyik forgószínpad lévén aszerint forgott, hogy Olivér éppen hol tartózkodott. Szemmel, kézzel és bizonyára gondolataiban is úgy kapaszkodott Olivérre, mint repkény a tóparti villa falára, érződött rajta, hogy be akarja vonni, fonni, úgy, hogy egyedül az övé legyen, mintha a gyereke lenne, de akit szeretőként is használhat esetleg. Ott érezte először, milyen egyszerűen fogamzik meg a társadalmi kiközösítés: míg a család hallgatólagos jóváhagyásával a csinos háziasszony kertelés nélkül játszadozott vele, megfogta a kezét, majd felcsúsztatta tenyerét kabátujja alá, vagy az asztal alatt a cipőtől megszabadított púderpamacs-puha lábaival átsimogatott az ő férfiasan szőrös lábszáraihoz, addig a család elrettenve figyelte nagyobbik lányuk nyiladozó szerelmét iránta. Midőn nyilvánvalóvá lett a dolog, azaz mindenki látta már, még az ezüstbottal járó nagymama is, hogy a kislány le nem veszi róla a szemét, a család, bizonyára némi tanácskozás után, melyet a közjegyző nagypapa vezetett le, megszakított vele, a bögyös mama legnagyobb bánatára, minden kapcsolatot, és sündisznószemű, turcsi orrú, vastag combú, elhízásra hajlamos, de erotikus provokálásban anyukát követő kislányuknak, aki valahány sima búcsúzó arcon csokoláskor beledugta nyelvecskáját Olivér fülébe, és a cimpát is bekente meleg nyálával, megtiltották még azt is, hogy az utcán köszönjön neki.

Pedig a veszély a mama oldaláról fenyegette magát, jegyezte meg az özvegy nyomdászné, a félreértés oka a bögyös mama kitanult, kifinomult játéka volt, ettől volt magának eufórikus közérzete, nem a kislánytól, mégis a mama volt az egyetlen, aki igazán ráfizetett, azért, mert a kiszemelt, felelősség nélkül fogyasztható áldozat kicsúszott a karmai közül. Maga nagyon szépen kimászott belőle, és annyival gazdagodott is, hogy felfedezte helyét a mi világunkban.

Ettől a gazdagodástól szívesen eltekintettem volna.

Higgye el, maga kétéves nyerő csikóként került ki az ügyből. Ki tudja, miféle vipera lakozik abban a leányban és miféle oroszlán az anyjában. Az egyik harap, a másik mar. Olivér, maga még túl fiatal ahhoz, hogy két vadállat között épségben maradjon.

Podmaniczky Szilárd

Sansz-script líra

*Ha megtudnád
ki vagy valójában
te magad lennél
egy időutazás*

*

*Benned van minden
ami a világ
ős-személyisége
csak elfedik történeteid*

*

*Soha nem láttad
a történelmet a kulisszákat
ezért nem is gyártod őket újra
benned véget ér
ez a magasztos háttérmese*

*

*Te magad vagy a misztikum
nem engedsz hozzáérni senkit
úgy tartozol a világhoz
mint öngyógyító liget
hová bejárni
csak a szélnek lehet*

*

*Időd lassan kitölti magát
mint pohár méz
melynek belseje is
csupa pohár*

*

*Most éled először
hogy változol
eddig csak tudtad
most már álmodod*

*

*Az igazságtól elhúzódsz
csupaszon személytelen
nem kérsz számon senkit
mintha kéz fogná a kezéd
mely magadhoz végre odavezet*

*

*Most már szívesen hallgatnál
csak hogy annyi mindent mondtál
ami sután visszahangozza neved:
kísértetként visszajár
kígyóhoz a bőre*

*

*Azt hitted
sokkal többen figyelnek rád
hát mégsem vagy olyan különös
inkább gyökértelen
mint a délibáb*

*

*Elmúlt hajnalok fénye
visszajár szemedbe
mintha minden fények forrása volna
és perceid s benne a kezdete*

*

*Életed betelik
vagy beteljesül?
A mérték most
még ismeretlen*

*

*Eljön életedben a kor
mikor úgy érzed
gyöngéden változol
s hogy érteni bírd a változást
megszólítod magad*

„Az írás a mai napig élmény számomra”

Podmaniczky Szilárddal beszélget Ménesi Gábor

– *Mennyiben járult hozzá íróvá válásodhoz gyermekkorod, szülőfalud és az a családi miliő, amelyben felnőtél?*

– Nagyon bonyolult és összetett kérdés, hogy hogyan kezdtem írással foglalkozni. Annak ellenére, hogy kis füzetekbe írogattam, nem akartam író lenni. Ez eleinte csupán szórakozás volt számomra. A mai napig is olyan élmény a gyermekkori írásmód, amelyhez vissza kell térnem, ha nagyon elszalad velem a ló, mert tudni akarom azt, hogy milyen az írást játékként művelni.

Az utóbbi időben keletkezett írásaiban különösen fontos helye van szülőfalumnak, Jászkarajenőnek. Olyan élményeket gyűjtöttem ott, amiket újra és újra elmesélek magamnak a szövegeimben. Úgy emlékszem vissza gyermekkorom színterére, mint egy mesevilágra. Valószínűleg persze nagy különbség van a fejemben létező és a valós Jászkarajenő között. Azt, hogy a család és a gyermekkori környezet hogyan segített íróvá válásomban, konkrétan nem tudom megmondani. Tény azonban, hogy mindaz, amit akkor magamba szívtam, beleszövődött írásaimba.

– *Milyen meghatározó olvasmányélményeid voltak?*

– Nagyon szerettem az Amundsen Déli-sark expedíciójáról szóló könyvet. Érdekes módon indiántörténeteket nem olvastam, azokat inkább filmen néztem. A legnagyobb élményt a homéroszi eposzok jelentették számomra, hosszú évekig nem tudtam szabadulni a hatásuk alól: meghatározták írás- és gondolkodásmódomat.

– *Cegléd, Budapest, Szeged – három város, ahol hosszabb-rövidebb időt töltöttél. Mit jelentenek számodra ezek a helyszínek? Mennyire fontos egy alkotó életében az a közeg, ahol él?*

– Cegléd azért fontos számomra, mert ott jártam gimnáziumba, illetve jelenleg ott élek a szüleim. Budapesten mindössze egy évet töltöttem, de nem szerettem, mert túl sűrű számomra a nagyvárosi közeg. Szegeden lassan tizenöt éve élek. Erről a városról jelen pillanatban azért nem tudok sokat mondani, mert túl közel van, benne élek. Lehetséges, hogy más városban nem tudtam volna olyan életet élni, amit magamnak kitaláltam és meg akartam valósítani.

Műveimben nem különülnek el az említett helyszínek. Amikor írok, fejemben van egy utca, egy ház, vagy bármi, ami az adott helyhez köt. Általában sok minden montírozódik össze: a spanyol tengerpart, egy francia utcarészlet és Szeged egyaránt megjelenhet egy-egy írásomban.

– *A gimnázium befejezése után a Budapesti Műszaki Egyetemre jártál, majd a szegedi tanárképző főiskola matematika-fizika szakán tanultál, ahol diplomát is szereztél. Hogyan keveredtél a reál tudományok területére?*

– Ez oda vezethető vissza, hogy gyermekkoromban csillagász szerettem volna lenni. Később is érdekelt a fizika és a matematika. A humán tudományokhoz tantárgyként nem vonzódtam, a reáliák valahogy kézzelfoghatóbbak voltak számomra. Közben persze iz-

gatott az irodalom. Elővettem például Petőfi és József Attila köteteit, és az ő verseik ritmusára saját verseket faragtam.

– *Tehát már gyermekkorodban trogattál. Hogyan jutottál el a publikálásig? Hol jelentek meg első írásaid?*

– Valójában egy-egy apró elismeréssel életben lehetett tartani bennem a hitet, hogy van értelme annak, amit írok. Olyan volt ez számomra, mintha megtanultam volna repülni. A szegedi főiskolán ismerkedtem meg olyan emberekkel, akik másképpen gondolkodtak az írott szövegről, mint én, vagyis publikálandó nyersanyagot láttak benne. A legtöbb folyóirattól visszaküldték munkáimat, végül a *Szegedi Egyetemen* jelentek meg írásaim.

– *Kiket említenél ebből a szegedi irodalmi társaságból?*

– Nagyon sokan voltunk itt abban az időben, de Kurdy Fehér János, Háy János és Solymosi Bálint állt hozzám legközelebb.

– *Mit jelentett számodra az ő barátságuk? Másképpen alakult volna-e az életed, ha nem ismerkedsz meg velük?*

– Miután elvégeztem a főiskolát és magamra maradtam, másfél évig tanítottam. Közben rájöttem, hogy inkább az írással szeretnék foglalkozni. Nagyon sokáig a fejem fölött lebegtek az olvasmányélményeim, és meghatározták az írói beszédmódomat. Aztán volt egy pont, amikor arrogáns módon próbáltam magamról minden olyan terhet ledobni, amely a szabadságomat korlátozta. Ezáltal az írásnak olyan szabad pillanatát éltem át, ami mellett addig elmentem. Az írás a mai napig élmény számomra, segítségével megtapasztalhatom, hogy milyen szabadon élni a világban. Valószínűleg ugyanezt az utat jártam volna végig akkor is, ha nem kerülök bele ebbe az irodalmi társaságba, csak több időre lett volna szükségem terveim megvalósításához.

– *Az első publikációhoz képest igen későn látott napvilágot első köteted, a Haggyatok lótszülésben. Milyen út vezetett a könyv megjelenéséig?*

– Hosszú előjátéka volt a könyv megjelenésének. Már 1988-ban összeállítottam egy kötetet, amit beadtam egy kiadóhoz, el is fogadták, végül mégsem adták ki. Időközben gyűlt az anyag, kéziratok születtek, és 1992-re állt össze egy újabb könyv, amit a *JAK* és a *Pesti Szalon* jelentetett meg. Jó néhány olyan szöveg volt az 1988-as anyagban, ami nem került bele a *Haggyatok lótszülésben* című kötetembe, mert az új írások már más hangvételűek voltak. Érdekes azonban, hogy éppen a kimaradt művek jelentek meg a *Körkép* című antológiában.

– *Verssekkel indultál, de áttértél a kisprózák írására. Mi késztetett erre a váltásra?*

– Valószínűleg azért váltottam, mert versíróként nem fogadtak el. Nem közölték a verseimet azzal az indokkal, hogy versben is prózát írok. Prózáimat megjelentették, bár azokat inkább versszerűnek találták. Elég kevés lehetőség volt akkoriban megjelenéshez jutni, így emberi gyengeségből megpróbáltam olyan szövegeket írni, amelyeket publikálhatok. A próza mellett azonban mindig írtam, és ma is írok verseket.

– *Miben különbözik a kétféle írástechnika? Mi határozza meg, hogy egy élményből vers vagy próza születik?*

– Maga az élmény határozza meg. Egy pillanatképből, ami egy rövid szegmentuma az ember érzékelésének, inkább vers születik. Egy olyan élményből, ami nagyobb történetvilágot nyit meg, inkább prózát írok. Mondok erre egy konkrét példát. Az *Éji fagott* című versem egy éjszakai vasútállomás, egy üres peron képi világából jött létre. Ebből a látványból nem lehetett volna prózát írni. Amikor azonban a vonaton megláttam egy embert, aki egy facsetetét visz a vállán, ez a kép elindított bennem egy történetet, amit csak prózában írhattam meg.

– *Első könyvedet igen ellentmondásosan fogadta a kritika. Voltak, akik elismerően írtak sajátos szövegeidről, míg mások elutasítón nyilvánítták ki véleményüket a kötetről. Ugyanez a kettség az olvasókra is jellemző volt. Hogyan élted meg mindezt?*

– Foglalkoztatott, mert bizonytalan voltam. Nem tudtam pontosan magam sem, hogy mi az, amit csinálok. Olyat írtam, ami nem hasonlított a hagyományos szövegkezeléshez. Ez az írásmód nem avantgárd gesztus volt, nem akartam ezáltal kitérni, hanem számomra ez lett az egyetlen lehetséges megszólalási forma. A célom az volt, hogy a nyelv által létrehozható, de nem a klasszikus irodalom eszközeit felhasználó írásmódot alakítsak ki. Éppen ezért meg kellett tanulnom különválasztani a kritikusok elvárását és a számomra legőszintébb és leghitelesebb nyelvkezelést. A bizonytalanság sokáig elkísért. Írói tevékenységemnek hosszú ideig nem volt formai meghatározója, irányvonala. Érdekes módon ez mostanra alakult ki. Ezt úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy eddig a bizonytalanságom írt körül, ma pedig a bizonyosságom. Ebben a két különböző állapotban az ember nyilván másképpen fogadja a kritikákat.

– *Műveid olvasásakor az volt a benyomásom, hogy folyamatosan azt írtad, amit akartál, vagyis már pályakezdesedre sem volt jellemző az útkeresés, az egyéni hang kimunkálására irányuló törekvés. Jól látom ezt?*

– Csak ennek látom értelmét. Ugyanakkor nem vonom kétségbe, hogy van olyan írói attitűd is, amely az olvasó elvárásainak örömmel és szeretettel meg akar felelni. Amikor leírok valamit, nem tudok olvasókra gondolni. Azt reméltem, hogy nemcsak én vagyok érzékeny ezekre a szövegekre, hanem mások is szeretik ezt az írásmódot. Ha nem is sokan, de néhányan elolvassák műveimet, ami azt igazolja, hogy szövegeim alapvetően nem idegenek az ember természetétől és nyelvkezelésétől.

– *Írásaidnak van néhány világirodalmi előképe. Kiket említenél az alkotók közül?*

– Elsősorban Joyce *Ulyssese*, valamint Thomas Bernhard és Beckett művei jelentettek megrázó élményt számomra. Ezek olvasása közben arra döbbsentem rá, hogy nem egy objektív irodalmi szöveget tartok a kezemben, hanem van egy összetéveszthetetlen hangjuk ezeknek az írásoknak: még a klasszikus szövegformálású művekből is kisugárzik az író személyisége.

– *Hogyan fogadtad, amikor fellépésedet követően többen is Esterházy-epigonnak bélyegeztek?*

– Azokon kívül, akikhez közel állnak a szövegeim, sokan félremagyarázták írásaimat. Esterházy írásaira finom, ravaszkas hangvétel jellemző, amely hozzám is közel áll. Epi-gonizmusról azonban nem beszélhetünk.

– *Tárcanovelláid olvasása közben Örkény egypercesei is felidéződhetnek bennünk. Szándékos volt-e ez a kapcsolódás?*

– Egyáltalán nem volt szándékos. Ezek a rövid írások először a *Délmagyarország* utolsó oldalának tárcarovatában jelentek meg. Ez éppen egy Örkény-egyperces terjedelmének felel meg. A szövegek terjedelme és a bennük felbukkanó ironia óhatatlanul emlékeztet Örkény egyperceseire. Ugyanakkor legalább ekkora különbözőségek is vannak.

– *A Haggyatok lótuszülésben című könyvedben olvashatjuk: „Nem szeretek olyat olvasni, amelyben minden úgy történik, ahogy meg van írva...” – Majd így fogalmazol: „Szeretem az írásokat jól befejezni: megragadom az alkalmat: ezúton kívánok magamnak sok sikert.” Ezek a figyelemfelkeltő mondatok nemcsak az első kötetre vonatkoznak, hanem a későbbi írásokra is. Minden szövegedben a mondat fontosabbá válik a történetnél. Mennyire volt ez tudatos akkor?*

– Ez alkati kérdés. Írói alkatom a magyar irodalom pillanatnyi kontextusában így tudott érvényre jutni. Bizonyára vannak ebben tudatos dolgok is, de mindig a fantázia viszonylag intelligensen irányítható részével szerettem dolgozni – ami persze tudatosságot is feltételez. Az életem és az írás olyan módon fonódik össze, hogy egységes egészet alkot. Úgy érzem, ha mindezt analizálnám, akkor egy holttestet boncolnék szét, nem az egység lényegét fogalmaznám meg.

– *A Képlapok a barlangszájából ötvenkét fejezetben rövid, néhány soros írásokat tartalmaz. Mennyiben jelent változást és megújulást ez a könyv a korábbiakhoz képest?*

– Ezzel a könyvvel indult el egy folyamat, amely a mai napig tart. Ha tíz év múlva sikerül megvalósítanom, amit elterveztem, és készen lesz több ezer oldalnyi szöveg, akkor jól látható lesz majd, hogy az írásaimnak volt egy fölvezető szakasza, amikor nem tudtam, hogy mit csináljak. Sok mindent kipróbáltam: írtam rövidet, hosszút, még rövidebbet. A próbaidőszak után már nagyobb kompozíciókban gondolkodtam. A *Képlapok*ba bekerült, de már évekkal korábban keletkezett rövid szövegeket egységként kezeltem, és megpróbáltam csak így írni.

– *2001-ben egy regénnyel álltál elő. Mi hította életre ezt a művet?*

– Elsősorban az, hogy kipóbáljam, milyen regényt írni. Másrészt a kiadóm azzal biztatott, hogy a regény az a műfaj, amellyel több olvasóhoz el lehet jutni. A *Két kézzel búcsúzik a leopárd* végül nem hozta meg a várt eredményt, mert ez a mű is olyan lett, mint a többi szöveg. Három évig készültem fejben a regény megírására. Vettem spirálfüzeteket és tollakat, és hetente húsz oldalt mindig megírtam. Először egy Szegedről szóló regényt akartam írni, aminek az lett volna a címe, hogy *Nyakam, Szeged*. Ezt az anyagot túl erősnek és valóságosnak éreztem, ezért úgy döntöttem, hogy az eredeti elképzelés szerint nem írom meg, de részleteit fölhasználva mégis elhelyezem a készülő regényben. Elképzeltem egy olyan szituációt, amelyben egy fordítóval kezdek levelezni. Különleges és izgalmas kaland és élmény volt számomra a regényvilág megalkotása.

– *Ahogy említetted, tudatosan regényt írtál, nem pedig írás közben álltak össze regénnyé a mű részletei. Miben különbözött ennek megírása korábbi könyveid létrehozásától?*

– Tudtam az elejét és a végét a könyvnek. Fejemben voltak a regény egyes helyszínei és jelenetei. A ráfordított idő szempontjából is nagy a különbség, hiszen egy novellát néhány óra alatt megírok, a regény alakulásának hónapjai, esetleg évei alatt csak egyetlen világgal foglalkozom.

– *A regény során folyamatosan változnak a nézőpontok, változik a narrátor személye. Miért volt szükség erre?*

– A narrációk azért úsznak át egymásba, mert ezzel az objektív és szubjektív világ, a valóságosság és a fantázia összemoshatóságát akartam tükrözni. Elsősorban az érdekelt, hogy hogyan kopírozódik rá Kremkus leveleire az én személyiségem, illetve egy narrátor személyisége és beszéde. A regényben legalább három rétegben található ez a narrációs szál, és állandóan változik, hogy mikor melyik sejlik föl.

– *Az ideai könyvhétre jelent meg legújabb köteted, a Feltétlen emberek. Beszélnél róla?*

– A könyv alapját a – korábban már a *Délmagyarországban* olvasható – Józsi bácsis történetek adták. Ezek a laza, komikus írások egy kicsit hasonlítanak a mostanában látható, vicces tévésorozatokhoz. A könyvben három szereplőt mozgatok, akik egy ponton találkoznak. Ha a novellákat összeolvassuk, akkor egy regényre emlékeztető, kerek, egész művet kapunk. A *Feltétlen emberek* szórakoztatóbb, könnyedebb hangvételű és – reményeim szerint – olvasóbarátabb könyv, mint az eddigiek.

(Az interjú 2003. május 29-én készült.)

Varga Imre

Ne félj, ne reménykedj!

*Ne félj, ne reménykedj! Nincs más, nincs másik.
Ábránd s égi ábra földedre vágyik.
Nézd, szikrázik a nap és olvad a hó,
patakszik, zúg az öröm, zöldül a szó.*

*Mihelyt elfogadtad, ami fájt addig,
elengedhedd, mert oltotta szomjad.
Hullám sodort még parttól partig,
mert küzdöttél. S magad megadva: ott vagy.*

*Ittál egy kortyot és már nem szomjazol.
Vágy, csalódás, álom, önámítás –
túljutva már belőlük-lakozol.*

*Ez a mindig más, de magva-ugyanaz,
légy hálás barátom, mert vagy, aki vagy –
nincs vágynod mi után és nincs hártás.*

Elhagyva lakja

*nem tudom nem tudhatom ki vagy
mert a Kistáltos a fövény a part
ahová elhat kizeng hullámverés
a határ amitől látható
a sárga homoksáv
égen a felhők a hegyek vagy hajók
nem adnak rólad semmi szólhatót
bár erősebbek mint vers magasztalás*

*de a cseneded nemcsak engem éltet
hallja a farkas a hold a nád
az ész soha meg nem érthet
beléd olvad ha túljut önmagán
ha nem szolgálja a Forma Hang Urát
vagy a Tudhatót s elhagyva lakja otthonát
és érzései sem övé nincs tulajdon itt
mert nincs cseléd s nincs gazda sem
áttetsző szavak mögött a tér
fehér zenéje átzúgja életem*

Fehér vers

*A csenddel a boldogság üzen,
a csenddel a béke.
Ez az a nyelv, ez az a hely -
minden élő menedéke.*

*Nevemet, sorsomat ízlelve
figyelmem fényébe oltad.
Üres, fényes tér a vagyok.
Két szó közt boldogan.
Belelőgnék úrébe, ha lenne aki;
szólítanám, ha lenne mivel.
Szabad-létem jelei
kimondhatatlanul.
Átlépésem mozdulatlan.
Ha lenne máshová.
Az álom tze volt
teremtés előtti tagolatlan.
Érzés fel-felcsillanása
időm hullámain.
A most határtalan
szavak ábrándja hozza
és viszi; lám, hullámszik hangtalan.
A csend fehérsége
mindenből minden előtt
és mögött.*

Nem múlik el

*Nem múlik el semmi valódi
Tűnik a forma a név meg az ábránd
Úrbe érsz itt félni csalódní
sem tudsz Sziklák és lángok sejtelve csak
Az üres tér peremét csipkézi egy érzés
aki voltál halott félig
előbukó őskép már nincs
ki nézze és nincsen amit
hajtincs az idő elmozdul*

s az időtlen sincs a teremtés előtt
mindenben a benne-vagyok
csontokban csobogó fény-patakok
és a boldog tér ahogy furulyából
a hang ami részleteiben egység
mindjében megnyilvánulatlan
végtelenje teresség
a hangja fényes néma dallam
az ideje-hamvadt tartam távozóban
érkezik s ha jön épp elmegy
láthatatlanul világos forma-nincs test

délben a holdfényes máksorok

Buda Ferenc

Rendkeresés

Hallgatom a rádió népzenei műsorát. Innét tudom meg: nincs egy hete, hogy meghalt Lükő Gábor is.

Mándoky Kongur István vitt el egyszer hozzá, ennek révén ismerhettem meg személyesen. István ajándékul szánta ez a látogatást nekem; akként is fogadtam. Van ennek már vagy harminc éve. Később, a hetvenes évek vége felé a Majsza melletti Kígyópusztán, egy erdőszéli fafaragó táborban néhány napig együtt lehettem Gábor bácsival. Jómagam valamit épp faragtam. Ő pedig – talán ez a legjobb szó ide – *világított*. Azaz: a világot, *a szellem napvilágát* nyitogatta. Később Bálint Sándor is megjelent Szegedről. Letelepedtek beszélgetni egymás mellé. Elnéztem, elhallgattam a két nagy öreget – egyikük szelíd katolikus, másikuk kemény protestáns –: mily élénk elmével s mily szép békességben fűzik egymás mellé fontos dolgokról szóló fénylő gondolataikat. Akkortájt igazából még nem is voltak oly öregek.

Ma már egyikük sincs az élők sorában.

Mándoky Kongur István pedig – aki annak idején a török népek és nyelvek iránti érdeklődést bennem fölkelte – már jó ideje ott nyugszik a kazakföldi Almati temetőjében. Élt 49 évet.

*

Régi fényképek akadtak a kezembe, azokat nézegetem. A 15 éve készült felvételeken hajam-szakállam még sötét. Borsika még kicsi. Anyám még él.

Dolgoznom kellene egy elvállalt feladaton, de csak ülök és szomorkodom.

Kinn erősen fúj a szél, a nap ki-kisüt, el-elbújik.

Most bennem van sötét.

*

Elkészültem végre a Kécskén elesett, de nem itt lakos katonák sírjaira szánt 12 kopjafával. Helyére került mind, vasárnap az avatásuk is megtörtént. Szokatlanul nagy meleg volt, de apám ünnepelőbe öltözötten maga ballagott oda majd egy kilométernyiről a régebbi református temetőbe.

Kórus szól, beszéd hangozott, a lelkész az alkalomhoz illő igéket olvasott fel a Szentírásból. Magam is elmondtam *Az elesett katonák emlékére* című versemet.

Apám meg volt elégedve az ünnepséggel.

Kimerítő lehetett számára végig ott álldogálni a verőfényben, megkértem hát egy ismerőst, vinné haza kocsival.

(Az én Trabantom már tél óta az udvaron vesztegel: egy nap rajtakaptak a rendőrök, hogy – igaz: sürgős dologban – lejárt forgalmival közlekedem. Megbüntettek 25 ezer forintra. Le is ülhettem volna ezt az összeget, ám sok a dolgom: a tartós kikapcsolódás fényűzése számomra megengedhetetlen. Azóta hát nem autózom. Nem is hiányzik. Bőven beérem két keréssel.)

*

Június másodika. E napon éltem át 57 évvel ezelőtt szülővárosomban az első bombázást.

Nyolcéves sem voltam még egészen, ám innen, az idő távolából visszatekintve még kisebbnek látom akkor magamat: talán az időt térként megjelenítő vizuális képzelet láttatta perspektivikus megrövidülés miatt, talán azért, mert a mai hét-nyolcévéseseknél valóban kisebb termetű voltam.

Derűs, szép kora nyári nap volt az a június másodika. Akkor végeztem az első elemi, s mivel a tanév a háborús állapotok miatt korábban ért véget, mint rendes időkben, iskolába már nem kellett menni. Jócskán fenn járt a nap, amikor felébredtem. Anyám előzőleg kiszaladt a piacra. Nem volt kire bízom – apám hónapok óta a fronton szolgált –, de engem nyugodt szívvel otthon hagyhatott magamban is: megbízható gyerek voltam. A reggelire szánt bögre tejet, szeletnyi kenyert odakészítette a konyhaasztalra, s már épp nekiláttam volna, amidőn rettenetes üvöltő hangon megszólaltak a város szirénái. Gyomrom azonnal özszerándult. Egy falatot, egyetlen kortyot sem bírtam lenyelni aznap, egészen sötétedésig. (Amikor is egy éretlen, zsenge magvú zöld barackot ropogtattam el táplálék gyanánt.)

Csakhamar tompán mormogó zúgás támadt nyugatról, a Pentezug felől – ahonnét a nyári zivatarfelhők szoktak feketén közeledni villámmal, esővel, mennydörgéssel –, s néhány perc múltán megjelentek az égen a brit királyi légi-erő nehézbombázói. Mi azonban – talán a zárt helytől való ösztönös irtózat miatt – nem mertünk lehúzódni az óvóhelyé előléptetett pincébe: a velünk egy portán lakó többi család jelenlévő tagjaival együtt az udvarvégi palánk mögötti kert fái alól lestük remegve, hogy a kötelékben érkező repülőgépek leejtik terhüket a város felett. A magasból zuhanó bombák sivítása, eget-földet rendítő robaja máig itt rezeg bennem, mint ahogy a robbanások ég felé szökő, feketén gomolygó füstjét is látom magam előtt.

A légitámaszpontja – mint katonai fontosságú vasúti csomópont – a debreceni Nagyalomás volt. Ám a környékbeli utcák – Erzsébet utca, Késes utca, Werbőczy utca – (talán a pontatlan célzás miatt) még alaposabban megkapták a magukét. Sok halottja és sebesültje volt ennek a légitámaszának. Az a hely, ahol mi laktunk, viszonylag messzi esett a pályaudvartól, így hát ekkor még megúsztuk. Mi is – s egyelőre a hajlékunk is.

A háború hátralévő hónapjai során adódott még számos alkalom a rettegésre, az ijedelemre, e nap iszonyatosan szorongató félelme azonban nem tetéződött s nem ismétlődött. Bennem legalábbis nem. Úgy látszik – akárcsak a szagokhoz, bűzökhöz, illatokhoz –, a halálveszedelemhez is hozzá lehet szokni. Ha a vész-helyzet sűrűn ismétlődik, esetleg állandósul, az idegrendszer védekező mecha-

nizmusa a félelem ingerküszöbét is megemeli – különben akár belepusztulhatnánk a félelembe. (Nálam ez az alkalmazkodókészség idővel odáig fajult, hogy pár hónappal később rokonaink udvarában, a két ellenséges arcvonal közé rekedt Alsó-Józsán – ügyet sem vetvén az egymással feleselő könnyű- és nehézfegyverek csapta zenebonára s a fejem felett füttyögő lövedékekre – elmélyült buzgalommal szedegettem a földről a kerítéspalánknak koppanó elfáradt géppuskagolyókat. Legtöbbjük még meleg volt. Addig-addig szöszmötöltem ott magamban, mígnem anyám – ráeszmélvén hollétemre s foglalatosságomra – kézen ragadva berohant velem a házba.)

Akkor már évek óta dúlt a második világháború. Egyre sokasodó terheit nyögte az ország. Fokozódott a nélkülözés, jöttek, özönlöttek haza a sebesültek, szálltak s ránk telepedtek a fekete hírek fogságba esett, s végképp odapusztult katonák ezreiről. Számomra mégis e napon, 1944. június másodikán kezdődött el az *igazi* háború: ekkor kerültem vele szemtől szembe, sőt testközelse. S ez a testközelség eltartott még egy darabig. Jó darabig. Erre azonban majd máskor keríték sort. Egyelőre elég belőle ennyi.

*

Az élet: szakadatlan, folytonos lüktetés, ezért nem is ábrázolható egyenes vonallal. Amit egyenes vonal jelöl, az nem az élet. (Lásd a kórházak intenzív osztályain elhelyezett készülékek képernyőit: nagy bajt jelez, ha egyenes vonal jelenik meg rajtuk.) Az egymástól eltérő, egymással ellentétes mozzanatok, állapotok meghatározott ritmus szerint követik egymást. Feszültség – elernyedés. Telítettség – üresség. Mozgás – nyugalom. Ébrenlét – álom. És így tovább. Bármelyik iránybeli állapot tartós hiánya vagy túltengése súlyos zavarokat, helyrehozhatatlan károsodást okozhat. Végső esetben akár az életfolyamatok megszűnését. Táplálék híján éhen halunk, ám annak bővében halálra is ehetjük magunkat. Mindkettőre van számos példa. (Az elsőre, sajnos, több is a kelleténél; egyéb-iránt egyetlen példa is elég sok volna.) Mint sok más dologban, itt is a mérték s az arányok elosztása a fontos. Ez azonban fajok és egyedek – egyének – tekintében szinte határtalanul változatos lehet. (No jó, hát mondjuk inkább így: rendkívül tág határok között mozoghat...) Egy a bizonyos: a harmónia sohasem egyenlő, sohasem azonos az egyhangúsággal.

*

Trianon szomorú évfordulója. Ennek okán s örvén – többek közt – öblös, nagyhangú politikusi nyilatkozatok. Legtöbbjüket nehezen állhatom. Nehezen állhatom azokat, akik a hazafiságról órákon át tudnak szavakkal harangozni, ám a haza javára mozgatható kapa nyele égeti a markukat; akik a maguk hasznát a legnagyobb ínség évadján is kikeresik; akik magánhorgaikat-hálóikat vetik a (többnyire általuk) felzavart közös vízbe; akik – akár a madárfészek mellől lerázott sunnyogó macska – minduntalan a talpukra esnek. Nehezen, roppant nehezen állhatom őket. Nekem ők a hazaszeretetről ne papoljanak, ne szónokoljanak.

Trianon tragédiáját egyébként máiglan nyögjük. E kiheverhetetlen, végzetes és végtelen csonkulásnak azonban megvoltak a maga hosszabb-rövidebb távú

előzményei, s ezek együtt szinte kikerülhetetlenül vezettek a Monarchia s ezen belül – ami bennünket csontig hatóan érint – Magyarország brutális, ostoba és *minden tekintetben szakszerűtlen* feldarabolásához. Ezen előzmények között a szociális és nemzetiségi politika hibái, a nemzetközi fórumokon – általánosságban: a külföldön, főleg Nyugaton – való következetes érdekérvényesítés mulasztásai, a külföldnek szánt országarculat-építés hiányai éppúgy tetten érhetők, mint a Károlyi-féle kormányzat szándékos tehetetlensége az immár leszűkült lehetőségek huszonnegyedik órájában: az ország pusztá létét fenyegető ellenséges hadigépezet megindultakor.

Korántsem vigasz – sőt a bajokat tetézi –, hogy Trianon nem csupán minket, magyarokat sújtott (és sújt) végletesen igazságtalan s a valóságtól vak módon elszakadt döntéseivel. E kikényszerített „béke” következtében egy eladdig szerves természet- és gazdaságföldrajzi egységet alkotó régió vált a mesterséges széttagolás miatt lényegében működésképtelenné és kiszolgáltatottá. Kelet-Közép-Európa első világháború utáni története napjainkig – s napjainkban is – erről tanúskodik. S az igazi: a több országra s tartós időszakaszra kiható tragédiát ez hordozza magában. Trianonnak csak vesztesei vannak; még a kis győztesek: az utódállamok is azok. E megállapítás valóságtartalmára fölöttébb szemléletesen mutattak rá az elmúlt évtized (*volt*) csehszlovákiai és (*volt*) jugoszláviai eseményei. Végképp bebizonyosodott: ezek a művileg létrehozott állam-képződmények – s ebbe a kategóriába az Erdéllyel, Partiummal és Bánáttal felduzzasztott Románia is beleillik – igazából nem tudtak mihez kezdeni a nyolcvan éve ölükbe hullott, alig remélt ajándékkal. (Persze: mi is alig valamihez a körülszabdalt, agyonnyesegtetett maradékkal.)

*

Itt vagyok Veránkán. A csanádi Duna-partig Dobozi Eszterék hoztak el autóval, onnét meg a vízen át a szigetre mindnyájunkat egy hajó.

Vacsora után, még a sötétség beállta előtt sétáltunk egyet. Láttunk csíkos hátú idei vadmalacokat az anyjukkal meg néhány süldővel együtt. Az óvatosság szabályait kölcsönösen tiszteletben tartottuk.

Egy különálló faházikóban kaptam szállást. Az imént bekapcsoltam a rádiót: Mozart G-moll szimfóniája szól halkán, Toscanini vezényli a zenekart. Kintről csak a szél zúgása-zizegése hallik, úgyszintén halkán. Valaki azt is vezényli.

Szép s jó hely ez a Veránka, el lehetne itt időzni néhány hétig.

Talán lesz is vagy három napom rá, ha igaz. (Bár eléggé nyugtalan szívvel jöttem el hazulról.)

*

Ma – nem is tudom, hogyan s miért – eszembe jutott egy kisgyerekkori elköborlásom. Négyéves ha lehettem, vagy inkább még annyi sem. Debrecenben, a Vágóhid utca 1-ben laktunk, az Elsőfokú Szociális Ügyosztály – a régi Bábaképezde – magasföldszintes épületének pincéjében, rangosabb szóval: alagsorában.

Egy napon – nem emlékszem már rá, hogy miképpen – megismerkedtem egy velemkorúforma kisfiúval. Valahol a közelben laktak. „Gyere el hozzánk játsz-

ni!” – indítványozta. S én hamarosan náluk találtam magam. Hogy kettőnkön kívül még kik voltak ott és hányan, továbbá a helyszín s a körülmények részletei kifakultak, kitörlődtek az emlékezetemből. Annyi mindenesetre megmaradt bennem, hogy a rosszul világított, aprócska lakás teli volt kisebb-nagyobb gyerekkel, s a szegényszagot szinte harapni lehetett. Szemlátomást még nálunk is nagyobb nélkülözések közepette éltek.

Egyetlen elmesélhető jelenet – vagy inkább mozzanat – őrződött meg agyam valamelyik rekeszében-zugában e röpke kalandból:

Alkalmi pajtásom egy széles, viseltes, feketére avult csatos bőrszíjjal foglalatostkodott. Ahogy ott figyeltem, mit csinál vele, egyszer csak idenyújtotta: „Jó szíj” – mondta. Én csupán azt jegyeztem meg magamban, hogy jó, s hogy meggyőződjem róla, vajon valóban jó-é, hát a szájamba vettem s megízleltem. (Eből gondolom, hogy legfőljebb hároméves lehettem: később már megtanultam, hogy ne kapjak be a számba lépten-nyomon mindenféle oda nem való dolgot.)

Belefeledkezvén a játszadozásba, mindenféle honvágy, hiányérzet s a legkisebb lelkifurdalás nélkül ott időztem náluk öreg estélig. Csak akkor ébredtem rá cselekedetem súlyára, amidőn anyám – felkutatván hollétem színhelyét – az aggodalomtól feldúlt arccal, sápadtan benyitott az idegen ajtón s kézen fogva hazavezetett. Nem kaptam ki tőle, szidalommal sem büntetett: nyilván örülhetett, hogy egyáltalán sikerült rám találnia.

Attól fogva én mindenesetre jó ideig őrizkedtem az efféle eltűnésekkel járó kalandoktól.

(Az a szíj egyébként egyáltalán nem volt jóízű.)

*

Alaposan megáradt a Duna az elmúlt néhány nap során. Eltűnt a kikötőállomás melletti fővenyes partszegély, a víz fenn locsog a partvédő kőtömbök között. A sziget pereménél visszafelé kanyarodik az áramlás széle, ez kiválóan szemlélhető a közelre behajított ágacskák, gallydarabkák útján: mintha a folyam sodrával szemben úsznának. Vagy húsz méternyelvel beljebb kisebb-nagyobb örvények forgolódnak. Völgymentben – Baja, Újvidék, Belgrád felé – nagy motorzajjal elzúg egy uszály. Erősen viszi a víz is, így meglehetősen tempóban halad lefelé, nem úgy, mint árral szemközt, hegymenetben. Jó 200–300 méternyelre jár az uszály, mire a hatalmas fémtestet ék alakban követő hullámok jobb oldali pász-tája partot érve a kőtömbökhöz s a betonlépcső aljához csapódik.

Csupán futólag szemügyre véve ezt a látszat szerint szinte édenileg érintetlen környezetet, már néhány percnyi nézelődés során is szembetűnik, mennyire be-leavatkozott, belerontott a vadon életébe itt is a civilizáció. Az – olyan-amilyen – épületeken, utakon s egyéb műszaki létesítményeken túl az itt honos fajok közti dinamikus egyensúlyt, a természetes harmóniát megbontó, kikezdő, megmásító, mesterségesen betelepített vagy behurcolt idegen növények egyedei, terjeszkedő csoportjai, sőt tömegei is tanúsítják. Egy nemesített fűzültetvényre a minap Buzeczky Győző, a Duna-Dráva Nemzeti Park jeles munkatársa hívta fel a figyelmünket („no forest: plantation”). A kanadai nyárákat, a kőrislevelű juhart – köznapi nevén: zöldjuhart –, a platánfákat s az immáron végképp *elma-*

gyarosodott akác több helyütt fellelhető példányait magam is észreveszem. Növényteni tájékozottságom hézagos volta miatt aligha adhatnék számot róla, hogy a helybeli őshonos flórát miben s mennyire változtatta meg a régóta tartó, s a 20. században igencsak felgyorsult globalizáció, ám a hírhedt parlagfű s a makacsul terjeszkedő selyemkóró – egyéb elnevezései szerint: selyemfű, vaddohány, vadgyapot – szemlátomást itt, e tündéri kis szigeten is megvetette a lábát, s ha nem is oly tömegesen, mint a Homokhátság vetélytársakban szegényebb, laza, bolygatott talaján, de terjed, nyomul, teret nyer. (Milyen érdekes: a számos és immár nélkülözhetetlen fontosságú élelmiszer-, takarmány- és ipari növények – kukorica, bab, napraforgó, paprika, paradicsom, krumpli, dohány stb. – mellett e sok-sok kárt, kellemetlenséget okozó, az eredeti ökoszisztémák rendjét megrontó gyomok is az Újvilág küldöttei.)

Hasonlóképp történik ez a kultúra ökoszisztémái esetében is. A merev elzárkózás természetesen nem old meg semmit, azonban a közlekedés, a kommunikáció, a javak cseréje közben könnyűszerrel, szinte észrevétlenül beférkőzik s ottragad valamely nem odavaló, nem odaillő, a honos és hasznos fajokat kiszorítani törekvő, élőhelyüket alattomban vagy rohammal elfoglaló telepítvény vagy hurcolvány.

*

(Kora reggel, első ébredés után visszaaludván egykori évfolyamtársammal álmodtam. Ugyanolyan volt, mint régen. Egyébként hajdani önmagához képest nem sokat változott a valóságban sem: meglett korú férfiú léte is őrzi ifjonti mozgását, hanghordozását, sójt vonásait is. Az én fejemet álomban valami sapkaféle fedte, s barátom azon vizsgálódott, vajon miféle jelvény van beletűzve. Semmilyen jelvény nem volt. Mondtam is neki: se ilyet, se olyat az én sapkámon ne keressen. Hogy belenyugodott-é vagy sem, azt már nem tudom.)

*

Fekete J. Jóska Szentkuthyról szóló kitűnő esszéjét olvasgatom. Közben – mint már annyiszor – az jár a fejemben, hogy a világ kultúrája nem csak Európából áll. Persze, épp Szentkuthy a számos (sőt: számtalan) bizonyosság egyike: az európai kultúra micsoda gazdagon s féktelenül burjánzó, összövevényekkel telis-teli, alig átlátható – vagy talán átláthatatlan? – rengeteg.

Az ember pedig (még a tudósember is) – talán a könnyebbnek vélt eligazodás végett – hajlik az egyszerűsítésre. Így vezethetnek a világosnak tetsző, mesterségesen egyenesre szabott ösvények tragikus vagy nemegyszer nevetséges tévutakra, zsákutcákba. (Éppenséggel nem F.J.J. erre a példa!) Aprócska iránytű vagy még inkább félmáréknyi morzsa van a kezünkben, amelyet – akár a mesebeli gyermekpár – elhullogatunk magunk mögött, hogy egyszer visszataláljunk a helyes útra. Hisz – minthogy egyetlen faj hozta (és hozza) létre, végső soron az egész emberi kultúra, az összes valaha volt és jelenleg élő földi civilizáció egy töről fakad. Csakhogy ehhez az eredeti tőhöz módfelett kacskaringós utakon-ösvényeken, ágakon-gyökereken, összenövéseken és elágazásokon végigglábolva, keresztülevickélve juthatunk el. Ha egyáltalán eljuthatunk. Iránytűnk hegyét

ugyanis láthatatlanul a föld alatt rejtőzködő mágnesömbök vonhatják félre a Sarkcsillag irányából, azoknak a bizonyos morzsaszemeknek a javát pedig a hangyák elhordják, madarak felcsipegetik, s marad továbbra is az útvesztők változatos rendszere.

Ami különben nem is olyan nagy baj: lazítsd el magad, ne keresd görcsösen a kiutat, csodálkozz s gyönyörködj abban, ami eléd kerül. Ennek persze alapfel-tétele az, hogy megnyílj, s átadd magad, lemondj vélt fölényedről, s főleg: ne kényszeríts rá másokat, hogy akaratuk ellenére kövessenek.

De mindez már túlmutat Európán. (No meg Amerikán.)

*

(Szentkuthy, J. Joyce, Juhász Ferenc /s még sokan mások/ életművével kapcsolatban: a /lehető/ teljesség és a /kellő/ takarékoság összefüggései és ellentmondásai. Nem épp elfecsérelt idő e tárgykörben el-eltűnődni.)

*

Idei utolsó fél napom Veránkán. (A többiek holnapig maradnak. Jó nekik.) Reggeli után jókora séta az erdőben. Délfelé érkezünk vissza. „Úszni fogok”, jelenti ki – vagy be – Tóth Erzs. Ebbéli szándékát többször is megerősítvén, végül be is lábol derékig a Dunába, de túl hidegnek találja.

Én kétszer vetődöm a habokba: a holnapi – elmaradó – alkalmat is le kell tudnom. Másodjára jó negyedórán át úszkállok, persze csak a partközelen. Nem nagy hőstett, de őszintén szólva tartok némiképp a még ki nem ismert folyam sodrától, örvényeitől. A mozgás, valamint a bőr alatti – hogy úgy mondjam – *lipidszövetek* jóvoltából végül már egy csöppet sem fázom, sőt, kifejezetten jól esik.

Amennyire visszaemlékszem, soha nem elégítet ki, ha a természetet s annak különböző közegeit, színtereit csupán nézhetem, hallhatom, szimatolhatom. Minden érzékemmel kíváncszom rá, hogy testestül-lelkestül megmerítkezzem benne. (Akárcsak az imént a Dunában.) A debreceni Nagyerdőn, ahol élővíznek nyomát sem látni, legalább a nagyra nőtt fűben hemperegtem vagy bukfenceztem egyet-kettőt, hogy igazán otthon érezhessem magam. Csak halkán merem kivallani: efféle bizony a gyerekkor elmúltával is el-elkövettem.

Hát nem nevetséges?

(2001 tavasza, nyár eleje)

Tandori Dezső

Nem hogy „mi”, de hogy mi „nem”

Ön- és köztanulmány

Egy-egy írás története olykor nem íródásával kezdődik, hanem hogy végül hova írják.

Sem külön megtisztelni nem akarok fórumokat, sem magamat ily látszatba keverni. (Hogy attól függ, amerre – s hogy merre! – lendül, hol kerül helyére, vagy hol csak úgy „lóg” aztán. A dolog. Az írás.)

És mégis.

Ezzel itt hosszasan haboztam.

S még címe is lett volna más.

Végül ez lett; és itt van.

Csak még én nem tudom, mi is. Mert innen írom.

Csekélység, hogy „rőla” beszélek.

Hanem hát: már ennyi is üdvre emel ki az irodalmi értéktanulmányosdi olykor közepesnél alig jelentősebb szikrákat villogtató fényteréből; s ezért nem írhattam „válasznak” ezt egy – kikereshető, hol s kitől jelent meg – „A jelentésvesztés poétikája” című (hangzatos cím, ah, irigylem ezt az összefoglalókészséget) dolgozatra, holott igencsak tettem volna.

Ekképp pár tényező itt eltolódik, pár dolog jobban előjöhet. Hanem egy-egy írás valódi haszna tényleg az: megmenti íróját, kimentti „búvabeleül”, vagy honnét; Arany mondja, s így idézem én a *Siralmat*, hogy amit nagyon szeretünk, magunkévá/hoz *hasonítjuk* (nem „hasonlítjuk”!), s kis modifikálással idézgetjük.

*

(Hogy a dolgok mily reménytelenek, magam is mindkétszer „hasonlítjuk”-ot kezdtem gépelni!)

Még a címről: persze. Meg nem mondhatom, hogy „nálam”, „velem”, „általam” (eleve nagyképű, magabízó szavak, nem jut eszembe... na... nagyralátóak, ez az) mi fejeződik ki, mi van jelen; sokszor idéztem már egy pályatársam „Hogyan írnak az írók?” Karinthy utáni viccét. Vagy harminc társam közül nekem szánta ezt a szerző, e nagyon pontosat: „Tandori – megvan.”

Ezzel az írással is hát: remélem, megint megvoltam egyszer. (Ld. Füst Milán, hogy mind ez volt etc.)

Vagy a magam Kormos-vice rá: „Ez mind én voltam. Vackor.”

* *

Ily bájos ez itt nem lesz.

Pardon, inkább bajos. Jó érzés benne, hogy – pardon újra – haza írom. Nem haza beszélek. Az író ne haza beszéljen. Ellenben üdve, ha van olyan, hogy „haza ír”.

Igaz, ha van szellembirodalom, minden sikerültebb, „valamire jó” (Illyés) írás ennyi: „Írtam haza, hé, halljátok? Írtam.” (Haza.)

Talán a legszebb haza-fogalom. Haza a magasbanⁿ.

Érdekes, magunk sosem vagyunk az „n”-ediken. Mindig csak az, ahová írunk, lehet ott. Otthonunk, az. (Antonin Artaud-nak is van. Poe-nak.) Az írás így nem annyira a megállapítások, inkább a fürkészés művészete. Ahogy Tóth Menyhért, az én Veszelszky Bélám, Seurat etc. kerestek valamit pontjaikkal. Pointillizmus – de nem poén az ejtés. Haza írok, ennek csak átmeneti állomása a lap, melynek hasábjaira.

(Na, remélem oda.)

* * *

Jelenti ez az itteni cím azt is, amit Ottlik úgy idéz, hogy „Non est volentis...”

Vagy Szép Ernő: „Ha én azt tudnám”. (Minek élek, mi a legjobb, mi lesz velem stb.)

A dolgozat, mely elindította igyekvésemet, olyan, mintha tudná, helyesen mondja, amit mond, beletalál vele.

A végén közlöm, melyik dolgozatról van szó.

Mellesleg más dolgozatokra is ki fogok térni. Ezeket könnyű szívvel említhetem: *Elek Tibor: Az irodalmi siker természetrajza (?)*, *Új Forrás*, 2003/8.; *Radnóti Sándor: Balassa Péter halálára*. *Holmi*, 2003/augusztus; *Márton László: Katharzis helyett tudomásulvétel* (Balassa Péterről etc.).

E három dolgozat, bár valami feltűnik az Olvasónak, mi is ez, közös tárgyat érint. Az előttük csak rejtelmesen említett: nem.

„A Dolgozat”, így jelölöm. (A másik három írást szerzőjünkkel.) V. A „Jelentésvesztés” ez is elképzelhető hivatkozási kód.

* * * * *

Másutt kezdem.

Radnóti Zsuzsa könyvének kapcsán Takács Ferenc kiemeli kritikájában, hogy Nádas Péter már nem vallja drámaírónak magát.

A *Premier* című igen jeles folyóiratban Kornis Mihály (aki a „Tandori – megvan”-t írta régebben) arról vall, hogy a színházért ő egyre kevésbé rajong.

Ez az ő dolguk, mondhatnók.

Ellenben jelek rá, hogy dolgok változnak.

Ami nem változott: ehhez Márton Lászlót kell idéznem.

* * * * *

„Balassa Pétert először 1979. augusztus végén láttam”, írja Márton László, s tovább is az ő szövege jön az idézőjel zárásáig, „a régi Mozgó Világ főszerkesztő-helyettese... által szervezett siklói találkozón. Ez a találkozó az újabb

magyar irodalom történetének egyik igen fontos mozzanata, bár tudomásom szerint ritkán (vagy éppen soha) nem esik szó róla.”

Ügyetlen mondat? A „nem” így nem értelmes? Helyesen (soha nem esik szó róla, vagy csak ritkán; ritkán esik szó róla, vagy épp soha), igen, tartalma szerint értjük, magam itt végképp nem kötözködöm. Sőt.

Essen szó róla. Így nyilván Márton.

Tovább: „Kulin összehívta Siklóstra azokat az (akkor harmincas éveikben járó) irodalomtörténészeket, esztétákat és kritikusokat” (tragikusan, mindent átfedően pontos, nem is mondom, hogy „T. Dezső megirigyelhetné az alaposságot”, ahol a „T. Dezső” nem én vagyok, persze; az illető T. Dezső már nem él), „akik a következő két évtized irodalmi diskurzusait alakították és vezényelték.” (Ergo annak a T. Dezsőnek nem is kellett úgy erőltetnie, hogy „ej, újságok, minek annyit ezt a Tandorit?”) S a többi. Most jön Balassa.

„Azóta is úgy látom” (így Márton), „ott, a siklósi találkozáson *dőlt el, milyen lesz a következő évek magyar irodalma, pontosabban*” (ez az, Márton, bravó, ragyogó, s ezt „pozitívan” értem, dehogy gunyorosan; különben is az a véleményem a magyar irodalom főleg újabb korának örök viccelődéséről, hogy amit nem értünk, azt vicceljük el, vagy ahol nincs bátorságunk, ahol nem érdekünk, hogy nyíltan kimondjuk; itt ne fogjunk semmit Wittgensteinre) „*ki hogyan fog beszélni róla.*”

Ez így is lett. Volt az elmúlt évtized (az elmúlt kb. 24 év) magyar irodalma olyan, amilyen, azért csak beszéltek róla egyre úgy, ahogy beszéltek.

Hogy ne nyújtsam soká: Nádas és Kornis megállapítása (saját magukról) ezért érdekes. Minden változik, csak a siklósi besorolások nem. Magam nem azért írok erről, mintha ma már különösebben érdekelné az ügy. Azért se, mert volt, amikor csaknem „belepusztultam”, belepusztítottam magam... Nem, erről azért beszélek, mert ez...

Ez tény. Egy tárgy. (Sic.)

* * * * *

„Éppen Balassa mondta”, így Márton (s térek rá a lényegre én), „akkor és ott, hogy *az irodalom nem művek halmaza*”... pardon, hogyan értsem ezt? Dürrenmatt műveinek összessége nem „az” irodalom, már Dürrenmattot, Svájcot, a világot illetően? Schilleré... elég. Halmaz? Ergo nem a mű, „+a mű+a mű+... Hanem mi akkor? Itt ez megmondható.

„... *hanem konszenzus*”.

Ennél felháborítóbbat, butácskábbat, ellenben ahogy a gyakorlatba átvitték: cinikusabbat nem hallottam még. Alig emlegetik Siklóst, aha. A hatalom helyett bevezetett önkény elvét?

Le sem vezetem azokat az erővonalakat (nem ettem kefét, nem akarok én ebbe annyira belemenni; csak épp valaki olyan vagyok, aki ennek a konszenzusosdinak a lelki gulágosdíjából, tudati ólomkamráiból megjöttem, szépen – és továbbra is Siklós szellemében megítélve – megvagyok, ergo ezt nem vitának kérem, hanem egy majdnem belepusztult, már vigyorgó, de továbbra is tanács-talan és e kérdésben tehetetlen illető beszámolójának), azokat az erővonalakat, melyeket Siklós, mintegy az irodalmi koszorúsfiúk etc. jóvoltából lelkesen kiraj-

zolt. Nyilvánvaló: sok-sok valórt (jelleg, modust, értékfelét, szólásmikéntet), mely a magyar dolgozó, körüti, széplelkű, féltudósi stb. népek kellett, magam nem szolgáltatathattam volna. Egészen másféle, egyebekre való és valló (brr) író vagyok, azt hiszem. De állj.

Csak azt nem mondom, hogy mi „vagyok”. Annyit próbálok, mi „nem”. Azokat, akiket a konszenzus, mint (azóta elavult) célok, azóta kihűlt ihletődések stb., semmiképp sem már e mai globalizált vagy nemzetült világ érdekében használhatónak tartott, felkapták, elkapatták, s még csak el sem koptatták mindenkor.

Bizonyos „érzületi” irodalomszemlélethez (meg politizáláshoz stb.) az Illyés által is lekezelt „honnan jössz”, az kell; ergo semmi többlet, semmi „hova mész”. Plusz csak ott kell, ahol indulataink nem érzületiek, hanem (meg is fékeződve azonnal) tárgyiak, szakszerűek.

Siklós nem lehetett valami rettentően szakmai.

Márton: „Ennek értelmében állítható, hogy a siklósi találkozó résztvevői találták ki az új magyar prózát, illetve döntöttek úgy, hogy a líra elvesztette vezető szerepét...”

Megáll az ész! Nem a líra miatt, bánom is én a lírát, így.

„...egyáltalán, tudomásom szerint ez volt az első olyan irodalmi tanácskozás Magyarországon, amely a szakmai és a politikai felsőbbség irányítása nélkül zajlott...” (No, *ennyi* derekas benne tényleg, csak némely emberek gyanúba foghatók, hogy némely tanok messze meghatározták gondolkodásukat, s legfőkébb annak kontráit adták, de nem „független másilyenséget”. A „kinevetem”, messze elmarad – s az idő tájt már nem is fenyegetett a József Attila által is, később az olasz vidékeken, Boszniában etc. mégis megvalósult borzasztó halál-nem – a „le se tojom” alapérzületétől. Bár ilyet sem akarok állítani.)

(„Voltak is botránys jelenetek bőven” idézi a szemtanú Márton, „részegség-ből, feltűnési viszketegségből és hatalomvágyból kifolyólag.”) Márton zárja a zárjelet, én az idézést.

* * * * *

Nem is vitás, fontosak az ilyen összejövések. Pláne a hatalomtól (kfm, kfm, biztos nem infiltrálva) függetlenül, akkor s ott. Nem is elemzem Márton dolgozatát tovább. Mondom, csak tényekről beszélek. Márton írása nekem nem tény. Csak segédegyenes, és nem hipotézishez, hanem saját tapasztalataimhoz.

Magam azóta sem tudtam-tudok visszatérni a diskurzusba. Bár onnét már 1976-ban kikerültem.

* * * * *

Erről csak nagyon röviden. Nem „rólam” van szó. Hanem az irodalomértékelés mikéntjéről.

A szinte ellenemre kiugratott „Hamlet” (Egyetlen) és a hatalom által szintén elváltoztatásra ítélt című „Egy talált tárgy megtisztítása” (jó, ma József Attila a legidősebb, de engem sok egyéb kényszerem mellett ezért is a frász tört; az eredeti cím „A. Rimbaud a sivatagban forgat” lett volna, s könyv így is épül,

se baj. Törlesztés „bűneimért”), igen, egyáltalán nem azon a helyen áll szerény „mindösszegemben” (Tandori-összes, ahogy „A Dolgozat” a végén aposztrofálja, hogy t.i. rajongók se nagyon olvassák azt sorról sorra – hah! hát a rajzversek? etc., sorról sorra?) –, hanem „mint jelenség... vagyok érdekes”, idézem a magam szavaimmal, hogy rövidre fogjuk a dolgot.

Erős dolog, így esni nekem, itt, most. Bár ebből az „itt” (Siklós etc.) nem is oly furcsa. Tehát már *A mennyezet és a padló* c. nem sandáskodó, nem aktualizáló, „medvékről és stb. szóló, ah” verskötetem után eljött az, hogy én nem leszek használható, érdekes nem vagyok. Ld. a líra elvesztette... Mily tudományos! Mily tartható. Sokszor emlegettem közös kicsúfoltatásunkat az Ifjak körében, Juhász Ferencsel, megjegyzem, eltérőbb jellegű két író nem kell, de – ezt is írtam – egy később első két kötetemet újra magasztaló kritikus kimondottan kettőnk bornírtságáról írt komoly napilapban. Az illető igencsak marxista – nálam nem szitokszó, csak bemérés – alapokról indult, hagyjuk. Marxista?

Hegeliánus, lukácsista etc. Így értettem. Maximum: *kontra* volt, de nem új szemléletű, nem igazán más. Ellenzékieskedésével is ízig kötődő. Hagyom.

Tehát nem lepott meg (líra elvesztette etc.), hogy prózaköteteimet is elsinkófálták (értékelés dolgán), nem is engedi a jó ízlés, hogy emlegessem a „Miért élnél...”, a „... koalák ...” nacionáléját. *A meghívás fennáll* kötetemmel pedig (én Szigetvárt tudtam, nem Siklóst, de tényleg nem sok szó esett róla...!!) kimondottan vesztesnek szavaztak meg. Ezek alkalmasint tények.

Nem kellett.

* * * * *

Mivel ez az írás nem rólam szól (bbbrrrrrrr, e kifejezés), hagyom is, miként látom pályámat én, és azt végképp unalmas lenne elsorolni, mit hogyan mellőztek (Siklós!), szállítottak érték-alá, futottakmégeztek meg... konkrétumokkal fejezném be, s ezt is teszem.

Eredetileg jobban ki akartam volna térni Elek cikkére, de nem. Igen sok tanulsága (az ő dolgozatának) ez a siklósiasság... mije...? Bírálata? Megmenthetetlen mondat. A siklósiasságból fakad. A tényállások sora, mármint, amit feltár. Meg abból, hogy állítólag (?) ma nem olvasnak. Nyilván. Így találhatja fel épp Elek lapjában H. Zs. költő nevem említése nélkül az igazán jellegzetes „Szonettkosz.” címet, holott hát ez megvolt, nem is dézsávű. Egy dézsányi idő telt el. Br!

Így megy ez.

Majdnem Elek lapjába írtam ezt a cikket. Valahogy mégis: „haza írok”. S lettek e hasábok.

Nem a „Szonettkosz.” miatt.

* * * * *

„Drága Szüleim, fázna füleim...”

Nagyobb jelentősége e dolgozatnak nincs. Már annyiból, hogy olyan nagy bajaimat panaszolnám fel. Panaszkodni különben is csak a győztesnek szabad. Hogy mondhatni ilyet: hagyjatok eztán is a diskurzusból? Ne halljak rólatok? (A legjobb lenne; menne is.) Hanem.

Nekem a vesztes pozícióját saccolták meg.

„A Dolgozat”, *A jelentésvesztés poétikája* a *Bárka* 2003. évf. hasábjain jött. Ezért lett volna jó picit vitatkozni vele, hangsúly-eltolódásokat igazítani, saccolgatni nekem is, hátha így, mégse úgy. Ott.

De ahogy a befejezést is láttam, tul. képp. két kötet stílusjegyeinek (nyelv! hagyjuk már a mondatot és a nyelvet! ne hagyjuk, persze, csak ne ennyire ilyen szerepben) elemzése után egy összerántott, hurokszerű, lassós mondat (csoport) elintézi szerénységem (személyem) teljes tárgyát, az *inkább jelenségnek tartják-félével*, már azért azt kellett mondanom, ne így. „Ne mán.” (De utálom ezeket a kifejezéseket.)

Radnóti tanulmánya nem fér ide (Balassa dolgairól, s ezzel kapcsolatosan a magyar ideológia irányulásairól; hiszen ideológiai volt a hatalmi alaphelyzet, a siklósiasság, a „független” voltukat szabad idejükben, praktikusabb dolgaik intézése után előrevő irodalmárok, esztéták, kritikusok nagy többségének a micsodája is, micsodája? hozzáállása, érzülete, katyvaszolósa, érdeknézése, baráti csoporthoz tartozása... Elek remek megállapításai az *Új Forrás* hasábjain, Balassáról Radnóti meg más cikkbe tartozhatóan ír, nem az én dolgom, szép dolgozat az, ahogy van, már ahogy van), rátérek a kisszerű tárgyra. „A Dolgozat”.

* * * * *

Payer Imre dolgozata. Lelke rajta, meg van írva rendesen. Csak...

Először valami lírán kívüli általánosság ragadta meg a figyelmemet. Ijesztően. Közbevágók.

(Ebbe is beleszólók. Nem a líra-szakmai elemzések érdeklík dolgozatomat. Nevetséges volna, a hagyma hámozása... a kés agyonélézése. Kik-kik azt gondolnak esztétikailag, amit akarnak.)

(Nem tudom, „mi” az, amit írok. Csak hogy mi „nem”).

Mivel oly makacsul kívül vagyok (ki vagyok rekesztve) az engem illető tényleges diskurzusból (mint független tényező; s kedves butaságokként olyasmik hangzanak el, hogy mindenki becsül, még a hitvány emberek is, de senki se nagyon szeret... értsd, értékelésem körül semmi baj! hah), hát nagyon fontos, hogy egy oly szép hosszú, értelmes cikk, amilyen a Payer Imréé, valóban megfelelően szóljon tárgyáról. Az ügy érdekében az lenne.

Rengeteg mindenféle nem térek ki. Például, hogy mint Márton idézi, Balassa becsült engem. „Tandori nem játék”... de valamiféle rendszercáfolat (anno). Jó. Erről mindjárt. Szeretett is, tudom. S nem „egy öreges pasas morfondírozása” mindez. Remélem, ahogy majd fejemhez kapkodhatok, az bizonyítja ezt.

Az ütött meg, amit Payer rögtön az elején ír. Tessék: „Könczöl Csaba... szerint az antiköltészet, amit Tandori művel” (megj. *Egy talált tárgy megtisztítása*, 1973-at írunk) „azért autentikusabb a hagyományos líránál, mert...” Mindegy miért, s hogy az-e, olyan-e. De: „leleplezi a társadalomban zajló eldologiasodást...” (Csudát. Semmit se leplez le. Bizonyos tartalmak, érzetek, jellegek a „rég” líra nyelvén nem voltak elmondhatók általam, s minek ismételttem volna, enyhe variánsokban a régieket, adódott ez. Ki tudja, Seurat-nak miért adódott a

pointillizmus etc. Mindig addig merészkedtem azonban e „poétikai” elemekkel, míg a megfejthetőség határain nagyon túl nem lógtak, míg tehát a nem racionális racionálisan kifejezhető volt. Az ellenőrizetlen „csak mert a művész mondja, rajzolja etc.”, már igaz is – nem volt kenyerem. Sőt. Nagyon nem. Mindig van megfejtés nálam. Kb. mindig.)

Az általános „aktuális szint(en maradás, ott tartottság)”, hogy bikkfanyelven szóljak én is, a „senki sem olvas” stb. elvei-áltényei természetesen nehezítették az elkényelmesített, örök-politikus, kávéházi, kocsmai, itt-és-most aktualizáló tudatot, felfogóképességet... ezzel is vesztessé voltam toloncolva.

Jó, nem mondom, hogy bárhogy is ólomkamrákban vagy gulágokon éltem volna, az csak hasonlat volt. Ám kirekesztettségben éltem. Érdemlegesen.

De az az imént: nem volt hasonlat. S Payer most jön: „Mind az ideologikus (marxi), mind az ideológiakritikai (adornoi) értelmezést erőszakoltnak gondolom.” Igaz lehet, bizony. „Tandori képzettsége, azok a hagyományok, amelyek között felnőttem” (??? hol nőttem én fel??? a szüleim társaságában ugyan nem; Nemes Nagy, Ottlik, Mészöly stb. társaságában már felnőttfele voltam, kölyökkutya-író; s hol van, a szintén a jelesebb vesztesek közé sorolt Szentkuthy? lassan a lesüllyesztett Weöres? hová tűnik Jékely, Kálnoky, Berda? de főleg Szentkuthy, ismétlem) „szinte teljesen nélkülözik a baloldaliságot.” A mit?

Hogy jönnek ide „oldaliságok”? Nálam?? Semmilyen oldaliság. Ahogy nem vagyok dalmát se, holland se, bár jártam arra jó párszor, ugyanígy nem tartozik az irodalmi mű tárgykörébe, ha az ember még mondott is (1990-ben! Eörsi a *Holmiban* ki is pécézte, meg is békültünk azóta), hóbörgött is Düsseldorfban olyat, hogy ő „Rechtler”, „Rechter”, s természetes, azt az 1945-től (de nem megyek bele!) 1989-ig, nekem 1988-ig terjedő, magát mégis baloldalinak nevező rendszert (sok kulturális juttatása, sokak Trabantja és egyebe stb. ellenére) nem lehetett 1990-ben vállalni. S csak ma adódnak a József Attila-féle örök tételek örök tételes evidenciái, sajnos, újra.

De jó „oldal” nincs. Érzület van, ami plusz nélküli, és érzület, ami szellemileg „pluszos”. Hülyeség ez is.

Hogy még a baloldalinak egyáltalán nem nevezhető Nemes Nagy Ágnes is baloldalibb lett volna nálam. Örület, ismét. És hogy jön ide?

Ám nem is ez a „lényeg”. Íme, idézem: „A proteszt magatartás” – itt egy láb-jegyzet van, de én nem Payer tanulmányának egészével foglalkozom, hanem engem illető abszurdumaival (alkalmasintakkal), „szerintem – egyáltalán nem jellemző a műveire.” (Tandori Dezső műveire.)

Ah. Elutasítottam, mikor „azt mondták”, a verebek, a mackók stb. tiltakozások voltak. A koan ázsiaiság stb. Nem! Semmi ellen nem tiltakoztam azokkal, s miután 1956-ban szerencsére a „Le a vörös csillaggal!” (persze, hogy nem voltam baloldali soha!) bölcsséget a forradalmi (október 24.) iskolagyűlésen izgágán el nem kiáltottam (ahogy talán e dolgozatot sem kellene megírnom? de ma más világ van sok szempontból, sőt!), azután nem protesztettem. Így írom. Az volt a dolgom, hogy...

Nem, fogalmam sincs, mi volt a dolgom. Csak azt mondom, mi „nem”.

Semmi nem volt a dolgom, amit nem csináltam.

Egyedül a sok angol focieredmény helyett kellett volna (ugyanúgy nem érti akkor azt se) az itthoni Koala Kártyabajnokság eredményeit írnom. Mást én nem mulasztottam.

Le sem tűntem 1979 után. Csak értékeletlenül, olykor a henyeség határain is túllépve, máskor pusztulva, elveszve stb. eljutottam a KOPPAR KÖLDÜS vers-kötetig, na és? Széttűztam a nyelvet, mondják. Hol értékelték ezt? Nem voltam kanonizálva. Siklós elintézte.

Hanem: Payer egész újabb-irodalmamat nem nagyon olvasta. Nem a könyveket (az *Evidencia...* a *Katasztrófa...* A verseskötetek sora tele van a mai világot illető protesztel, mai világ: a vadkapitalizmus, már bocsánat, magyar változata). Ahogy a sokszor kitűnő B. Erzsébet (Berkes, szegény) tévedett, mikor azt mondta, nincsenek emlékezetes verseim, csak sok versem van, így téved borzalmasan durva, tudománytalan, a másikba (belém) beletaposó dolgozatbe-fejezésével Payer. Az egyhúrú Lichtensteinhez hasonlít? Megáll az ész megint.

S nem olvasta legújabb kötetemet, ha próza, ha – ismétlem – vers a forma. Nem olvassa a *Beszélt*, nem olvassa a *Narit*, nem olvassa a *Forrást*, az *Ezredvéget*, a *Ligetet*, az *ÉS-t*, a *Holmit*, a *Palócföldet*, a *Tiszatájt...* még csak „geometriámba” (kör és négyzet), halmazelméletesi amatőrségembe sem tudja belemagyarázni, hogy tiltakozás, mert hogy nem ismerem el, hogy igazi élet, ahogy itt most pro és kontra van az élet, s képzelhető. Nem kérem számon rajta, hogy a lóversenyen (abbamaradt!) a mégis-valami-világi-és-konkrétba kapaszkodtam (újabb kis henyeségem), holott ez csak feltevés a részemről, s nem komplett kép. De állj! Mit akarnék, hogy értsék??

Mivel az olvasást tovább nehezíteni nem akarom, s mert ami F. Zsolt dolgát illeti (Payer idézi őt tudományosan), az a véleményem, hogy nem Tandori hosszú (olvasni), s az élet rövid, hanem az élet hosszú, s én hosszán-szélén írtam (az életet). Ne nyújtsuk itt. De hogy miféle „jelenséget” vesznek „csak” tudomásul az olvasóim, Payer szerint, ahelyett, hogy (bár senki se olvas, mondják) olvasnának, azt megkérdezném.

Meg is teszem. Mi legnagyobb vétkem, vagyok:

A reáliákat szentnek tartó aprólékos pasi én mint jelenség?

Az értelem maximalizálója? Érzelmes a mackóféltésig?

Az értelem ködösítője? Verebekbe-transzponáló?

Vége-hossza elbeszélő költemények írója?

Hirtelen odavillantások szikráztatója, hogy a lusta v. közepes szem nem is tudja, mit látott?

A képversrajzoló?

A keleties? A nyugatias?

A sablonszerűig elzárkózó?

A széthullásig nyitott?

A munkagép?

A telhetetlen érdeklődésű?

A könnyel keresztülnéző?

Elolvashatatlanul sok könyv szerzője?

Kiállító művész?

Performer? (Abbamaradt.)

Egy-két végsőkig durva költemény poétája?

Egy-két abszolút értelmű (így reménytelen) szösszenés szerzője? Vagy miféle jelenség vagyok, akit – Payer szerint – inkább látnak, mint hogy olvasnának? Pláne akkor nem, hogy valami sokoldalú festőt nevezze meg, hanem (én imádom Lichtensteint!) épp Lichtensteint. Az asszót befejezettnek tekintem. „Ezek hát fejezve?” Osrick. „Koponyám.” Yorick. És kész. Ez.

De...

* * * * *

Egy (khm, khm, mégis) szabad világban a másság kizárása jócska vétség azért. Szakmailag mindenképpen. S elszegényítő.

Nem tudom, kiváló tehetség-e Payer. Dolgozatát nem volt kedvem alaposabban szétszedni, ha már ennyiben sem volt összerakható aztán megint. A tematikus hiányok? Amiket örökké sorolnak? Szerelmem, nőm, vágyam tárgya, monalizám, utcarongyom, madonnám, kylieminogue-om, tyereskovám? Hiányzik valami? Atyaisten, hát a kilenc kötetnyi *Nat Roid*? Ha nem detektívregények, akkor nyilván egyebek. Nyilván vagy reáliák, vagy fantázia-történetek vannak bennük a férfi és a nő, az ember és a becsület, az ember és a pénz, ember és a rémség etc. vonatkozásában. Vagy ne használjam e szót gúnyosan se? Vagy a *Vér és virághab*, a *Hosszú koporsó*, a *Zabkeselyű*... vagy a *Hét fejlövés* fikciós része? Nem sok, elismerem, tizenöt körül ily műveim száma. Nincs a szeretetről? Hát transzponálásról már nem is hallunk ma? Nem sejtünk semmit? Medve (teddy), madár, kutya stb. – oly megvetendő a velük kapcsolatban kibontott érzésvilág?

A bajnokságok világi rendszere nem hat át életünkön, legalább mint vízen a háló?

Nagyon, de nagyon a mindennapi gyakorlat és az egyéni üdv koordinátái közt élnek azok, akiknek nincs ideje, érzése, *érkezése* másképp foglalkozni a világgal, mint ahogy szokásuk, főként ha a kék-utat, zöld-utat, csíkos-erdei-ösvényt valaki más már jelzi a számukra. Ily nagyon elszaladtak az ellen-szenvek, sic?

Aztán: nagyobb baj is van a nem-olvasásnál. Hogyan írják ezt? Weöres hettitái, akik mindenkit hettitának hisznek, sirályai, akiknek a másik sirály nem igazi sirály. Payer mindenképp csak összekapkodhatott pár könyvet tőlem, aztán rajta, ill. az első két kötet jószerén már „cigi a sulivécén”, csak nem olyan jó. Akinek. Kész.

Semmi más nincs kész, nem intéződött el, nem is fog. Dolgozunk. Ezt itt nem tudományosan írtam. Nem indulatból. Nem keserűen. Nem remélve, hogy... A mai irodalmi helyzetben így semmi remény 1976 óta. Nekem.

* * * * * ¥ etc.

(Ah, Siklós már csak epizód. Szereplői észre se veszik.) „Mert nem remélek új fordulatot...”

... Mert nem remélek”

(T. S. Eliot)

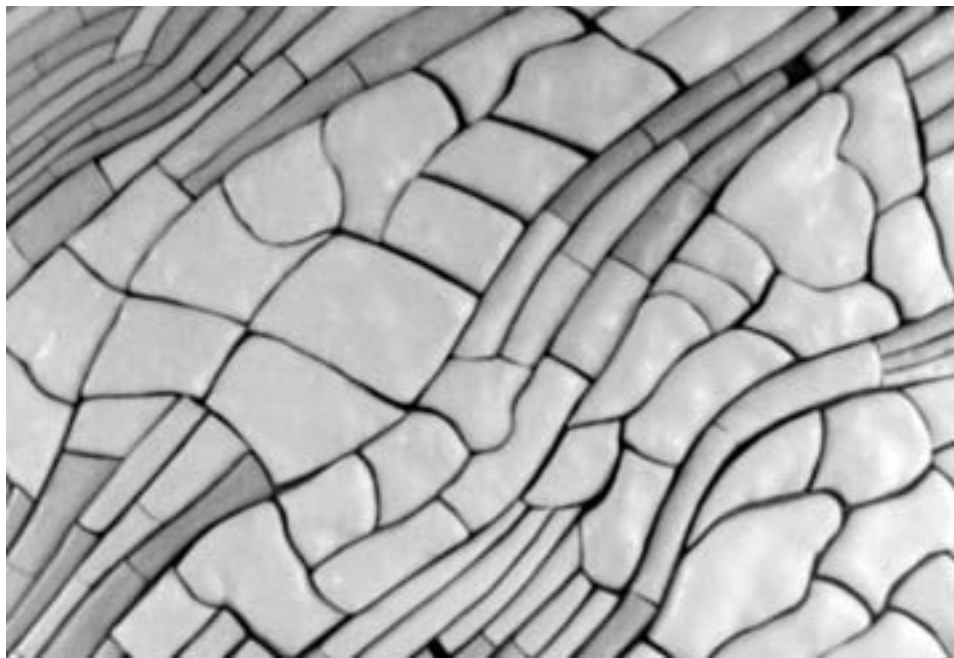
Hát Payer-Imre-zsánerben nem is. Ami ugyanúgy nem személynek szól, csak a típusnak (a siklósísáig meghatározott típusnak; az exponensnek, s ha önma-ga képzetes képzeteiének), ahogyan viszont az „A Dolgozat” nekem szólt. Innen egyenetlenségei.

Nem is lehet felőle semmi vita. A jegyzetei mélyebbek, sokkal. Na.

Ismét köszönöm szépen. Ez volt itt köszönetem.

És nem érdekel, ha nem lesz benne köszönet. Ha légből-kapkodás lesz rá a vád. „Egyre kevésbé rajongok...” De az irodalomért IGEN.

2003. X. 21.

Tódor János

Gettó-Magyarország

Cigányok a törésvonalban:
roma rendszerváltás testközelből

Bevándorlók

Háborúban, pár nappal a bombabecsapódás után lehet ilyen egy játszótér. Ott sem zavarja az önfeledt játékban az óvóhelyről előbújt gyerekeket a szemét, a mocsok, a lepusztultság. Az autóroncok pedig ideális búvóhelyek. Budapest IX. kerületének peremén, az Illatos út–Gubacsi út sarkán álló lakótelepen 2002. szeptember végén nincs háború, legalábbis a szó eredeti értelmében. Csak játszótér van, szemét, mocsok és lepusztultság. Meg autóroncok, amelyek ideális búvóhelyek. A túlélésért folytatott szakadatlan harcnak szerencsére ritkán vannak azonnali, szemmel látható áldozatai. A nyomor lassan és alattomosan öl, akár a cián. De hát a Dzsumbujról és lakóiról ezt már annyiszor megírták.

A három ház, amely Dzsumbuj néven vált ismertté, 1937-ben épült. A lakáskiutalásoknál erős szelekció érvényesült. Eséllyel csak olyan, korábbi lakhelyükön a lakbért fizetni nem tudó, ezért már kilakoltatott sokgyermekes családok indulhattak, akiknek legalább egy tagja Budapesten dolgozott. Kisebb létszámú, de igen nagy nyomorban tengődő családok is kaptak itt lakást, de ekkor két családot költöztettek egy lakásba. A lakbér 1937-ben heti 2,60 pengő volt, de ha nem tudták fizetni – szemben az akkor hatályos lakástörvénnyel –, három hónap után még nem lakoltatták ki őket. A telepre költöző munkanélküliek gyerekei napi egy pohár tejet, valamint egy tál ételt kaptak. A munkanélküli családok ezen felül még némi élelmiszersegélyben részesültek. A lakásokban nincs WC, és eredeti állapotában vízcsap sem volt. Maguk a lakások 28 négyzetméteresek, eredetileg egyetlen helyiségből álltak, amelynek 4×4 méteres részét hajópadló, 3×4 méteres részét pedig cementpadló borította. Ez utóbbi a konyha. A lakások világosak és szárazak voltak. Emeletenként két-két mosókonyha és fürdőszoba tartozott még a házakhoz. A telep hátsó végénél, a szomszéd telken egy kicsi óvoda is épült. A rendelkezésre álló adatok szerint egy lakásba 8-an, 9-en költöztek be, így a lakótelep létszáma 1938-ban 3500–3700 fő között lehetett.

Az Illatos úti lakótelep még észre sem vette, de már ki volt rekesztve, meg volt bélyegezve. Nemhogy múltja, de még jelene sem volt, amikor a budapesti dzsumbujok (nyomortelepek) közül máris városszerte ez lett „a Dzsumbuj”. Ugyanilyen pejoratív szimbólummá vált maga az utcanév is: „az Illatos út”. A telepen lakók csak jóval később fogták fel, hogy ebben az elnevezésben ellenséges előítélet-rendszer nyert megfogalmazást. Volt benne számukra valami szokatlan új: lakóhelyük pusztá ténye mindnyájukat egységesen megvetett és kitzsított kisebbségi létbe kényszerítette, ami a „rongyos”, de „tisztá”, „tiszteséges” szegényektől – azaz saját fajtájuktól is – mint még azoknál is megvetendőbb-

Szociográfiai pályázatunkon második díjat nyert írás (A szerk.)

beket elkülönítette, sőt velük szembe is fordította. Ez a kisebbségi lét hamar alapélmény-nyé vált, az ellenséges külvilággal szembeni „Dzsumbuj-identitás” azonnal kialakult. A „Dzsumbuj-tudat” igazi kisebbségi tudat.

A telep létszáma az első perctől nem tekinthető stabilnak, állandóan folytak a ki- és beköltözések. A háború alatt a kis óvodát és az egyik épületet bombatalálat éri. 1944 végén már csak körülbelül a családok fele tartózkodik a Dzsumbujban. Tömeges beköltözésre 1948-ban kerül sor; a lakók többsége az akkor lebontott Augusztá-telepről érkezett. Az ötvenes évek elején még mintegy 2300-an laknak itt. Erre az időszakra esik a telepen felnőtt ifjúság első tömeges méretű munkába lépése is. Az ötvenes évek második felében már három, sőt négy generáció él egy lakásban, és kettő még vagy már szülőképes. A telep életét szabályozó mechanizmusok ezt már alig képesek szabályozni. A feszültség egyre jobban nő; a Dzsumbuj egyre inkább régi önmagához kezd hasonlítani, most már az ifjabb generációk családi élete is kezd szétesni. A 70-es évek elejére a telep lakosságának több, mint a fele eljutott a szegénylét felső határára, ahonnan már állami támogatás nélkül objektíve nem lehet továbbjutni. A szolgáltató intézmények állaga egyre romlik, megszűnik az egyetlen patika. A következőkben, és így van ez mind a mai napig, kihasználva a lakók emberi körülmények iránti kétségbeesetten elszánt igényét, az IKV és jogutódja a lakókra hárítják az új helyiségek (akkor 21 új lakást nyernek a mosókonyhákból, fürdőszobákból) lakásszállítási költségeit. 1974-től folyamatosan és gyors ütemben megkezdődik a sokgyermekes családok elköltözése. A kiköltözők helyére vagy az egy lakásban élő Dzsumbuj-generációk költöznek, vagy új többgyermekes családok jönnek, főleg vidékről. A telepen lakók száma a nyolcvanas évek elején már csak 1100 fő, s csak 30–40 százaléka régi dzsumbujos.

A kilencvenes évek elejétől egyre több önkényes lakásfoglaló költözik be, elsősorban Borsod és Szabolcs-Szatmár megyéből. Ők, akiket az ősdzsumbujosok csak „bevándorlóknak” neveznek, teszik ki ma a telepen élők 70–80 százalékát. A kilencvenes évek közepén módot adott az önkormányzat, hogy az arra érdemes lakók, természetesen saját költségükre, egybenyissanak két egyszobás lakást. Sokan éltek is ezzel. Az 56 négyzetméteres helyiségek lakbérére ma 5 000 Ft.

– Kit keres? A tanácstól jött? – kérdezi a betolakodótól, akinek érzem magam, egy fehér gyapjúpulóveres, fekete hajú fiatal nő, s mielőtt még válaszolhatnék, elfordul tőlem, és odakiált az udvaron rohangáló kölyköknek: – Viktorka, nem hagyod azonnal abba!

Viktorka csak azért sem hagyja abba.

– Újságíró, na hiszen... – foglalkozik újra velem Viktorka édesanyja –, a múltkor is itt voltak a tévések, de nem mertek bejönni. A kerítés mögül filmeztek bennünket.

– Mint az állatkertben a majmokat... – mondja mosoly közben, hiányos fogsorát megvillantva a faközöld, zizegő szabadidőruhás, szőke asszony, aki Viktorka anyukájával beszélgetett, a homokozó betonperemének dőlve, amíg meg nem zavartam őket.

A sötét hajú Jutka azt mondja a szőke Jolánnak, ne mondja meg nekem a nevét, legfeljebb annyit, hogy Jolán.

Minek azt magának tudni... – közli velem. Tényleg, minek is.

Hasonlóképpen járok, amikor odajön második kislánya, Juditka, aki a többi itteni gyerekhez hasonlóan több kilométerre ide, a Mester utca 67-be jár iskolába. Neki sem szabad bemutatkoznia.

– Félóra alatt érünk be a 30-as villamossal, pont akkorra, amikor jeleznek – nyilatkozhat anyai felügyelet mellett a kis Jutka.

Judit és Jolán csak nevüket illetően bizalmatlanok, egyébként nyugodtan kérdezhetem őket bármiről.

– Péterről jöttünk családostól még '89-ben – meséli Jolán, akinek öt gyereke van. A legkisebb 3, a legidősebb 18 éves. – Albrétben kezdtük valamennyien az A épületben, ahol most is lakunk...

– Az A épület az egy faintos hely, ott jóformán csak Borsod megyei emberek vannak. Régi dzsumbujos már nem is lakik ott – vág szomszédasszonya szavába Judit.

S hogy miért kellett eljönniük a rendszerváltás hajnalán Sajószentpéterről?

– Megszűnt az üveggyár, ahol dolgoztunk – mondja Jolán.

A férfiak Pesten a Csepeli Szabadkikötőben találtak munkát. Már amikor van munka. Az asszonyok szerint olyankor összejön a havi ötvenezer forint nettó. A két egyszobásból összenyitott lakás bére ötezer; a közüzemi díjakkal együtt télen mintegy tizenötezer forint megy el csak arra, hogy „lakni kell valahol”. A többi a gyessel, nevelési segéllyel együtt felélük.

– Félretenni, ugyan miből? – fakad ki indulatosan Judit asszony. – Mindennap főzni kell, ezek a gyerekek – mutat a játékpisztollyal hadonászó Viktorka felé – úgy vannak szokva, hogy nem eszik meg a másnapos kaját.

– Pestre sem nagyon megyünk be, legfeljebb a Nagyvásárcsarnokig jutunk el – válaszolja Jolán, akit arról faggatok, szoktak-e járni moziba, színházba, a Vidám Parkba. – Tíz éve, hogy itt lakok, de csak a tévét ismerem... – szabadkozik szégyenlősen.

– Nem egy fényes élet ez, de majd csak lesz valahogy – feleli Judit, mikor azt kérdezem tőle, elköltöznek-e vajon valaha innen. – Talán, ha én is el tudok menni dolgozni. Mert egy fizetésből biztos, hogy nem megy.

– Tudja, hol ér véget a kilencedik kerület? – kérdezi tőlem a homokozó peremére melénk telepedő Marika, majd így folytatja: – Hát a Mester utcánál. Ami utána van, az már nem számít a polgármesternek. Mi csak egy cigány gettó vagyunk. Nem vesznek benünket emberszámba...

Egy teljes újságoldal kevés lenne arra a panaszáradatra, ami az 1977 óta Dzsumbuj-lakó Németh Máriából kikívánczik:

– Fizetjük a szemétdát, és nézz meg, hogy néz ki ez a játszótér! Azelőtt nyaranta kétszer is kicserélték a homokot. Miért nem szállítja el az önkormányzat az autórönccokat? Egyszer majd benneég valamelyikben egy gyerek, mert fel szokták gyújtani az üléseket a kocsikban. A pincéket is elönti a szemét, használni sem lehet őket; nyáron olyan bűdös van itt, hogy felfordul az ember gyomra. Huszonhárom éve lakok itt, de most volt itt először csótányirtás. Patkányok is vannak, két éve hepatitiszjárvány volt a telepen.

Az A és a B ikerépülethez képest viszonylag jó állapotban van a C, amelyben a legtöbben régi teleplakók. Ők voltaképpen ugyanazt mondják, amit Máriától hallottam, mindközben egy pillanatra sem rejtik véka alá a „bevándorlókkal” (így nevezik azokat, akik 89–90 óta költöztek a Dzsumbujba) szembeni ellenszenvüket.

– Könnyű az önkényeseknek – int fejével a játszótéri asszonyok felé a kutyáját pórázon tartó Katalin, aki azért annyiban hasonlít hozzájuk, hogy ragaszkodik inkognitójához. – Nem fizetnek sem lakbért, sem gázt, sem villanyt, ugyanakkor az önkormányzatnál megkapják minden hónapban a segélyt.

– Ma már a Dzsumbuj lakóinak hetven-nyolcvan százaléka 4–5 éve bevándorolt önkényes lakásfoglaló – állítja az 53 esztendeje itt lakó Nagy Tibor, akit szomszédjai Őcsi bácsinak neveznek. – Régen nem zártuk be a lakás ajtaját, ha átszaladtunk a boltba, próbálnánk csak most nyitva hagyni... – magyarázza a majd minden lakás ajtaját és ablakát elcsúfító rácsok eredetét.

– Itt már mi vagyunk kisebbségben – szögezi le mély hangján a negyven körüli, szőke hajú Vidák Sándor. – Ide a politikusok is csak választások előtt jönnek; ígér-

nek fűt-fát, aztán marad minden a régiben. Harmincmillió forintot költöttek el állítólag az épület külső festésére, de abból 20 millióba került az állványozás. Hát hogy lehet ez?

Sándor dühösen bizonygatja, hogy majd egy métert sülyyedtek az elmúlt évtizedek alatt a Dzsumbuj házai, repedeznek a falak, s ha így megy tovább, előbb-utóbb összedőlnek az épületek.

Katalin elkalauzol nagynénjéhez, aki nemrégiben költözött át az A-ból, ahol már képtelen volt együtt élni a „bevándorlókkal”, a C épületbe. A hetvenesztendős Kovács néni a Dzsumbuj legrégebbi lakója, 11 éves volt, amikor a telep átadásakor, 1937-ben, lakást kaptak itt a szülei.

– Dehogyan vagyunk mi fajgyűlölők, lelkem – szabadkozik Kovács Lajosné. – A kezdetek óta laktak itt muzsikus cigányok, meg olyanok, akik virágot árultak, nem volt velük semmi baj. Úgy ragyogott némelyikük lakása, mint a patika. De ezek a mostani bevándorlók tönkretesznek mindent. Nekem nem volt bajom velük, mert odaát, az A épületben mindig fölmostam a lépcsőházat, lemostam a korlátot, és azt ők is respektálták. De amint lehetőség volt, mégis átjöttem a C-be, mert nem bírtam már a ricsajt. Ha 20 gyerek nem volt körülöttem, akkor egy se...

– Bezzeg mi hiába kérünk segílyt, igaz Mancsi néni? – veszi át a szót nagynénjétől Katalin asszony. – Ötvenéves vagyok, harminc évet húztam le a Pick szalámigyárban, és most 13 ezer forint rokkantnyugdíjat kapok. Ha egyedül lennék, éhen halhatnék. A férjem is le van rokkantosítva, a Belkernél volt sofőr. Soha nem volt beteg, de mikor fölszámolták a céget, és végkielégítés nélkül utcára került, infarktust kapott. Az orvos azt mondta, hogy idegi alapon.

Mancsi néni szerint a mostaninál a Horthy-rendszer is jobb volt, nem is beszélve a Kádár-korszakról.

– Uram, akkoriban rengeteg új lakótelep épült. Háromezer forint beugróval hozzá lehetett jutni egy lakáshoz. A hatvanas-hetvenes években költöztek innen el a legtöbbet. Most mi már hova menjünk? Ki az a bolond, aki a Dzsumbujban vesz lakást...

– Volt itt a hetvenes évek végén még minden. Nagy- és kisközért, óvoda, iskola, gyógyszertár – sorolja egyre indulatosabban Katalin. – A közelben mindenki talált munkát a Vágóhídon, a Medicorban, a hazai Fésűs Fonóban vagy a Vegyiművekben. Mind megszűnt vagy tönkrement, egyedül a szalámigyár üzemel még, mert az exportra termel. Ezért kár volt rendszert váltani...

A Gubacsi úti félhomályban a járdán néhány tizenéves fiú Chuck Norrist meg Van Damme-ot játszik; s miként a nagy filmes karateideálok, a Dzsumbuj leendő bajnokai is csak imitálják a rúgásokat, az ütéseket. A kis bolt melletti, kocsmaként funkcionáló biliárdszalon tele van férfiakkal, ahogy átellenben az Illatos úti talponálló is. A villamosmegállóban báméskodva csak nehezen tudom kibetűzni a lehangolóan jellegtelen üzemépület kapuja fölött a neonfeliratot: *Műszaki Fejlesztési Rt.*

Bontásra várva

Az egyik leglepusztultabb fővárosi kerületben a tervek szerint az idén óriási építkezések kezdődnek. A józsefvárosi Corvin-Szigony néven hallgató, tízévesre tervezett 60–70 milliárdos projekt a legkülönbözőbb találgatásokra ad okot. A nyolcadik kerületi önkormányzat 2001. október közepén írta alá a megállapodást a befektető magyar Enix Pro Kft-vel, miszerint a kerület egyik legértékesebb, összefüggő 20 hektáros területén, a Práter utcának és az Üllői útnak a Corvin mozitol a Semmelweis Egyetem klinikáit is magában

foglaló parkjáig terjedő részén részben lebontják a régi épületeket és új lakó- és irodanegyedet építenek fel. A VIII. kerületi önkormányzat és a főváros közös alapítású cége, a Rév8 Józsefvárosi Rehabilitációs és Városfejlesztési Rt. által kidolgozott tíz évre tervezett Corvin-Szigony projekt következtében több mint 1400, főként roma családnak kell elköltöznie otthonából. A területen 4000 új lakás épül, de ezek 180–250 ezer forintos négyzetméteráraiknál fogva, a kiköltöztetett szegények számára elérhetetlenek lesznek. A Corvin köztől a Szigony utcáig a házak nagy részét lebontják, hogy helyükre új lakó-, illetve irodaépületek kerüljenek. A területrendezés keretében az önkormányzat eladja a tulajdonában lévő épületeket, több házat pedig lebontanak.

A Rév8 lakossági kapcsolatokat ápoló munkatársai már visszatérő vendégként üdvözlik az ügyfélfogadásokon Lakatos Barnánét. A negyvenes éveiben lévő asszony egy megszállott kitartásával, ám egyre elkeseredettebben járja a maga kanosszáját. A Futó utca 38. bérlője nemcsak a Práter utcai irodában állandó vendég, hanem a józsefvárosi önkormányzat lakásosztályán, meg a polgármesteri fogadóórákon is. Eddig eredménytelenül. Egyedüli reménye: a Corvin-Szigony projekt, ami a Futó utcát is érinti. Abban bízik három gyermekével, hogy minél hamarabb elkezdik a házuk bontását, és akkor talán nagyobb lakást kapnak.

– Folyamatosan elutasítják a lakáskérelmemet, hiába fellebbezem meg! – mutatja a VIII. kerületi önkormányzat ingatlangazdálkodási bizottságának legutolsó határozatát. – Most már az önkormányzatnál is azt mondja az előadó, hogy ő nem tud velem mit csinálni, várjam meg a bontást! De hát már hosszú évek óta várok. Közben felnőttek a gyerekek, Tünde lányom asztmás lett az átázott falú, salétromos lakásban – Tünde szégyenlősen mosolyog, miközben anyja egyre jobban belelendül.

– Mondják meg nekem, hogy lehet egy 23 négyzetméteres szobában élni egy 16 éves lánynak, meg egy 17 és egy 18 éves fiúnak?! Állatok nem élnek ilyen körülmények között összezárva... – veszi át a szót indulatosan az asztal mellett ácsorgó idősebb fiú, a 18 éves Ádám. – A Szabó Ervin Gimnáziumba járok, a húgom gyorsétkeztetési eladó iskolába, de otthon szó se lehet a tanulásról – mindkét fiatal divatosan van öltözve, mintha skatulyából húzták volna ki őket.

A Futó utcai ház viszont szörnyű benyomást kelt. Aládúcolt lépcsőház, rácsos, kitört ablakok, dohos, rothadó falak: mintha már évtizedek óta elhagyták volna lakói. Lakatosék „lakásába” keskeny vasajtón át jutunk. Az egyetlen helyiséget galériával osztották függőlegesen ketté. Tisztaság és rend van, még egy kis fürdőszobát is sikerült ebből a ténylegnyi térből elkülöníteni. A mennyezetről lóg a megrepedt, vizes vakolat. A nehéz, nedves szag megül mindent.

– Már arra is gondoltam, hogy kirobbantom valamelyik falat, akkor talán jogosultak leszünk emberi lakásra – mondja sírással küszködve Lakatos Barnáné.

Sárközi Pálné, a Tömő utca 8.-ból rendületlenül mosolyog Németh Gabriellára, akinek már régi ügyfele. Mosolyog, holott a 24 négyzetméteres szoba-konyhás lakásban, ahol hatodik éve lakik férjével, négy gyermekével és kisunokájával (tehát ird és mondd: heten!), még gáz sincs. Villanyal főznek és fűtenek, de „már egy főzeléket és pörköltet egyszerre nem bír el a villanyóra”. Ő is hiába pályázik évek óta. – Pedig sok üres, jobb állapotú lakásról tudok a kerületben, még én szoktam szólni az előadónak, hogy merre van üresen álló ingatlan – meséli derűsen. A mostani helyzet szerinte is az önkormányzat lakásosztályának jó, az ő vállukról veszi le a Rév8 a terhet. – Egyre csak azt mondják, hogy örüljünk a rehabilitációnak, legyünk türelemmel. De hát már hat éve türelemmel vagyunk, meddig várjunk még?

– A projekt három nagy lépcsőben valósul meg – magyarázza Csécsei Béla, a VIII. kerület polgármestere. – Az első lépcsőben mi üres telkeket adunk át a beruházónak, és az ezekért kapott pénzből költöztetjük ki az érintett házak, utcák lakóit. Túlnyomórészt

komfort nélküli és szoba-konyhás lakásokról van szó. Ennél fogva a XXI. század elején az érintettek több mint felét szándékosan sem lehetne rosszabb körülmények közé költöztetni, mint amilyenben most vannak.

A bontást a Corvin mozi mögötti területen kezdik majd, mert ott van már egy megújult épületblokk, és a tömegközlekedési kapcsolat is jó. A polgármester elmondja, hogy a kiköltöztetés megkezdése előtt tisztázni kell a tulajdonviszonyokat, vagyis a lakás komfortfokozatát, illetve, hogy bér- vagy magántulajdonú ingatlanról van-e szó. A lakástörvény előírja, hogy legalább az előzővel megegyező komfortfokozatú, nagyságú, elhelyezkedésű ingatlant kell felkínálni. Ha ezt nem fogadja el a lakó, akkor jön a pénzbeli megváltás, a kivásárlás. – Ehhez mi lehetővé tettük, hogy a bérleti jogról a forgalmi érték ötven és száz százaléka között lehet majd megállapodni, ami jóval kedvezőbb a valós piaci árnál.

Csécsei Béla szerint az önkormányzat azon lesz, hogy újonnan épített lakásokba helyezze el a kiköltözőket, függetlenül attól, hogy az bérlakásként vagy saját tulajdonú lakásként funkcionál majd. (Alföldi György, a Rév8 vezérigazgatójának elképzelése szerint az újonnan épülő, a szegények számára is elérhető lakások mellett az el nem bontott, rendbehozott földszintes épületekben idősek otthonát, illetőleg fiatal házaspárok házákat hoznák létre.)

– Nem akarjuk a szociális problémákat exportálni – feleli a polgármester azon felvetésére, hogy alighanem joggal lehet majd attól tartani, hogy a kerület a projektet felhasználva igyekszik majd megszabadulni cigányaitól, hasonlóképpen ahhoz, ahogy megszabadult prostituáltjaitól. – Mi is felháborodtunk, amikor más kerületek lakásokat vásároltak nálunk, és azokat nehéz sorsú, többgyermekes, segélyre szoruló családoknak adták oda – teszi hozzá Csécsei Béla.

A Corvin-Szigony projekt kapcsán óhatatlanul felmerül az évekkel ezelőtti székesfehérvári intéző példa: a lerombolt Rádió utca 11. lakóinak szomorú, országos politikai botrányvá fajult vészófutása. Józsefváros polgármestere nem tart a kiköltöztetettek ellenállásától. Az előzetes felmérések azt mutatják, hogy az érintettek kétharmada mindenáron el akar ezekből a lakásokból költözni.

Garázsmenet

Ami Pestnek a Dzsumbuj, vagy a belső-józsefvárosi romanegyed, az Tatabányának a Mésztelep: zömében cigányok lakta nyomorúságos gettó. Az egykori komfort nélküli bányászkolónia lepusztult szoba-konyháiban csak a szerencsésebb roma családoknak jutott lakás. Az önkényesek – akik közül sokan az ország keleti zugából vándoroltak ide – a telep garázsait foglalták el, pontosabban „vásárolta meg” 30–80 ezer forintért. Átlagosan a két felnőtt mellett 4–5 gyerek is él az ablak nélküli odúkbán. A módosabb bérlők (néhány család) élet és halál urai: ők „adják el” a betelepülőeknek a garázsokat, az öregektől, elcsúsztattól védelmi pénzt szednek. A rendőrség messziről elkerüli a Mésztelepet, és valamivel komfortosabb párját, a Hatostelepet. A gettó lakói (a két nyomorúegyedben 1200 család él) attól tartanak, hogy azt a keveset is elveszíthetik, amilyük van, mivel az önkormányzat a telep felszámolását fontolgatja.

Ha a tatabányai önkormányzati képviselők most néznének ki a panorámabusz panorámaablakán (mint azt már egy ízben tették), alighanem megint nem akarnának (márnék) kiszállni. Szó, ami szó, ha nem is fenyegetően, mindenesetre nem éppen bizalomgerjesztő pillantásokat vetve felénk, vesznek körül bennünket a mésztelepi emberek. Ha nem lenne velünk Nagypál Jánosné, Rozália, a Márton Áron Ifjúsági és Kisebbségi Szer-

vezet munkatársa (egyben a Romano Kathanipesko Centro vezetője), aki maga is itt, a gettó Gyár nevű utcájában lakik, s akit itt mindenki csak Roszkaéként szólít, úgy érezném magam, mint a haditudósító a frontvonalban. Persze nem akar bántani itt bennünket senki, végtére is nem vagyunk önkormányzati képviselők. Mi több, a meztelen, tetovált felsőtestű Gyula, aki eltolja magától az elértartott mikrofont, mert nyilatkozni nem akar, velünk üzeni az önkormányzatnak, közelebről a mostanság Családvédelmi Irodaként emlegetett gyámhatóságnak, hogy nem a gyerekeket kell innen „zaciba” (állami gondoskodásba) vinni, hanem rendes lakást kell adni a családnak. Mármost a négygyerekes Balogh Iván családjának, akik hatvanezerért jutottak a maguk garázsához.

Odabent a színes tévét nézik az apróságok. A „ház” előtt Iván felesége egy ősrög, ritkító zöldre mázolt mosógépet rak éppen tele szennyessel. Roszka asszony nem rejti véka alá a véleményét a család életvitelével kapcsolatosan: – Nem igaz, hogy amiatt akarják elvinni a gyerekeket, mert garázsban laktok – magyarázza emelt hangon a Gyulához hasonlatosan meztelen felsőtestű, pocakos fiatalembernek. – Az a bajuk veletek, hogy nem törődik a feleséged a tisztasággal, a gyerekek ellátásával!

Iván asszonya oda se fordul, lehajtott fejjel teszi a dolgát, miközben Nagypálné a fejére olvassa, hogy csak magukat okolhatják, ha elviszik a gyerekeket. Iván se szól semmit, csak szomorúan néz maga elé.

– Képtelenség ezzel az asszonnal megértetni valamit. Szóba se áll velünk. Egyik fülén be, a másikon ki – mondja a kisebbségi szervezet dolgozója. Egyre-másra jelennek meg a kíváncsi fejek a házak ajtajában. Többen kijönnek és tudakolják, mi járatban vagyunk.

– Szervusz, Béla! – lapogatja a hátamat valaki. – Nem ismersz meg? Tudod, alapító phralipés vagyok – mondja egy kedvesen mosolygó harmincas női arc. Néhány percig, amíg tisztázódik a helyzet, Osztojkán Bélaként tárom fel a mésztelepi tényeket.

– Csodálkoztam is, hogy megtestesedtél, mintha soványabb lettél volna – nevet az asszony, amikor leleplezem magam.

– Nyugodtan mondjátok ám el, amit akartok, mert ez – mutat rám Roszka – nem paraszt ám, közülünk való, a cigányokról ír tanulmányt. Gyulát ez sem hatja meg, Iván asszonyának némiképpen becsápolat apja pedig ott-tartózkodásunk alatt többször is közli velem, hogy ne merjem őt meg az övéit kérdezgetni, meg fotózni, mert baj lesz. A lakása, akarom mondani, a garázsa körül se szimatoljak.

Iván arról beszél Roszkanak, hogy a mellettük lévő garázst szeretné megvenni, amit gazdája nyolcvanezerért odaadna.

– Kié az a garázs, ki árulja? – kérdezi tőle a kisebbségi szervezet munkatársnője. – Csak hihasználják, becsapnak benneteket, olyasmirért fizettek, ami aztán soha nem lesz a tietek!

– A H. Béláé – szól bele indulatosan Gyula. – De nem mindegy, hogy kié, és mennyiért adja?! Nem azzal kellene foglalkozni, hanem hogy milyen körülmények között élnek itt ezek – mutat a Balogh família „otthonára”. – Talán ők tehetnek róla, hogy így kell élniük?! Senki nem törődik velünk, senki sem segít rajtunk.

Baloghék és apósáék Sátoraljaiújhelyről érkeztek Tatabányára szerencsét próbálni két évvel ezelőtt.

– Szoktak jönni a főnökök, és visznek minket az ország különböző részeibe építkezésekhez, árok ásáshoz – avat be a megélhetés mikéntjébe Iván. – Egész múlt héten Siófonkon dolgoztunk, kábelt fektettünk. Naponta háromezer-ötszáz forintot kaptunk, meg enivalót.

A Mésztelepet állítólag két-három család tartja „felügyelete” alatt. Uzsorakamatra adnak kölcsön a rászorulóknak, azaz gyakorlatilag mindenkinek, hiszen itt alig van valaki-

nek állandó munkája, a legtöbben Ivánhoz hasonlóan feketén dolgoznak. Sokan járnak a közeli mosópor-csomagolóba, ahol szintén nem állandó, hanem idenyjellegű a munka. Aki nem tud fizetni az uzorásnak, annak könyörtelenül lefoglalják a használati tárgyait, s nem ússza meg verés nélkül. Az östelepi nyugdíjasoknak, magatehetetlen, beteg embereknek a szó szoros értelmében havonta meg kell vásárolni a nyugalmukat. A nyugdíj egy része védelmi pénz gyanánt az áldozatkész „őrző-védők” zsebébe vándorol. A dolgoznak csak az a szépséghibája, hogy azoknál kell megvenni a biztonságot, akik egyébként betörnek a védekezésképtelen lakókhöz. Arról is panaszkodtak az emberek, hogy a telepi boltban gyakran lejárt szavatosságú, romlott árut, máshol már kiselejtezett gyümölcsöt tudnak csak vásárolni.

A valamivel emberibb környezetnek számító hatostelepiekkel együtt mintegy 4000 felnőtt és gyerek él az otthonnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető lerobbant házakban, garázsokban.

Bencsik János, Tatabánya polgármestere kerek perec kijelenti, hogy szó sincs róla, hogy az önkormányzat illetékes bizottsága már befektetőkkel, multikkal tárgyal a Mésztelep helyén épülő ipari övezetről, logisztikai bázisról. Már a beszélgetés elején leszögezi, hogy a nyomornegyedek léte, a lakók helyzetének orvoslása nem kizárólag tatabányai jelenség. A telepek felszámolására, az ott élők lakáshelyzetének megoldására központi források nélkül egyetlen város, így a komáromi megyeszékhely sem vállalhat garanciát. Pénz pedig erre nincs. Bencsik szerint, a Mésztelep és Hatostelep felszámolására 5–15 éves távlatban aligha van reális esély. (Ez tehát annyit jelent, teszem hozzá, hogy figyelemmel a bőséges gyermekáldásra folyamatosan újratermelődik és tartóssá válik a nyomor. És mindez azonos időben történik, hogy az ország vigyázzmenetben nyomul az EU-ba, ahol pedig mintha a felvételi követelmények között szerepelne a nyomornegyedek megszüntetése is.)

– Az viszont igaz, hogy az önkormányzat a saját létesítményeit át kívánja költöztetni biztonsági megfontolásból Hatostelepre. Az átköltöztetés többletköltségeket ró az önkormányzatra, hiszen az erre a célra kiszemelt két egykori kollégiumi épületet fel kell újítani. Az egyik épület a szociális, a másik pedig az oktatási intézményeket tudja befogadni. Két blokkba telepítve ezeket, viszonylag egyszerűen lehet gondoskodni az őrzésükről. Meszesen saját dolgozóink testi épségét sem tudtuk garantálni – magyarázza a döntés okát a polgármester. Hozzátette még, hogy a mésztelepi óvodásokat és az iskolásokat iskolabusz viszi majd Hatostelepre, amely mintegy egy kilométerre van csak Mészteleptől, de a kettőt a forgalmas egyes út választja el. Hasonlóan meg kell majd oldani az idősek közlekedését, hiszen átterül az öregek napközije és klubja is. Átköltöznek Hatostelepre a hajléktalanok intézményei (éjjeli menedékhely, ingyenkonyha, átmeneti szálló) is.

Bár a polgármester cáfolta, hogy az ipari övezet létesítése miatt vált sürgőssé a költözködés, nyilvánvaló, hogy szociális, oktatási létesítmények nélkül „meghal”, de legalábbis ellehetetlenül egy település. Természetesen a lakóknak is pakolniuk kell majd, de hogy épülnek-e önkormányzati bérlakások Hatostelepen, az felettébb kérdéses. – Ezek építésének ütemezése attól függ, hogy lesz-e országos kormányzati program az ilyen jellegű telepek részbeni felszámolására, illetve komfortosítására. Ha lesz támogatás, akkor öt éves távlatban ez megoldódhat, ha nem, akkor a mésztelepiek még 10–15 évig ugyanilyen körülmények között fognak élni – vetítette előre a korántsem dicsőnek tetsző jövőt Bencsik János.

Hogy mi lesz a városba betelepülő, illegális garázs-, akarom mondani lakásfoglalók, így Balogh Ivánék sorsa? Számukra mielőtt még elkezdődhetett volna, véget ért a jövő: – Az önkormányzat ezeknek a nemkívánatos vendégeknek nem tud lakhatási körülményeket biztosítani. Bennük az együttműködés minimális szándéka sem mutatkozik meg. Ők nem akarják magukra nézve kötelezően elfogadni az együttélési szabályokat – fogalmaz-

za a fehér többség álláspontját az egykori SZDSZ-es, liberális elveket valló tatabányai polgármester.

Ez akkor sem nagyon lenne rendben, ha igaz lenne. Ráadásul nem is az.

– Egy Balogh Iván nevű fiatal, sokgyerekes cigány ember, aki az övével egy garázsban él, arra kért, ha beszélök önnel, tolmácsoljam, ők vállalnák, hogy felépítik a házukat, amennyiben kapnak egy telket. Hatostelepen járva több olyan üres, romos épületet láttam, ami alkalmas lehetne erre. Mit üzen neki? – jövök elő a polgármesternek a farbával.

Bencsik János nem lát erre lehetőséget, mert szerinte ezek a lehetetlen élethelyzetben élő „önkéntesek” aligha tudnának saját erőből egy házat felépíteni. Ráadásul, amit ma felépítenének estig, azt a többiek ellopnák reggelig. Az önkormányzatnak pedig nincs pénze arra, hogy őrző-védőkkel vigyázza az építkezéseket. Mert mi történt például a régi hatostelepi iskolával, amit a helyi cigány önkormányzat „kezelésébe adott” az önkormányzat? Annak rendje és módja szerint széthordták, elloptak belőle minden mozdíthatót, a falakat is lebontották, és eladták a téglát. A rendőrség még ma is bottal üti a tettesek nyomát. Az a rendőrség, amely szerint egyébiránt Mésztelep és Hatostelep közbiztonságával nincs semmi probléma. A megyei rendőrfőkapitány legalábbis ezt válaszolta Bencsik Jánosnak, amikor ő hathatós intézkedéseket sürgetett.

A cigányok már csak ilyenek. Lelaknak, elhordanak, egymást is meglopják, önálló, felelősségteljes életvitelre képtelenek. Ezt természetesen nem a cigányság ügyének megoldását társadalmunk talán legfontosabb alapkérdésének tartó polgármester mondta, én teszem hozzá.

Igaz, én nem panorámás buszból láttam Mésztelepet.

Döglött tónak bűzös partján

Magyarországon mintegy 2700–3000 legális és illegális szemétkerakó működik. Többségük falusi cigánytelepek (pérók), falusi cigányutcák szomszédságában. Hogy pontosan mennyi, ezt csak az idén kezdték felmérni. Amennyiben az EU-feltételek meglétét tesztelő illetékesek komolyan veszik az előírásokat, akkor a környezetvédelmi elvárások hulladékgazdálkodásra vonatkozó szegmensén nagyon könnyen elúszhatott volna a csatlakozási álom. (Egyelőre, amikor ezt írom, csak a környezetvédelmi minisztert váltotta le a kormányfő.) Ugyanis a szemétkerakók számát radikálisan csökkenteni kell, az első körben 90–100-ra, aztán 30–40-re. Hogy elég lesz-e az idő és pénz a 2600 hulladéktelep megszüntetésére, az a szakértők szerint is erősen kétséges. Ráadásul a hulladéktelepek közelében még csak véletlenül sem lehetnek lakott települések. Pedig ilyen – jobbra cigányok lakta – hulladéklerakóra néző negyedekből, oda kifutó utcákból most is sok akad az országban. Például az alapítványi iskolaügyéről elhíresült Jászládányban.

– Jászládányban nem javul a helyzet. Hiába éhségstrájk, népszavazások kezdeményezése, aktivisták, jogászok, ombudsmanok, egyelőre marad a szemétdomb... – nyilatkozta az egyik kereskedelmi tévében tavaly nyáron Kállai László, a jászládányi cigány önkormányzat (akkori) vezetője.

Nos jelenleg is megvan még a szemétdomb, pontosabban a rothadt vöröshagymától koszos bordó vizű egykori vályogvető gödör. A helyi cigány önkormányzat elkeseredett harca azonban mégsem volt teljesen hiábavaló, ugyanis az egykori hulladéklerakó hely már nem üzemel. Többé nem fuvarozzák a szemétdombtól kőhajításnyira lakó romák szomszédságába a kommunális hulladékot, a szippantóskocsik sem ürítik immár tartalmukat a bűzös tóba. A fertőző betegségektől azonban továbbra is tartanak az itt élők, hiszen a gödör betemetése, a szemétkerakó teljes rekultiválása még mindig várat magára.

– A szeméttelpetet 2002. január elsején megszüntették, legalábbis papíron. Aztán az ígéretnek ellenére csak nem kezdődött meg a feltöltés – meséli a 30 éves Kállai László. – A május 12-i önkormányzati testületi ülésen felálltam és elmondtam, kiköltözünk a szeméttelre családostól, ha nem kezdik meg a munkát. Április elején lett volna a demonstráció. Előtte két héttel megjelent egy gép közmunkásokkal és elkezdték a szemét tömörítését.

Az egykori vályogvető gödör 100–150 méteres körzetében 500, többnyire roma ember él, közülük 3–400 a gyerek. Rekkenő a hőség, senkit nem látunk a faluvégi utcákban, amikor kísétalunk a jászladányi szeméttöhoz. Törött betongerendák között, malteros téglatörmeléken taposva araszolunk a gödör felé, amelyből a közhasznú munkások a temérek műanyag flakont elfelejtették kiszedni. Vagy, reménykedve a mihamarabbi betemetésben, nem is akarták. Elképzelem (azaz elképzelni sem tudom), milyen benyomást tett volna ez a látvány a nemrég nálunk járt, a hazai hozzáállást tesztelő környezetvédelmi EU-delegációra.

– Az építkezési sített a feltöltéshez hordták ide, de a munka egyszer csak abbamaradt. A buldózer is eltűnt. Úgy látszik, megint demonstrálnunk kell, hogy történjék valami – magyarázza a cigány önkormányzat egykori vezetője.

A jászapatí tó partján még az a bizonyos döglött béka sem kuruttyol, vagy legfeljebb csak az, merthogy kihalt belőle vagy két évtizede az élővilág.

– A hetvenes évek végén még horgásztunk itt, kétszer akkora volt még akkor a tó. Itt születtem 49 éve a partján. Ahol most állunk, ott még javában víz volt – mondja Suké Elemér, akivel Kállaiéknál találkoztunk össze, és elkísér bennünket. Megtudjuk azt is tőle, hogy akkor kezdődött a romlás, amikor a cigány „purgé” telepet ledózerolták a nyolcvanas években. Attól kezdve kezdtek szeméttlerakónak használni. Pedig a cigányok családai házaik itt épültek a közelben.

– A rothadt vöröshagymától ilyen a színe – jegyzi meg Kállai László. – A polgármester családja a faluban a legnagyobb hagymatermelő. De van ebben a vízben minden: vegyszer, használt akkumulátor, pelenka, gyógyszer. Ki tudja, mit engedtek ebbe bele a tartalmuktól engedély nélkül itt megszabaduló tartálykocsik...

A Közép-Tisza-vidéki Környezetvédelmi Felügyelőség 2001 áprilisában tartott itt helyszíni szemlét. Jegyzőkönyvük tanúsága szerint a szilárd hulladéklerakón veszélyes hulladéklerakás nyomát nem találták, kivéve a háztartási hulladékban sajnálatos módon megjelenő kis mennyiségű veszélyes hulladékot (például szárazzelemet, festékes göngyölegyet stb.). Mindenesetre ez – az általuk egyébként nem is ismert jelentés – aligha nyugtatja meg a családjuk, gyermekeik egészségéért aggódó jászladányi cigányokat.

– Még az a szerencse ebben a nyomorúságos állapotban, hogy a vályogvető gödör alja agyagos, a víz nem tud elmenni – jegyzi meg Suké Elemér, amikor arról faggatom őket, hogy a fertőző szeméttő nem veszélyezteti-e az ivóvizüket. – Négy éve még azt mondták nekünk, hogy a víz minősége megegyezik a Balatonéval – teszi még hozzá mosolyogva.

Csirkenyak, PHARE-pénz, államtitkárok

Balogh Mária néni – aki később nemcsak a nevét árulja el, hanem azt is, hogy 74 éves – az út mellé kitétt széken ül, kendővel a fején, és elmélyülten szívja a pipáját. Éppen szemben az alsószentmártoni polgármesteri hivatallal. Odaköszönök neki, ő bólint, aztán csak nézi, ahogy bemegyek a kerítéskapun. De odabent nem találok senkit. Sem az önkormányzatban, sem a vele egy üveges verandáról nyíló orvosi rendelőben. Azaz, hogy egy kiírást arról, P.-né hétfőn-kedden-szerdán szabadságon lesz. Elsőre azt gondolom,

hogy ő a polgármester(nő), meg azt, hogy milyen jó lett volna, ha valakit el tudok érni telefonon. Csakhogy napokon át senki sem vette föl a kagylót. Más kérdés, hogy a Roma Parlamentben sem tudta senki az alsószentmártoni polgármester mobilszámát.

– A Tábori Mihály polgármester az előbb ment el – mondja Mária néni, amikor nála érdeklődöm. – Ott lakik – mutat a távolba –, a nem tudom én milyen utcában. A Dallas kocsmánál forduljon be, a negyedik vagy az ötödik ház lesz.

És a ráccsal lezárt Dallasz (sic!) kocsmánál befordulok. Alsószentmártonon egyébként könnyű érdeklődni, jönnek-mennek az idős és fiatal emberek és az asszonyok az utcákon. Ennyi szabadon császkaló szelíd kutyát sem láttam együtt még sehol Magyarországon. A beások szeretik a kutyákat.

– Itt vagyok Siklóson, de még nem tudok hazamenni – közli már a rádiótelefonba Tábori Mihály, akinek mobilszámát a felesége adja meg. – Ellopták az irataimat, most azok pótlását intézem. Ne haragudjon...

A jó szociográfusnak szerencséje van – hát még nekem. Éppen az alpolgármester piros autójának útját állom el. Budai Péter is sietne valahova, de miután „túszul ejtem”, ha nem is jószántából, de némi polgármesteri mobilrészvételre, megadja magát a sorsnak.

Megtudom tőle, hogy pontosan 1126 lakosa van a gyakorlatilag száz százalékgig beás cigányok lakta ormánsági községnek. – Egyedül a papunk magyar – mondja a 34 éves Budai Péter, és azt is büszkén árulja el, hogy „500–550 gyereke van a falunak”. – Nagy itt a szegénység, a felnőttek 90–95 százaléka munkanélküli – jegyzi meg Péter rövid gondolkodási idő után, amikor azt kérdezem tőle, mi manapság a legjellemzőbb erre a cigány településre.

– Azt hittem, kapásból a PHARE-programon nyert pénzen beindult építkezésekkel dicsekszel. Végtére is, én is emiatt jöttem – mondom barátságos kalauzomnak, akivel időközben összetegződünk.

– Hát ennek aztán semmi akadályja – mosolyog Budai Péter. – Ahhoz elég átsétálni a másik utcába.

Ahogy befordulunk a sarkon, már látszik az építkezés. A közösségi házat és körjegyzőséget magába foglaló komplexumnak már áll az alapja. Míg odaérünk, Pétert faggatom; kiderül, hogy ő nem csupán vállalkozó, de községi munkaadó is egyben. – A Bókányi hegységben lévő szőlőkbe toborzom a napszámosokat. Az egésznek egy Debreceni Pál nevű úr a tulajdonosa, én az ő alvállalkozója vagyok. Debreceni nekem napi 3000 forintot fizet egy-egy szőlőmunkás után. Én ebből 2000 forintot adok fejenként az embereknek. Tudod az adó sokat elvisz...

Budai Péter az ideai választásokon lett alpolgármester, miként az érettségizett, 33 éves vízvezeték-szerelő, Tábori Mihály polgármester. – Hajszállal nyert csak a Mihály, tizenöt szavazattal kapott többet, mint a 63 éves Szilágyi Péter, aki három cikluson át látta el a polgármesteri teendőket. Ő különben nem itt, hanem Siklóson lakik.

– A sokácok eladták nekünk a rossz vályogházait, úgy sikerült megszabadulnunk tőlük... – szól bele vigyorogva beszélgetésünkbe az egyik, a bontásból származó téglát kalapácsával tisztogató bajszos fiatalember, amikor megállunk a malteros, nyilván ház-bontásból származó téglarakás mellett. Éppen azt fejtegeti Budai Péter, hogy a dél-baranyai Alsószentmárton nem eredendően csak beások lakta település, 30–40 évvel ezelőtt még inkább sokac (sokác?) falunak számított. – Mi a Telepen laktunk, úgy hívták Szentmárton cigányok lakta részét.

A munkások egymás között és Péterrel is beás nyelven beszélnek. Ez az itt élők anyanyelve, a magyar számít „idegen” nyelvnek. Az alpolgármester úgy tudja, a község 74 milliót kapott a Roma Társadalmi Integrációs PHARE-programból. Ebből nemcsak a közösségi ház és körjegyzőség létesül, hanem az óvodát és az iskolát is bővítik: további ter-

meket és napközit építenek, kőhajtásnyira a régi iskolától. Oda éppen betont hoz egy gépkocsi. Vagy fél tucat férfi dolgozik ott is. Budai Péter azt mondja, hogy augusztus 16-án átadják az óvodát. – Mi, az új önkormányzat ezekről a pénzekről nem sokat tudunk. Ezt a PHARE-dolgot még a régi polgármester intézte. Egy kisharsányi vállalkozó, Hajdú Attila cége kapta a munkát. Hogy volt-e versenytárgyalás, azt nem tudom. Nekünk nem volt semmi beleszólásunk. Mindenesetre az azért érdekes, hogy ennyi pénz van az építkezésre, közben meg bontásból származó téglákból fogják fölhúzni a falakat...

Ám a talányos megbízás, no meg „téglaugy” taglalását hirtelen félbeszakítja az iskola udvarára kirajzó gyerekek lármája. Mindegyikük azt szeretné, hogy kizárólag róla készüljön felvétel. Valóságos közelharc alakul ki a fényképezőgép körül.

– Bácsi, engem is, engem is fényképezzen le! – jelentkezik jobb karját magasra nyújtva, a másikkal a többiek az útból eltaszítva egy vékony, rövid barna hajú, csillogó fekete szemű, hét év körüli kislány. A bőség zavara: megannyi szép arcú, vidáman csivitelő kisiskolás. Az alsó tagozat első három osztályából. Ugyanis a faluban csak a harmadik osztályig tanulnak a gyerekek, negyediktől nyolcadikig a szomszéd községben, Egyházasharasztn folyik az oktatás, ahova iskolabusz viszi a nebulókat. A „nagyok” reggel hétkor indulnak, délután egykor érnek haza. Klementné, Erzsike próbálja kordában tartani a bennünket is majdnem elsodró nyüzsgést. A 67 éves tanító néni, aki tíz éve Máriagyúdról jár át a beás faluba, pedagógiai szempontból a „jó torokra” esküszik, de most, látva a fényképezőgép hatását a gyerekseregbe, meg sem próbálja kiengedni a hangját. Délelőtt, illetve délután három-három pedagógus okítja a csemetéket, hetente kétszer jön egy „romános” kollegina. (Meg néha, előzetes bejelentés nélkül a szociográfus.)

– Hogy mi szeretnék lenni? Az a jövő titka! – vágja ki nem túl magvas kérdésemre öntudatos komolysággal egy alsószentmártoni mini Harry Potter, az egyik legjobb tanuló, Hegyes Gábor, és ezzel a maga részéről befejezettnek is tekinti az interjút.

Egyébiránt a községben két óvoda is működik: a Pécsi Egyházmegye által alapított és működtetett, Szent Mártonról elnevezett a népszerűbb, oda 70, míg az önkormányzatba mindössze 20 gyereket írtak a szülők. Mindkét intézmény ingyenes, az étkezésért sem kell fizetni.

Az egyházi ingatlanok visszaigénylése tette lehetővé 1997. szeptember 1-jétől a Szent Márton Óvoda létrehozását, ahol a tizenegy ott dolgozó asszony és lány közül tíz cigány származású, így a vezető óvónő, Jovánovics Ágnes is.

– Én jobban szeretem, ha cigánynak, és nem romának neveznek bennünket. A beás nyelvben ugyanis ez a legszebb szó: embert jelent – mondja a cigány és a roma kifejezések közti vacillálásomat hallva Jovánovics Ágnes.

Ágnes a község első főiskolát végzett értelmiségije. Nem mindennapi akaratával élelmiszer-eladóból küzdötte fel magát diplomás óvónővé. Példája nyomán jelenleg két kolléganője tanul az óvónőképzőben.

– Jó a kapcsolatunk az önkormányzati óvodával, de mi más módszerekkel közelítünk a gyerekekhez. Én a saját tapasztalataimból indultam ki: az iskolában gyakran előfordult, hogy értettem, amit a tanár kérdezett tőlem, de nem tudtam válaszolni, mert nem jutott eszembe a megfelelő szó magyarul. Éppen ezért, hogy ezeknek a gyerekeknek már ne kelljen ilyesmi miatt megszégyenülniük, az óvoda kétnyelvű, olyanok vagyunk, mint az a bizonyos egyszeri ember, aki „mindent kétszer mond, mindent kétszer mond”. A meséket, mondókákat, énekeket beás és magyar nyelven is megtanulják a gyerekek.

A Szent Márton Óvoda „alapkoncepciója” a nyitottság: a szülők bármikor bejöhetnek, részt vehetnek a foglalkozásokon. Szívesen látnak „idegeneket” is. – Mi egyfajta híd vagyunk a külvilág felé, sokan látogatnak el hozzánk. A kaposvári óvónőképzősök gyakran jönnek gyakorlatra, legtöbbször nálunk lát először cigány gyereket közelről. Novem-

ber 11-én, Márton-napon, ami a búcsú napja is egyben, híres emberek is tiszteletüket tesz nálunk. Járt már itt a kanadai nagykövetség, jó néhány államtitkár, legutóbb például Hende Csaba. A gyerekek azóta is emlegetik a „titkár bácsit”, aki csokit hozott nekik.

A templom mellé épült katolikus plébánia előtt ötven-hatan ácsorognak. Budai Péter a lelkészhez már nem kísér el. – Nem vagyunk annyira jóban – feszensz, amikor kérdezem, miért nem jön velem. – A pap inkább a korábbi polgármesterrel értette meg magát... – teszi hozzá.

A cigányok pécsi egyházmegyei lelkipásztora (ez áll a névjegykártyáján), Lankó József karizmatikus személyiség benyomását kelti. Hatalmas, „mackós” termet, hosszú, ősz haj, bozontos szakáll, ahogy az ember gyereke a népmesehős Fanyúvót elképzeli. Kivált a kézfogás után támad ilyesféle benyomásom. Nem csoda – mondom magamban –, hogy a falu apraja-nagyja hívő katolikus; Istennek is könnyebb a dolga ott, ahol ilyen karakteres figura képviseli az érdekeit. A 48 éves római katolikus lelkész Alsószentmárton mellett még öt ormánsági faluban látja el rendszeresen a szolgálatot. – Ahhoz, hogy le tudjuk küzdeni előítéleteinket, előbb meg kell ismerni azokat, akikkel szemben előítéleteink vannak. Vagyis be kell menni a húsdarálóba. Az evangéliumot többféle módon lehet hirdetni: prédikációval, hittantanítással, de hozzátartozik az is, hogy enni adjunk az éhezőknek, segítséget nyújtsunk a szenvedőknek – fogalmazza a Siklósról indult pap a cigányok iránti elhivatottságának eredőit, a pasztorizáció lényegét.

A rendszerváltás nem sok jót hozott a községnek: akinek addig volt munkája, elvesztette, a szegénység magával hozta a betegséget, az alkoholizmust. És az ital, ahogy Lankó lelkész mondja: „gyorsan padlóra visz egy családot”. Ráadásul a szükségképpen gettósosodás miatt az itt élő fiatalok sem tanulják meg a külső társadalomban való „közlekedéshez” elengedhetetlen viselkedésformákat, elvesztik külső kapcsolataikat.

A falu katolikus papja, hogy szervezett formában tudjon segíteni a rászoruló cigány családoknak, 2000-ben létrehozta a Szent Márton Caritas Alapítványt. A község ingyenkonyháján – ami nem más, mint a plébánia 2x3 méteres konyhája, 80 embernek főznek meleg ételt naponta. Ottjártamkor rengeteg fagyasztott csirkenyák várt a konyha asztalán „bevetésre”. A PHARE-pályázaton nyert pénz lehetővé tette a „terjeszkedést”: immár nemcsak az alsószentmártoniaknak főznek, de Oldra, Nagyfaluba is kiviszi a plébános fehér Mercedes kisbuszával az ebédet. Az alapítvány révén jogsegélyszolgálat is működik a faluban: hetente egyszer a beás cigányok ügyes-bajos dolgait intézi egy jogász és egy szociális munkás-teológus.

Lankó atya még 1984-ben egy nemzetközi szimpóziumon barátkozott össze a németországi Witten község lelkészével. Az ottani katolikus közösség rendszeresen küld jó minőségű ruhákat, amit a cigányok magyar lelkipásztora hívei között oszt ki. Nyaranta csemegetészeket is szerveznek a két település gyerekei között.

Hol is fejezhetném be a terepszemlét, mint az alsószentmártoni beások végső nyughelyén, a temetőben. A falu apraja-nagyja ott van a temetésen, s amikor Lankó lelkész úr a szertartást lezáró beás nyelvű búcsúztató énekbe belekezd, addigra elmaradhatatlan pi-pájával a szájában az út közepén lassan ballagó Balogh Mária néni is éppen odaér.

Alternatívák: hiénázók és közmunkások

– Most már fejezzék be. Különböznél ki lehet fáradni. Tudják jól, hogy itt nem lehet inni meg dohányozni – mondja meglehetősen bátortalanul a fekete gyakorlós vasúti biztonsági őr egy háromtagú társaságnak, akik a székesfehérvári vasútállomás üvegfalú Restijét kívülről támasztva szívják a cigarettát, üvegből isszák a sört. – Jól van, jól van, megyünk

mindjárt – mondja a legidősebb, széles peremű fekete kalapot viselő roma férfi, és nagyot slukkol a cigarettából. – Hát muszáj velünk így beszélned, he... – fakad ki sírós hangon a kalapos mellett álló pocakos, bőrdzsekis fiatalember.

Mindeközben a hangszóróból – tízpercenként megismételve – kellemes női hang hívja fel az utasok figyelmét, hogy vigyázzanak az értékeikre, ne hagyják felügyelet nélkül, és ne bízzák idegenekre a csomagjaikat. A Nyerőgép névre hallgató étterem (ez van az ajtó fölé kiírva neonbetűkkel) nyitott ajtaján éktelen füst és fülsiketítő rapzene dől kifelé. Ott csak a mindenre elszánt utasok maradnak meg, vagy akik eleve szeszenben, játékgépezésben keresik a füst és a zaj ellen a vigaszt. A többieknek, a többségnek marad az ácsorogás vagy a vaspados váróterem, ahol viszont nem tanácsos elaludni, mert könnyen azon kaphatja magát az ember, hogy megszabadították csomagjától, pénztárcájától.

– Szia, hogy vagy? – köszön rám csábító, ámbár foghíjas mosollyal egy fekete hajú huszonéves hölgyemény, akivel aligha ismerjük egymást. Azaz, hogy látásból biztosan, hiszen ő egyike annak az öt-hat lánynak és asszonynak, akik ugyanolyan rendszerességgel veszik fel reggelente „a munkát” a vasútállomáson, mint a vasutasok, igaz, az ő tevékenységük többnyire a büntető törvénykönyv bizonyos paragrafusába ütközik. Kapatos férfiakat szólítanak le, meghívadják magukat, aztán mikor a beígért szolgáltatásra kerülne a sor, a póruljárt delikvens kifosztva találja magát. Rosszabb esetben az őket árnyék-ként kísérő férfiak még a baját is ellátják az „asszonyuk” körül legyeskedőnek. Ezeket az állomáson cirkáló hölgyeket irányítják, védik – céltalan téblábolásnak, sörözésnek beállítva a felügyeletet – azok az időmilliomosnak tetsző hímnemű „családtagok”, akiknek a biztonsági őr legfeljebb csak azért szólhat, ha ők a várakozási csarnokban dohányoznak, italoznak. Egyébként mindenkinek joga van a pályaudvaron tartózkodni, akár utazik, akár nem.

A megélhetési hiénázást mint törvényi tényállást, persze hiába keresnénk a hatályos Btk.-ban, holott, amit ezek a férfiak és nők szinte hivatásszerűen gyakorolnak, az előbbi jelzős szerkezetnél aligha lehetne plasztikusabban leírni. Ebben a részeket kifosztó markecolástól, a figyelmetlen utasok csomagjainak eltulajdonításáig sok minden befér. Például az is, hogy a beérkező és az állomáson hosszú percekig várakozó szerelvényen végigrohanjanak a magukat utasnak álcázó 2–3 fős akciócsoportok, és az ablakon kihajoló, búcsúzkodó, alvó utasok értéktárgyait villámgyorsan magukhoz vegyék. Már én is látásból ismerem őket, pedig nem utazom erre naponta. Úgy működnek ők, olyan módszerességgel és összeszokottsággal, mint a zsebtolvajbrigádok a pesti villamosokon, buszokon.

A narancssárga mellényes cigány közmunkásokra a Kelenföldi pályaudvaron figyeltem föl. A tavaszt idéző napsütésben éppen a belső vasúti pályára behajló bokrok gallyait nyesegették, aztán a sokszor karvastagságú ágakat takaros gúlákba rendezték, majd egy kis nyitott szerelvényre pakolták. A már előzőleg összegyűjtött szeméthalmok is a kocsira kerültek. Ahogy az állomásépülethez közelebb eső vágányok környékét elborító hulladékmezőt elnéztem, alighanem hetekig lesz még itt mit takarítaniuk a közmunkásoknak. A mai, január végi napon, 36-an érkeztek Nógrád megyéből, a többiek beteget jelentettek, vagy igazolatlanul vannak távol.

Az öttagú gallyazóbrigád tagjai, egy kivétellel, Karancslapujtón élnek. Szóvivőjük Botos Gáborné, akinek három gyereke van, a két kisebbet még ő neveli. – A férjem leszázalékolt beteg, ő nem tud dolgozni, a 14 és 15 éves gyermekeim még tanulnak, úgyhogy én vagyok a családfenntartó. Azaz hogy, csak lennék, mert odahaza nincs munka. Utoljára tavalyelőtt tudott a munkanélküli iroda parktisztítási közmunkát szerezni. Azóta semmi, a családi pótlékból és szociális segélyből éltünk. Úgyhogy elképzelheti, mennyire örültem, amikor értesítettek, hogy a vasút Pesten tud munkát adni. Igaz, hajnali négykor ke-

lünk, este hatra vagyunk otthon, de megéri, mert nekünk nagyon sokat jelent az a kis pénz, amit itt keresünk. A tél nagyon hideg volt, de a buszban tudtunk melegedni, kaptunk forró teát is.

Tizenéves unokaöccse, Bóta Gábor, kezében egy hatalmas ollóval, bólogatva nyugtázza nagynénje szavait. A Gábor mellett álló nagydarab, fekete göndör hajú fiatalember kétszer is kihangsúlyozza, hogy ő nem lapujtói, hanem Salgótarján belvárosában lakik. A 22 éves Szabó Zoltánnak két éve nincs munkája. – Pásztón, az EGLO-ban dolgoztam, lámpákat szereltünk. De leépítés volt, engem is elküldtek. Jól érzem magam a vasútnál, csak ne kellene olyan korán kelni és ennyit utazni. Kár, hogy nem Tarjánban adtak ilyen munkát. Itt rendesen bánnak velünk, csak az öreg busz, amivel hoznak-visznek bennünket, szokott olykor lerobbanni. Szívesen maradnék tovább, hiszen nyáron csak könnyebb lenne...

Az Egészségügyi és Családügyi Minisztérium által finanszírozott közmunkaprogramban a regisztrált munkanélküliek vehetnek részt. – A jelenleg 40–42 Salgótarján környéki, főleg roma származású munkanélküli, foglalkoztatásuk idején társaságunk állományi létszámába tartoznak, teljes jogú munkavállalók. Megilletik őket mindazon juttatások: munkaruha, védőfelszerelés, étkezési utalvány, ami a kollektív szerződés értelmében állandó dolgozóinknak járnak – magyarázza Kondorosi János, a MÁV Vasútépítő-Gépellátó és Szolgáltató Kft. ügyvezető igazgatója. Szerinte jó esély van rá, hogy jövő tavasszal újraindítsák majd a programot. Az ügyvezető igazgató átérzi a nehézsorsú emberek helyzetét, örül, hogy segíthet. Nem okoz gondot az sem, hogy a minisztérium csak 60 nap elteltével utalja át a közmunkások bérét. – Azoknak, akik egy hetet ledolgoztak, 4000 forint előleget fizetünk – mondja.

– A mostani létszám akár kétszeresét is tudnánk foglalkoztatni, de a pesti térségből hiába próbálunk toborozni közmunkára munkanélkülieket, nincs érdeklődés – közli velem nem kis meglepetésemre a kft. termelési igazgatója, Lakos György, aki most érkezett vissza a Baross utcai munkanélküli irodából. – 24 emberből egyetlen jelentkező akadt, de ő is visszatáncolt, amikor megtudta, hogy csak a minimálbért tudjuk fizetni. Azt mondta, hogy a maszекnál, ahol alkalmazták, minden pénteken kézhez kap 15 ezer forintot. Hasonlóképpen elutasításra találtunk a XXIII. kerületben és Zuglóban is – meséli Lakos György. – Amikor a MÁV föl vállalta ezt a missziót, nem gondoltuk, hogy ilyen nehéz lesz közmunkásokat találni. Mindeközben a cigányok közötti munkanélküliség nyolcszorosra a nem romák közti mutatóknak.

A közmunkások összekötő művezetője is mást várt, mint amit kapott, csak hogy ő pozitív értelemben csalódott: – Megmondom őszintén, rosszabbra számítottam. Ezeket a nőgrádi asszonyokat és férfiakat nem kell noszogatni, megtalálják a munkát. Elégedett vagyok a hozzáállással, a teljesítményükkel.

Cigánygát

A kizárólag cigányok lakta mohácsi Török utca a Cigánygátra fut ki. Azon túl nincs tovább, már a Duna következik. A 20 ezer lakosú Baranya megyei városban mintegy 1200 cigány él, pontosabban legtöbbször csak vegetál. 2003. április végén a városháza előtt tüntettek a romák, mert utolsó reményüket, a közmunka pályázatot, amely 50 embernek adhatott volna munkát, ugyanennyi családnak szerény megélhetést, szerintük törvénytelen módon és indokolatlanul elutasította az Egészségügyi és Családügyi Minisztérium. Az ügyben a cigányok álláspontját osztja Mohács fideszes polgármestere is. Most újabb veszély fenyeget: a helyi vízmű sok lakásban el akarja zárni a vizet, mert a cigánysoron élők

családonként 50–100 ezer forintnyi vízdíjtarozást halmozta föl. A legváltásosabb helyzetben azok a Kanadából hazatért családok vannak, akik kitelepülésükkor eladták a házukat, és ezáltal földönfutóvá váltak. Közülük egyesek elkeseredésükben az öngyilkosság gondolatáig jutottak, ha nem lesz hol lakni, hangoztatják, a gyerekekkel a Dunának mennek. A Cigánygát sem állhatja útjukat.

Mohács Város Önkormányzata márciusban pályázta meg a hátrányos helyzetű, tartós munkanélküli – elsősorban cigány származású – lakosság foglalkoztatását, megélhetését, életkörülményeinek javítását szolgáló közmunkaprogramot. „A városban nagy hangsúlyt fektetnek a munkanélküliség és az ebből fakadó szociális feszültségek kezelésére. Az önkormányzatnál évek óta folyik a közcélú és közhasznú foglalkoztatás, amely elsősorban a roma származású munkanélküliek és segélyezettek megélhetését segíti” – olvassom a közmunkaprogram értékelőlapjáról. „Az önkormányzat már három alkalommal szervezett közmunkaprogramot, s mind ez ideig nagyon kedvező tapasztalatai voltak. A jelenlegi program során kiemelt szegélyes utak, a kerékpárút, az utak menti árkok karbantartása, intézményekben történő felújítási munkálatok, lakókörnyezeti zöldterületek kialakítása, ápolása a fő célkitűzés.” A programban 50 regisztrált munkanélkülit szerettek volna foglalkoztatni nyolc hónapon át, akik közül 24-en részesülnek rendszeres szociális segélyben. Ehhez a minisztériumtól közel 23 millió forintot igényeltek, 1 millió 375 ezer forint saját forrást biztosítva. A tervezett foglalkoztatottak negyven százaléka lett volna nő, és több mint hatvan százaléka 45 év alatti. Az önkormányzat az alábbiakkal indokolta a program szükségességét: „A munkanélküliek, szociális ellátást igénybe vevők nagy része cigány származású. Az alacsony iskolai végzettség miatt nehezen találnak munkát, alacsony a családokban az egy főre jutó jövedelem (...) A foglalkoztatás hozzájárul a közbiztonság javulásához, a munkába járók felelősségtudatának felerősödéséhez, valamint nő a munkanélküliek munkapiacra való visszakerülésének lehetősége. A pályázat célja az önkormányzat közfeladatainak ellátása, a lakosság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítása, a munkanélküliség csökkentése, valamint a cigányság nehéz helyzetének javítása.” A városi önkormányzat együttműködő partnerei között szerepelt dokumentáltan a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat.

A pályázat kiírása szerint a 20 pontot el nem ért pályázatot szakmailag elutasítottak kell minősíteni. A mohácsi önkormányzat pályázata ennek több mint kétszeresét, azaz 48 pontot ért el, és azt ennek megfelelően támogatásra javasolta az értékelést végző Gazdálkodási és Tudományos Társaságok Szövetsége. A március 18-án kelt értékelőlapot Varga Andrea írta alá. De hiába felelt meg mindenben a pályázat az előírtaknak, a minisztérium döntéshozóinak ez mégsem volt elég.

Éppen a mohácsi polgármesterrel beszélgetünk, amikor a Cigány Kisebbségi Önkormányzat vezetője, Kovács István váratlanul közli, hogy neki sikerült megszerezni a fent idézett dokumentumot, amiből fehéren-feketén kiderül, hogy „odafönt” elszabotálták a mohácsiak sikeres közmunkapályázatát. Szekó József polgármester arcára kiül a megdöbbenés, amikor a cigány önkormányzat elnöke kezébe adja a papírokat. Csak félig sikerül visszanyelnie egy nyomdafestéket nehezen tűrő káromkodást. Valaki vagy valakik nagyon átverték a mohácsiakat. No meg a munkára váró cigányokat. Azoknak, akiknek a szakadozó szociális háló foltozgatása lenne (hangsúlyozandó: az adófizetők, vagyis mindannyiunk pénzéből, nem szívességéből!) a nyilván jól megfizetett feladatuk, még a közmunkából származó sovány kolduspénzt is elcsalják azoktól, akiket az a jogszabályok szerint megilletne. Közben pedig nemcsak háztartási szinten, de a felsőbb politika kifinomult szféráiban is megy a szofrasszista duma: a cigányok nem akarnak dolgozni. Agyarország a többségi agyaraké! Az agyaraknak pedig köztudomásúan Mohács kell! Persze lehetőleg cigányok nélkül.

Történik ez akkor, amikor Mohácson a kormányváltás óta 2 százalékkal nőtt a munkanélküliség, szociális célokra viszont egy fillérrel sem jut több, mint eddig. Azaz nagyjából 200 millióból (ebből 70 milliót a városnak kell saját költségvetéséből kiköthögnie) kellene megoldani a város szegényeinek, köztük az ezernél is több cigány rendszeres segélyezését.

Kovács István lungo dromos főmufti („a negyedik ember vagyok a szervezetben”), de nem elsősorban ezért kedveltem meg. Inkább, mert módom volt tesztelni, hogy még teljesen nem szakadt el a tömegektől, vagyis azoktól a testvéreitől, akiknek érdekében a Nagycsaládosok Egyesületéből kinőve létrehozta 1994-ben a város cigány kisebbségi önkormányzatot. A mohácsi kisebbségek házát is ő gründolta holland pénzből, most a németekkel és a horvátokkal osztoznak rajta. Kovács elnök úr legnagyobb szívfájdalma, hogy a várostól kapott évi 650 ezer forintos működési támogatás hideg vízre, akarom mondani a telefonszámla kifizetésére is kevés. Az irodában, ami egyben a Lungo Drom megyei központja is, dolgozó csinos képviselőnők, Balogh Katalin és Sallainé Balogh Mária fizetésének kilencven százalékát a munkaügyi központ szerencsére átvállalta, Kovács úr pedig nem vesz föl tiszteletdíjat szolgálataiért. Amíg szervezete uralta az ÖCO-t, és elnökségi tag volt, neki is járt onnan havi apanázs.

A polgármestert – Kovács István jelenlétében – kérdőre vonom a működési támogatás ügyében, de nem jutunk egyről kettőre. A mohácsi cigány vezető szembesíti Szekó Józsefet azzal a ténnyel, hogy a fele lélekszámú Szigetváron közel hárommilliót kap a roma önkormányzat, de a polgármester nem tesz a jövőre nézve könnyelmű (értsd: több lóvét kilátásba helyező) ígéretet. Az ember pedig azt gondolná, hogy két fideszes közéleti szereplő nagyobb megértést tanúsít a másik gondjai iránt. Szekó polgármester azonban, aki már a második ciklusban áll párttársaival meggyőző többséget alkotva a város élén, ennél jóval rutinosabb.

Mert, hogy el ne felejtsem, Kovács István nem forgatott köpönyeget a vereség után, továbbra is elkötelezett a Lungo Drom („Az utolsó leszek, aki elhagyja a Flórit!”), illetve a Fidesz iránt. (Vajon a Lungo Drom miért nem nyúl jobban a zsebébe a mohácsi elvtársakat támogató? – vetném fel, persze csak magamban, kellő tisztelettel.) Példamutató hűsége legutóbbi bizonyosságként mutatja a Kövér László választmányi elnöknek írt, május 14-én kelt levelet, amelyben Gál József Baranya Megyei Lungo Drom elnök társaságában felajánlják szolgálataikat: *„... a Fidesz Magyar Polgári Párt átalakulásában aktívan részt szeretnénk venni. A Magyarországon élő cigánysággal, akik a jobboldali polgári értékrendet valljuk, létre szeretnénk hozni a Fidesz Magyar Polgári Párton belül az országos roma tagozatot. A tagozat célja, hogy lehetőséget adjon minden olyan roma testvérünknek, akik a jobboldali polgári értékeket magáénak vallja. Ne csak a választás idején támogassák a Fidesz Magyar Polgári Pártot, hanem a Fidesz Magyar Polgári Párt értékeinek mentén értékes néppárt tagjaivá tudjanak válni (...) Erre azért van szükség, mert rengeteg roma testvérünk bizonytalanságban él és politikailag tájékozatlan. Szilárd meggyőződésünk, hogy a magyarországi cigányság nem kíván egy olyan szocialista pártot követni, amely az elmúlt történelem folyamán elkövetett vétkeiről (sic!) nem tud elszámolni. Mindez Ön előtt is ismeretes, ezen párt jelenleg is úgy kíván foglalkozni velünk, mint egy kiskorú gyógypedagógias gyermekkel...”*

Kovács István jó kedélyű, egészséges lelkületű, köztisztületnek örvendő közéleti ember, aki nem győz kiintegetve köszönetni kék Peugeot-jából, amikor a városban furikázunk. Mindenki jó barátja, ismerőse a mohácsi Halászcserda egykori pincérének. Ezért aztán nem is tükröződik arcán az identitásválság. Én lepődöm meg a legjobban, amikor elárulja, hogy ő a választásokig bizony az MSZP tagja volt. A városi önkormányzat szocialista frakcióvezetője azonban szerinte olyan „cigányozást” engedett meg magának, amit ő már nem tűrhetett. Azóta vallja magáénak a jobboldali polgári értékrendet.

A Török utcában úgy csapnak le ránk, a vízmű és az önkormányzat kurva anyját emlegetve, az utcán ácsorgó cigányok, mint zöldülő vetésre a sáskák. A hasonlat azonban csak részben fedí a lényegét, ugyanis itt nincsenek színek, csak a ragacsos, földszínű szürkeség van. Az, hogy jobb- vagy baloldaliak, egyelőre (és aztán egyáltalában) nem derül ki, a hülye pártpolitikánál életbevágóbb dolgokról faggatnak és faggatom őket. Túlélési esélyeikről. Viszont a valódi polgári értékrend relikviáit véletlenül sem bírom felfedezni a romos házak, másoktól többszörösen levetett göncökbe öltözött, foghíjas emberek között. Meglehet persze, hogy ezen az újkapitalista-posztzocialista gagyi Magyarországon a nyomor a „polgári értékrend” legszerveesebb (hogy a legorrfacsaróbb, az biztos) része. Mert hogy abból van mindenfelé a legtöbb. Belőle építkezik a büszke nemzettest, a magyar Balkán. Mondhatni, nálunk a nyomornak, ahogy az angoloknál a gypenek, több száz évre visszamenő hagyományai vannak. Meg a lumpendacnak, azazhogy – a blód Fideszes terminus technikusknál maradva – a polgárdacnak: ahogy elviselik azt, ami egy külső szemlélő (amilyenek egyebek mellett az efféle nyomortelepeket legfeljebb csak kampánycélokkal látogató megélhetési cigány politikusok és más lézengő ritterek) számára rövid távon is elviselhetetlen. Élni persze így is lehet, kérdés, hogy érdemes-e. Azazhogy nem kérdés, mert muszáj. A cigány polgárnak errefelé sem a létfilozófia, hanem a mindennapi betevő az alapproblémája. Meg hogy miből fizesse ki hónap végéig a majd százezer forintra felgyülemlett vízdíjának legalább a felét, hogy ne kössék le a csapját a vezetékéről.

Könyörögnek a Török utcai cigány asszonyok, cigány emberek Kovács Istvánnak éppúgy, mint nekem, csináljunk valamit. Mi meg nézünk, mint a moziban, vagy a tévé előtt, ha valamelyik latin-amerikai metropolis elborzasztó bádögvárosáról látunk dokumentumfilmet. A szociológus-szociográfus és a sajtómunkás a leghaszontalanabb és legmazochistább hiénája a nyomornak. Legalább ígérni lenne pofám. De mit ígérhetnék én, aki pár óra múlva eltolom innen (is) a biciklit?!

Ott, ahol nem tudtak fizetni, elzárták a vizet. Naponta jön a lajtos kocsi, mert egy olyan fejlett szociális jogállamban, mint amilyen a Magyar Köztársaság, azért nem hagyunk szomjan halni senkit. Mit szólnának Brüsszelben az (E)Urak. Igaz, hogy a víz poshadt, meleg, szaga van, de közegészségügyi szempontból a tisztiorvos nem talált rajta kifogásolnivalót.

Az ínsorvadásos lábbal rokkantkocsiba kényszerült 24 éves Balogh János ördögös ügyességgel szlalomozik ide-oda az utcán; talán a benne felgyülemlett feszültséget és haragot akarja így levezetni. Mint egy minden mindegy alapon, időn túl élő amerikai veterán valamelyik Vietnám-traumás háborús filmben. Apokalipszis most, 2003 májusában Mohácson. Ő is, édesanyja is mondja a magáét. De mondja itt, egymás szavába vágva mindegyik Balogh. Merthogy majd mindenkit így hívnak a Török utcában. Jánosék május 28-ig kaptak haladékot, addig a 87 ezres tartozásból ötvenezret kéne leperkálni, hogy ne maradjanak víz nélkül. – Hát emberek ezek? Pont nyáron hagynak víz nélkül bennünket! – háborog János, aki hatodikos kora óta él rokkantkocsiban, és 23 ezer forint a „nyomoréknyugdija”. Édesanyja is ötven százalékos rokkant, Jánoson kívül még két gyerekről gondoskodik. – Január 5-én halt meg a férjem. Cukros volt, le kellett vágni a lábát. Én adtam be neki az inzulint. El tudja képzelni, milyen az két nyomorékot tisztán tartani egy olyan házban, ahol nincs fürdőszoba?

A Török utca házaiba ugyanis nem terveztek fürdőszobát, amikor a nagy 1966-os árvíz után felépültek itt, a Cigánygát mögött. Jánosék panasa meghallgatásra talált, az alpolgármester intézkedett, hoztak téglát, cementet, s megígérték, kőművest is szereznek, hogy a harmadik évezredben végre meglegyen az a fürdőszoba. De szegény cigányt még az ág is húzza: sokra mennek a fürdőszobával, ha elzárják a vizet.

Kínban van Kovács kisebbségi önkormányzati elnök úr is, de ő gyorsabban föltalálja magát. S bár a vízművel szemben ő is tehetetlen, megígéri („Öcsém, itt a média előtt...”) Jánosnak, hogy még az idén elviszi a Balatonhoz. Persze nem csak őt, mindenkit, aki befér a buszba. Ugyanis Közép-Európa legnagyobb apadó tavát beszélgetőtársaink közül még senki sem látta. Budapesten is akkor jártak először, amikor a Ferihegyre mentek, hogy a gépmadár Kanadába röptse őket.

Mohácsról a második ezredvégi magyarországi roma exodus idején hatvan család próbált szerencsét a világ túlsó felén. Budapest mellett innen távoztak a legtöbben. Sokan azóta hazatértek, legtöbbször azért, mert nem kapták meg a politikai menedékjogot, másokat a honvágy hozott vissza. Az utóbbiak közé tartozik Szilvia is, aki 2001-ben ment ki testvéreivel és akkor kétéves kislányával, Józsiával. Egy Torontó közeli kisvárosba, Hamiltonba kerültek, csakúgy, mint az összes emigráns Török utcai roma. Szilvi szerint Hamiltonban minden nagyon jó volt, kaptak annyi pénzt, hogy lakást béreljenek, munkájuk is akadt, palántáztak, virágot ültettek, paradicsomot szedtek. „Mohács viszont a legnyomorultabb hely a világon. Tízezer forintból hogyan lehet megélni?! Elmegyünk innen Új-Zélandra” – mondja Szilvia, s nem tudom eldönteni, viccel vagy komolyan beszél. Különben Szilvia két nővére megkapta Kanadában a menedékjogot, úgyhogy ők már állandóra vannak bejelentve Hamiltonban.

Bicskei Gyuláék ellenben azon mohácsi kivándorló családok közé tartoztak, akiknek a házukat is el kellett adniuk, hogy meg tudják vásárolni a repülőjegyet. Mindhiába, nekik kint sem jött össze. Gyula felesége, Ilona szerint „a futár” csapta be őket, pedig 300 dollárt fizettek neki az „életrajzért”, aminek igazolnia kellett volna, hogy őket Magyarországon cigány származásuk miatt hátrányosan megkülönböztetik, üldözik. „Az egy magyar származású alkoholista volt. Kiderült, hogy oda se adta a papírunkat a menedékjogot intéző ügyvédnek” – magyarázza Ilona. Mióta hazajöttek, földönfutók Bicskeiek a három gyerekkel, akik közül a kislány még csak óvodás, a kislány kislány, a harmadik, Gyula már 17 éves. A kisebbeket még csak befogadta egy időre a nagymama, de a nagyot és őket a férjével már nem. Azóta hányódnak ide-oda. Laktak a hajléktalan menhelyen, buszmegállóban, most Gyula nővére könyörült meg rajtuk. Egy hónapig az udvari szerszámos szűk szobában húzhatják meg magukat. A gyerekeket állami gondozásba akarta venni a rendkívüli empátiával megáldott gyámhivatal, holott az embertelen körülmények dacára a kis Zsanett óvodába, Balázs iskolába jár, a két Gyula pedig Pécsre buszozik naponként. Hogy mi lesz velük? „A Dunának megyünk, de komolyan. Inkább a halál, mint hogy elvegyék tőlem a gyerekeket. Én állami gondozottként nőttem fel, tudom, mi az...” – mondja a végsőkig elkeseredett Ilona asszony.

Prológus helyett

„Romaügyek pedig nincsenek! A romák jelentős része se nem szegény, se nem kirekesztett, és a szegények és kirekesztettek jelentős része nem roma. Ezért a szegénykérdés etnicizálása, pusztán szociális ügyként való kezelése helytelen, káros” – írja Ladányi János szociológus az *Egyenlítő* című folyóiratban megjelent tanulmányában.

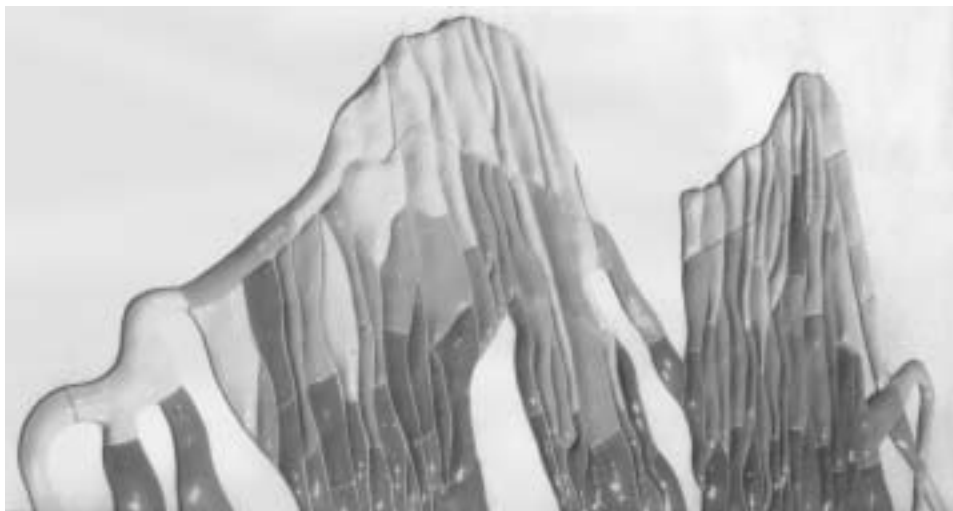
A szociológus vizsgálati adatai szerint ma 600–800 ezer közé tehető a tartósan leszakadott, mély szegénységben élő, kirekesztett népesség száma, akiknek a negyede-harmada cigány. Ez ma Magyarország legsúlyosabb problémája. „Olyan probléma – véli Ladányi –, amelynek megoldása nem várható a gazdaság növekedésétől, sőt olyan probléma, aminek súlyossága a beindult gazdasági növekedéssel inkább fokozódott. Ezt a kérdést a jóléti rendszerváltás kormánya nem fogja tudni »cigányügyi tanáccsal«, a kér-

déssel eddig soha nem foglalkozó Miniszterelnöki Hivatali (MEH)-államtitkárokkal, ellenérdekű minisztériumi apparátusokkal kezelni. Ezért komoly érvek szólnak ezen intézmények szükséges mértékű leépítése és olyan kormányhivatal létrehozása mellett, amelynek feladata a leszakadt népesség társadalomba való visszaintegrálódását szolgáló programok és intézkedések kidolgozása és lebonyolítása lenne. Az állam ne működtessen »romaszpecifikus intézményeket«, mert azok akarva-akaratlanul az etnikai diszkrimináció eszközeivé válnak.”

Saját, alulnézeti tapasztalataim alapján, amelyeket remélhetően ez a szociográfia is visszatükröz, mélységesen egyetértek a szociológus észrevételével és javaslatával. Kérdés persze, hogy egy önálló szegényügyi kormányhivatal képes lenne-e kezelni a kezelhetetlent, enyhíteni a nyomort, megállítani a többszörösen hátrányos helyzetét generációról generációra örökítő, legalul lévő „szegénysztyálya” erózióját – miközben a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése (szegények és gazdagok kibékíthetetlen ellentéte) a kapitalizmus egyik leglényegibb sajátossága, amelynek konzerválásában a társadalmat irányító, a látszólagos pártérdekek és ellentétek dacára nagyon is egységes politikai-gazdasági osztály érdekelt. Ráadásul ez a deprimált lumpentömeg – amelyet számarányát tekintve sokkal inkább lehetne osztálynak, mint rétegnek nevezni – a plurális demokrácia szempontjából irreleváns, ugyanis a választások idején nehezen, vagy egyáltalában nem mozgósítható, következésképpen nem is manipulálható. Másfelől a kormánypénzekből működtetett „roma-specifikus intézmények” fennmaradása a megélhetési cigány politikások alapvető érdeke. Anyaggyűjtésem során mindannyiszor szembesültem azzal a szomorú, ám mélyen elgondolkodtató ténnyel, hogy a gettólakó cigányok legtöbbször gúnyos megvetéssel nyilatkoztak saját, gyakorta önjelölt, egymással a koncert marakodó vezetőikről. Finoman szólva, nem érzik őket hitelesnek, maguk közül valónak. Gyakran mondták róluk, hogy elárulták, jó pénzért eladták a cigányságot, és saját jólétük érdekében lepaktáltak a „magyar hatalommal”. Márpedig egy saját hazájából kirekesztett, páriaként kezelt népcsoport vezetésére csak olyanoknak szabadna vállalkozni, akik szerények és önfeláldozóak, s akik akár saját egyéni érdekeik ellenében is hajlandóak tenni testvéreikért.

Hol késnek a magyar cigányság Gandhijai, Martin Luther Kingjei?

Balatonföldvár 2003. május

Ittzés Mihály

Egy zeneköltő az ezredfordulón

Vonások a hetvenesztendős

Kocsár Miklós zeneszerzői arcképéhez

A képíró szakmai becsülete azt kívánja, hogy a portré, amelyet meg akar rajzolni, mennél tárgyyszerűbb, mennél megbízhatóbb legyen, habár tudja, hogy a maga szubjektív nézőpontja és ismereteinek mennyisége, adott esetben korlátozott volta, így vagy úgy nyomot hagy a vonásról vonásra kialakuló arcképen, melyet végül a szemlélők, a közönség elé bocsát. A vállalkozás nehézségét és az eredmény valószínű felemásságát csak fokozza, hogy a szóban forgó arcképet szavakkal akarja megalkotni, ráadásul nem is közvetlenül a kiszemelt személyről, hanem – alkotóművészlől, zeneszerzőről lévén szó – elsősorban a művekben megnyilvánuló művészi-szellemi világának jellemzésével.

E sorok írója elismeri ismereteinek korlátozott voltát, vagyis, hogy nem rendelkezik a tetemes életmű valóban minden darabjára kiterjedő ismerettel. Mégis veszi magának a bátorságot, hogy a hangzó formában megismert, megkottában tanulmányozott művek, továbbá a szerzővel folytatott régebbi és közelmúltbeli beszélgetések alapján benne kialakult képet másokkal megossza. Teszi ezt abban a tudatban, hogy Kocsár Miklós generációjának, a „harmincasok nemzedékének” egyik legjelentősebb, nemzetközi sikerekben is méltán gazdag zeneszerzői életművét hozta létre, s gyarapítja ma is.

Zenéről hangzó zenei bemutatás vagy legalább kottapéldák nélkül beszélni, írni szinte képtelenség. A lehetetlent mégis meg kell kísérelni, abban a reményben, hogy az itt olvashatók kedvet csinálnak a zenehallgatáshoz, s talán néhány észrevétellel, eligazító szóval meg is könnyítik a nem csekély szellemi kalandot jelentő ismerkedést a művekkel.

A főcímben *zeneköltő*nek neveztem Kocsárt, s nem a hetvenedik születésnap – 2003. december 21. – ünnepi hangulatának fényében jutott eszembe a 19. századi romantika korából eredeztethető, ma talán kissé fennköltnek tűnő kifejezés. Kocsár Miklós bármely műfajba tartozó kompozícióiból alapvetően egy lírikus hangját halljuk ki – ami persze egyáltalán nem jelent érzelmességet, elomló lágyságot. Sőt, sokszor belső feszültségektől terhes, indulatoss pillanatok színezik zenéjét. De talán nem véletlen, hogy a közel fél évszázados zeneszerzői termésben nem találunk operát. (A drámai műfajt színpadi és filmkísérőzenék képviselik szerzőnk esetében. Idevágó ismereteit az éves színházi karmesterséggel, zenei vezetői tevékenységgel alapozta meg.)

Ha műveit nem tartalmi-hangulati, tehát költői oldaláról, hanem a zeneírás mestersége szerint, vagyis mintegy technikai szempontok alapján akarnám jellemezni, akkor ki kellene emelni a művészet, a szinte kézművesekre jellemző gondosságot, mely alapvető vonása szerzőnk darabjainak. Ez azonban nem a lényege, hanem feltétele, segédeszköz Kocsár Miklós művészi kifejezésének, mint minden igaz alkotónál. Maga is úgy látja, hogy a kortárs zene útvesztéseinek, vagy legalább a közönség jelentős részétől való elszakadásának egyik oka az, hogy a zeneszerzők egy része az újat akarás hevében a technikára, a zenei nyelvi eszközök önmagukban való megújítására több gondot fordít, mint a

tartalomra: nem a gondolati, érzelmi mondanivalóból kiindulva keresi az újatmondás eszközeit, a kor kérdéseinek és válaszainak zenei megfogalmazását. Fontosabb lett a „polgárpukkasztás” és/vagy a zene intellektuális, konstrukciós meghatározottsága, mint a mai emberben is meglévő érzelmekkel összefüggő katarzis. Ez egyrészt a magasabb igényű zeneművészet bezárkózásához vezet, másrészt hozzájárulhat ahhoz is, hogy a többnyire értéktelen vagy csekély értékű popularitás oly nagyon – tulajdonképpen az őt megillető mértéken felül – szerephez jut a társadalom művészi igényeiben.

Zeneköltőnk azonban éppen költő voltát illetően sokszor szemérmes, sőt rejtőzködő. Számos esetben ezt mutatja hangszeres műveinek címadása. Kamaraművei vagy kisebb-nagyobb zenekari apparátusra írott darabjai többnyire tárgyilagos, mondhatni technicista címet viselnek, többnyire olasz kifejezésekkel, amelyek azonban csak ritkán hagyományosak (mint például szonáta), s csak kivételesen utalnak valamilyen hangulatra, költői tartalomra, de soha nem romantikus értelemben vett programokra. Mint Gerencsér Rita kismonográfiájában (Kocsár Miklós. Magyar zeneszerzők 13. Budapest: Mágus Kiadó, 2001) megállapította, ezek a címek – például *Varianti* (1976), *Metamorphoses* (1979), *Sequenze* (1980), *Formazioni* (1986) – a darabok formai koncepciójára utalnak. De az *Episodi* (oboára, angolkürtre és vonósokra, 1982) vagy az *Öt tétel* (klarinétra, vonószenekarra és csembalóra, 1976) sem beszédesebb cím. Meghallgatva azonban a darabokat a jobbára rövid, részben már a címül választott kifejezéssel is jelzeten variációként egymáshoz kapcsolódó tételek füzéréből kialakuló formába rejtve a költői hangulatoknak, a kifejező karaktereknek széles skáláját ismerjük fel. Persze, ha egy darabnak *Elégia* (fagott- szólóra és kamarazenekarra, 1985) a címe, akkor már gyanút fogunk, amint a hagyományos *Concerto* (kürtre és kamarazenekarra) címnél is, ha azt ekként toldja meg a zeneszerző: – *in memoriam ZH* (1983). Igen, gyászzene a Kocsár zenéjével készült Csontváry-film túl korán eltávozott rendezője, Huszárík Zoltán emlékére. Az említett kismonográfia lapjairól idézzük e művel kapcsolatban Breuer János kritikáját 1985-ből: „Kocsár Miklós aprólékos műgonddall kimunkált *Concertója* formálását és a formába zárt tartalmat tekintve inspiráltan személyes... Visszaadja, vagy inkább újra megteremti a dallamnak ősi jogát... Különösen a kürtszóló bővelkedik már-már versre, pontosabban versmondásra emlékeztető részletekben.” Ezt a hangszerre alkalmazott deklamáló jelleget, illetve dallamosságot más műveiben is megfigyelhetjük. A szóló fúvóshangszer melódiahordozó szerepét is már a korai (1957) *Kürtversenyben*.

„Dallam! – a dilettánsok csatakiáltása!” – írta némi megvetéssel a romantikus német dal és dallam nagy mestere, Robert Schumann. A fiataloknak szánt „Zenei házi- és élet-szabályok” egy másik pontjában viszont azt ajánlotta az ifjú muzsikuskoknak, zenetanulóknak, hogy hallgassák minden nép dalait a legnagyobb figyelemmel, mert a népzene a legszebb dallamok tárháza, és azokból ismerhető meg a népek lelke. Hallgassák (és énekeljék) tehát a *dallamokat!* Melyik hát az igazság?

Kocsár Miklós zeneszerzői hitvallása szerint kell a dallam, ez élteti, humanizálja a zenét. S ezt a gondolatot nemcsak szavakban fejt ki, hanem műveivel – legyen az hangszeres vagy énekes – bizonyítja. Azt tartja, hogy a kortárs zene, beleértve a korábbi évtizedek avantgárdját is, talán túl sokszor szorított az *effektusokra*, a rövid hatású eszközökre, s kevesebb helyet hagyott az *affektusnak*, a kifejezésnek. Erre persze esetünkben nem az a „dallam-hívő” zeneszerző válasza, hogy csakis népdalszerű, vagy éppen rögtön utána füttyülhető dallamokat kell írni, legyen akár énekről, akár hangszerre szánt darabról szó. Azt sem jelenti, hogy csak az a dallam, ami egymáshoz folyamatosan kapcsolódó, *legato* megszólaltatott hangokból áll. Lehet az a dallam széles ívű, nagy terjedelemben, nagy hangközökben mozgó; sima menetű vagy díszített, olykor szaggatott, töredezett (*Sequenze* – vonószenekarra, 1980, I. vagy a klarinétszólós *Öt tétel* II. *Energico* tétele

is); felépülhet apró elemekből nagyobb ívbe és járhat beszéd közeli szűk terjedelemben is (*Sequenze*, II–III.); lehet hagyományos, vagy éppen – mondjuk így – valamire emlékeztető (amint áttételesen bár, de Bartók *Csodálatos mandarinjának* csalogató klarinétszólója visszhangzik az *Öt tétel* némelyikében; s nem csak a hangszer révén érezhetjük a bartóki reminiscenciát, hisz a *Capricorn Concerto* [1978] fuvolaszólójából is kihallhatjuk); még távolabbi múltban, a reneszánsz dallamosságban gyökerezik némely kifejezetten régies Kocsár-motívum (mint nem egy *latin motettában*); aztán lehet nyilvánvaló, kiemelt, és lehet rejtőzködő (mint például a zongorára írt *Improvvisazioni* „passzázaiban”, 1972). Akár így, akár úgy, fontos, hogy legyen belső összetartó ereje, kohéziója az egymást követő hangoknak, aminek révén a hallgató is úgy érzi: dallamot hall. Szinte minden darabban találkozhatunk mindegyik fajtával, s tán még további típusokkal is. Azután már az előadók jó kottaolvasásán, ráérzésén, vagy tudatos formálásán múlik, hogy a zeneszerző szándéka megvalósuljon s a dallam-érzet a hallgatóban is kialakuljon.

Gyakori jellegzetessége a Kocsár-dallamoknak, egyáltalán a zenei folyamatok elindításának és kifejeztetésének, hogy egyetlen ismétlődő hangból vagy apró dallamagból bomlik ki, fejlődik tágassá a melódia vagy a hangzaskép. Ilyen például a *Formazioni* (1986) II. tételének vonósdallama, a *Capricorn Concerto* középházának altfuvolaszólója mozgalmasabb szabad ritmikával, ahogy magához vonzza a vonósszólamokat is. Vokális példa lehet a *Lamenti* dalciklus (Lorca versei, az eredetire és magyar fordításaira egyszerre alkalmazva, 1965–67). Az ismétlődő alapelem – talán még motívumnak sem lehet nevezni – állandóan variálódik, új hangokkal, szélesedő gesztusokkal gazdagodik, s ha meg-megszakad is pillanatnyi időre, a folyamatosság képzetét kelti, olykor az önmagára torlódó indulat, érzelm kifejezésével. Az érett kórusművekben gyakori, hogy egy motívum szekvenciás, emelkedő ismétlésével tágítja a hangzást, ami együtt járhat a dallamelem imitációjával a különböző szólamokban. A központi dallamagból kibomló zenei építkezésnek egyik szép hangszeres példája a *Csellóverseny* (1994) kezdete. Az efféle felépített dallam, zenei folyamat csúcspontja érve átvezet más zenei anyaghoz, vagy lassan lebomlik, alkotóelemeire esik szét. A kiinduló gondolat-csíra gyakran szorong egészen szűk hangterjedelemben, lényegében kromatikus hangkészlettel, jóformán csak oda-vissza forduló kis és nagy másodhangközöket használva. Ismét csak a *Capricorn Concerto*t említhetjük, a vonósok első megszólalását. Nem ritkán a hangkészlet és a hangközhasználat, az úgynevezett diszsonáns hangközök, például szeptimek, szűkített kvintek, bővített kvartok, okozzák bizonyára, hogy szomorúságot, magányosságot, szorongást, önmagunkkal való belső küzdelmet hallunk ki e dallamokból. A ritmika is fokozhatja ezt az érzésünket némiképp ideges összerándulásaival, deklamáló szaggatottságával. Ezekhez járul a szinte minden darabban feltűnő energikus, olykor indulatos, scherzoszerűen mozgalmas tételek típusa. Összhatásuk azonban mégsem nyomasztó, euforikus finálék nélkül is sokkal inkább felszabadító, katartikus, ahogy azt a *Formazioni* variációsorozatának Epilógusában is tapasztalhatjuk. Más darabokban a befejezést-feloldást frappáns energikus zárógondolat, gesztus adja meg (*Sequenze*). Valódi fináléval teremt meg azonban a *Csellóverseny* pentaton motívumokat is használó meditatív monológjának és lélekharangos siratójának kontrasztját. Az egyes elemeiben, jellegében talán Sosztakovicra és Bartókra is „hivatkozó” gyors tétel is azt mutatja, hogy Kocsárnak ez a műve zenetörténeti tanulságokkal és saját belső fejlődésével egyaránt számot vető, összefoglaló alkotás.

A szólóhangszerre, kisebb apparátusra írott művek, de olykor még nagyobb együttesre írott darabok egyes részleteiben is jellemző a szabad ritmika, mindenképp az ütemvonalakkal jelzett metrikus kötöttség mellőzése. Ilyen megoldásokat találunk a dalok közt: énekhang zongorával (*Három dal Petőfi Sándor verseire*, 1973), vagy néhány más hangszerrel (*Kassák-dalok szopránhangra, fuvolára és cimbalomra*, 1976); aztán például szó-

lőhangszer és zongora párosításában, mint a stílusfordulót jelentő 1965-ös fagott-zongora *Dialoghi* partitúrájában. A másik megoldás: a célszerűség, az együtt játszás megkönnyítése teszi nyilvánvalóan szükségessé, hogy a kórusművek és zenekari darabok zenei anyaga döntő többségében ütemekbe rendezve jelenik meg a kottában.

Kocsár Miklós azon kevesek közé tartozik, akik nemcsak kifejező, de határozottan szép hangzásokat tudnak létrehozni a legkülönbözőbb együttesekből a 20. század hatvanas éveitől jelentkező magyar avantgárdra nagyjából egységesen érvényes zenei nyelven is, még az egyébként szálkásabb hangzású tételekben is. Későbbi, letisztulást és összegezést, egyben némiképp visszatérést jelentő műveiben ez a vonás még erősebb. A szóló kürtre (1984), illetve két (1989), három (1997) és négy kürtre (1998) írott *Echos* című darabjai különösen jó példái ezen alkotói eszmény érvényesülésének. A kecskeméti fuvola-művészek, Berényi Bea és Dratsay Ákos felkérésére készült *Hang-szín-játékok* (1993) című duó-sorozat és az ugyancsak nekik, valamint Papp Rita csembalomművészek, Gerhát László karnagynak és együttesének írt *Concertino* (két fuvolára, csembalóra és vonószenekarra, 1999) is ezt a szinte konzervatív anyagkezelést és széphangzás-ideált képviseli.

Kocsár azonban nem zárkózik el az újszerű, extrémebb hangszertechnikai vagy más kompozíciós lehetőségek (például az ellenőrzött aleatória – egyes elemek szabad, improvizatív ismétlése –, vagy a clusterok – hangfürtök) alkalmazásától, ha azt mondanivalója úgy kívánja, mégis alapvetően és elsősorban a hagyományos hangszerkezésre, játékmódokra épít.

Még egy „külső” sajátosságát érdemes feljegyezni a Kocsár-műveknek: a szűkszavúságot. A fent már említett rövid tételes füzérforma is talán ennek következménye. Nem akarja minden mondanivalóját egy darabba belezsúfolni, inkább új meg új, de önálló kompozícióban közelíti meg, fejt ki ugyanazt, vagy legalább a hasonló tartalmat. Alig van műve, amely meghaladja a negyedórát. Talán a mai kor közönségigénye is befolyásolta e jellemző terjedelem kialakításában?

Személyes zenei gyakorlatában az ifjú muzikus hangszeresként kezdte pályafutását: debreceni diákévei alatt zongoristaként a dzsesszsel, tánczenével kacérkodott, aztán harmonázní tanult, s csak később társult ehhez a zeneszerzés-tanulmány. Arra a kérdésre, hogyan lett mégis olyan fontos számára a vokális zene, a dal, és különösen a kórus muzsika, amellyel legszelebb körü sikereit aratja, természetes magyarázatként említi a dalam iránti igényét. Milyen más zenei médium lenne ennek az igénynek a kielégítésére alkalmas, mint az emberi hang?

Ha megnézzük Kocsár Miklós zeneműveinek jegyzékét, meglepetve látjuk, hogy milyen nagy számban lettek darabjai a költészet társai. A dalok nagy többsége nem különálló kompozíció, hanem több költeményt egybefoglaló ciklus része. A ciklusokat is egynek számolva, a teljes életpályát átfogó daltermés máig mintegy húsz művet jelent (s ez több mint hatvan vers megzenésítése). E művekben egy igazi lírikus áll előttünk, akinek költői ihletét elsősorban az élet nagy kérdései, mindenekelőtt a mulandóság adja. Énlíra ez a javából, de mégis benne van a kor életérzése, melyből valahogy hiányzik az igazi, felszabadult derű; s az már valószínűleg szerzőnk alapvetően komoly lírikus alkatából következik, hogy az iróniának, a groteszknak vagy játékoságnak is alig ad helyet a dal műfajában. Ez utóbbi még leginkább a fiatalkori Weöres-ciklusban, a *Rongyszőnyegben* (1956) érvényesül szelíd, lírai formában.

Lássuk, kik azok a költők, akiknek dalnokául szegődött Kocsár Miklós: ő is, mint több kortársa, előbb a már említett Weöres Sándor mellett József Attilát (1955, 1956, majd 1970: *Magányos ének* – a szopránra kamaraegyüttes kíséretével elképzelt ciklust akár szólókanatátának is tekinthetjük), Radnótit (1956), Tóth Árpádot (*Fájva szeretni*, három dal, 1958) fogadta alkotótársnak. Feltűnő, hogy Kassák Lajos költészete is már korán, 1958-ban da-

lok komponálására ihlette szerzőnket (*Kései szelek* cikluscímmel öt tétel baritonra zongorakísérettel, amelyek a műjegyzék szerint azonban csak 1991-ben Berlinben kerültek közzség elé). Kassákhhoz is visszatért ihletért: *Kassák-dalok* (öt dal szopránra fuvola és cimbalom kamarazenei kísérettel, 1976) és *A félelem felhői* (hét dal, 1992). Petőfi-megzenésítésekre – mint már futólag utaltunk rá – az 1973-as emlékévként adott okot. Más pályatársaihoz hasonlóan Kocsár is az 1846 tél végén Szalkszentmártonban írott rövid versekből választott hármat, s fűzött ciklusba metrikus ütemkeretbe nem szorítva, de határozott prozódiai-ritmikai arcéllal, szófestésekben gazdagon. (Nemcsak a zene, de a költészet barátai is sajnálhatják, hogy a dalok jelentős része sem kottában, sem hanglemezen nem jelent még meg...)

A kortárs költőkhöz kórusműveiben korábban, dalaiban a kilencvenes években fordult Kocsár Miklós megzenésítésre való versekért. Mint mondja, általában nem keresi határozott céllal, bizonyos jellegre, mondanivalóra előre összpontosítva a zenévé formálódó verset, hanem hagyja, hogy a költemény „szólítsa meg”, dallamcsírává, hangzsképpé alakulva belső hallásában. A 2001-es műjegyzék szerint öt Kányádi-vers (köztük az epigrammának is rövid, gunyoros-keserű *Már alapozzák* és a szűkszavúságában is filozofikusan borús hangvételű *Történelemóra*) nyert 1994-ben dalformát. Ezt Gyurkovics Tibor verseinek átültetése (1996, 1999), Ágh István nyomán az *Öt virágének* (1997), és Csukás István-dalok (2000) követték. Azt hiszem, nem tévedünk, ha a Magyar Művészeti Akadémia kínálta alkalmakban, a költőkkel való személyes kapcsolatban keressük e kis ciklusoknak, legalább egyik-másikának külső inspirációját, amint a zongorára írt aforisztikus *Hang-portrék* (1995–96) is e művészeti testület tagjainak zenei jellemzését adják.

Azt tartja magáról Kocsár Miklós, hogy meglehetősen gyorsan dolgozik, de mégis előfordul, hogy egy-egy mű az eszmei fogantatás pillanatától a megvalósításig csak hosszú, akár évekig tartó lassú belső érlelődés után jut el. A gondolatok kibontásához és egybe rendezéséhez, zenei megfogalmazásához aztán lehet, hogy egy felkérés, tehát külső ok ad indítást. Ilyen alkotásnak mondja az 1988-ban Pécssett bemutatott nagyszabású művét, *Az éjszaka képei* című oratóriumot, mely Juhász Ferenc azonos című versén alapul. Sok évvel korábban kérte a költőtől a hozzájárulást a zenei felhasználáshoz. A költőt megszemélyesítő baritonszólóhoz és a szoprán szólista Asszony szerepéhez a költemény közvetlenebbül adta a „librettó” megfelelő passzusait, míg a kórusrészek szövegét a zeneszerző válogatta s állította össze a vers különböző helyeiről. A mű dramaturgiája némiképp emlékeztet a Beethoventől némely romantikusokon (Liszt, Brahms) Bartókiig öröklődött gondolati-érzelmi felépítésre, melyben a küzdelemtől, a szenvedéstől vezet a zene a diadalig. Juhász Ferenc és Kocsár Miklós költői világában a valódi küzdelem helyét az éjszaka nyomasztó látomásai (az élet nyomasztó tényei?), a pusztulás képei foglalják el, a biztos győzelem tudatának helyét pedig „csak” (vagy legalább!) a remény. De amíg eljutunk oda: Bosch szörnyvilágát vagy Dali szürreális-riasztó jelenéseit idéző látomások, mert „Rettenet nyelve forgat engem”, „Magányt csírázik a föld”; az apokaliptikus pusztulás után „csupa torz, eddig nem volt skizofrén lény”, „csupa alvilági és létutáni hang”... s mindegyik van drámai ereje meg zenei – dallami, ritmikai, harmóniai, hangszínbeli – kifejezőeszköze a zeneszerzőnek.

Az oratórium eseménysorának és gondolati tartalmának a mélypontja „az ember nélküli béke” kietlen látomása. A dallamát vesztett baritonszóló prózai deklamálása a magasan lebegő hosszú hangok hideg világúrfénye alatt: tökéletes és szuggesztív megoldás. Csoda-e, ha így szólalnak meg a költők a XX. század atomháború és természetpusztítás által fenyegetett utolsó harmadában? Az északi fény derengésébe egyszer csak mégis mintha madárhangok vegyülnének. A világ romjain egy embercsoport tűnik fel, „vacognak deres rongyaikban”, „a megmaradt emberiség”, s bár nem tudják „mióta várnak és

mire várnak”, de várnak, mert „nem tudják abbahagyni az életet”. S itt jön a madáchi fordulat. Az Asszony, aki előbb csak korholta a Költőt („Mit látsz bolond?”), most az új élet reményiségével szólal meg, s biztatja a férfit: „Táltos csikó vagy, hozod a Napot s a Holdat...”, „kezd hát világmegváltó éneked!” Az ének azonban nemcsak a Költőé lesz, hanem a közösségé: a visszanyert, megszenvedett dallam, szinte csak szövege-nincs melizmákban bontakozik ki a humanista, reményteljes zárókórus, mint egy hatalmasan boltozódó Ámen, a zeneirodalom sok alkotása, köztük nem egy Kocsár-kórusmű végén.

Végül, de nem utolsósorban szólnunk kell Kocsárról, a 20. századi nagy magyar kórushagyomány, Kodály, Bartók és Bárdos örökségének egyik legméltóbb folytatójáról. Itt is elmondhatjuk, hogy a hangszeres iskolázottságú ifjú zeneszerző milyen hamar rátalált a műfajra, s nyilván nem csak a zeneszerzés-tanulmányok kötelező penzumaként. Első stíluskorszakában népdalfeldolgozással (1955), Weöres Sándor-gyermekkarokkal, (1956, 1959), majd súlyosabb mondanivalóval, Juhász Gyula (többek között *Magyar nyár*, vegyes kar, 1958; *Új Kőműves Kelemen*, férfikar, 1960) és Sárközy György (*Szikla*, vegyes kar, 1959) megzenésítésekkel jelentkezett. Lírikus énje színesen és közvetlenül nyilvánul meg a Joyce Kamarazene-ciklusának magyar fordításából kölcsönzött versekre írott *Suhanj szerelmem* című zongorakíséretes kantátájában. A kórusvezetők hamar rájöttek, hogy anyagszerűségükkel, jól énekelhető szólamaikkal és színes, kifejező tematikájukkal a Kocsár-művek nemcsak az énekesek, hanem a hallgatóság körében is sikerre számíthatnak. Különösen a hetvenes évektől egyre több felkérést kapott Kocsár Miklós kis és nagy kórusoktól, gyermekkaroktól és vegyes karoktól, továbbá szülővárosa, Debrecen nemzetközi kórusfesztiváljától, majd más, köztük külföldi énekkari találkozók rendezőitől kíséret nélküli (a cappella) karművek írására. E műfaj, mondhatni, központivá vált az utóbbi évtizedek termésében, és igen sok sikert hozott nemcsak itthon, hanem külföldön, a tengeren túl is a zeneszerzőnek, különösen a vallásos latin nyelvű szövegekre írott darabok révén.

Mindaz a derű, humor, játékoság, amely a dalokból hiányzik, megjelenik – hol is mástutt lehetne? – a gyermekkarokban. A korai és 1978-as *Csili-csali nóták* című Weöres-megzenésítések mellett a Csanádi Imre verseire írott négy kis szvit (*Gyermekkarok*, I–III., 1974 és IV., 1983) az újabb magyar gyermekkari irodalom okkal népszerű, kiemelkedő darabjai. Felkérés nyomán Kocsár Miklós még angol nyelvű gyermekverseket is zenébe foglalt 1978-ban. A nagy mesterek útján járva is hozott újat, friss színt Kocsár, s mintha a nagy kórusművek sajátos kompozíciós technikáját is részben itt kísérletezte volna ki: rövid, valóban gyermekdalszerű vagy népdalos pentaton motívumok különböző hangfokokon való ismétléséből alakul ki a nagyobb zenei ív. Ezeknek a szeretettől áthatott kis kompozícióknak a jellemzésére azt hiszem, teljes joggal idézhetjük Kodálynak a Bartók gyermekkarokat méltató szavait: „Ezt a nyelvet azonnal megérti, magáénak érzi a gyermek, különösen, ha a népi dallam levegője már átjárta akár úgy, hogy beleszületett, akár úgy, hogy belenevelték. Megérti, mert ahogy [...] a zeneszerző...] a gyermekhez fordul, abban nincs semmi a »pedagógus« fontoskodásából, vagy a magát gyermeknek álcázó felnőtt selypítéséből. Nem »száll le« a gyermekhez, úgy nézi, mint embertársát. [...] S amit a gyermeknek mond, azt mint felnőtt is vállalja, abból a felnőtt is érthet. Teljes értékű művészet ez, felnőttek számára is.”

Kocsár Miklós igazi kórusperiódusa egy korszakos jelentőségű ciklussal kezdődött 1967-ben. Az *Évszakok zenéje* nyolc Áprily-verset sorakoztat nyelvújító, de mélyen költői muzsikává transzformálva a női kar szólamain. Az 1969-es bemutató alkalmából Kárpáti János így írt e – ne kerteljünk kimondani – remekműről: „...szebbnél szebb impresszionisztikus képek, villogó, suhogó hangfoltok jelenítik meg a természet változásait. Kodály és Bartók kórusművei óta ez az első mű, amely alapvetően új, friss és korszerű hangot

képvisel a műfajban.” A kortárs hangszeres zenéből sikeresen adaptált elemek, effektusok, szerkesztésmódok rendkívüli igényeket támasztanak a kórus elé. A későbbi, letisztultabb – értsd: leegyszerűsödött eszköztárú, több hagyományos, konzónás elemet használó – kórusművek érthető módon, de sajnálatosan szorították ki az énekarok élő repertoárjából. Ennek a varázslatos természet-költészetnek még számos műben lelhetjük fel közvetlen vagy közvetett folytatását. Így például az írországi Cork 1982-es nemzetközi fesztiváljára, felkérésre írt hat angol nyelvű női karban, melyekhez az ihletet Carl Sandburg verseiből merítette a zeneszerző.

Nagy eredménye volt szerzőnknek a hetvenes években, hogy ráérezett Nagy László ősi elemekből táplálkozó modern költészetére. Szébbnél szebb kórusművek kerültek ki műhelyéből: a két varázslatos „tűz-vers”: *Tűz, te gyönyörű* (vegyes kar, 1971) és *Tűzciterák* (női kar, 1973, az 1974-es debreceni Bartók Béla Kórusverseny felkérésére). A *Három női kar* (1974) közül különösen a szoprán szóló madárénekével ékes *Ó, havas erdő némasága* természet-mágiája vált még az élvonalbeli gyermekkarok körében is népszerűvé. A Nagy László-megzenésítések közül is kiemelkedik koncentráltságával, mély értelmű kozmikus költészetével a *Csodafiú-szarvas* balladisztikus látomása (1979). Nemcsak a költészet, de a zene szempontjából is a legmélyebb hagyomány újraértékelése e mű. Itt érik be a zenei nyelvhasználatnak az a technikája, amelyet a gyermekkarokkal kapcsolatban már említettünk. S itt már tetten érhető a tonális biztonságnak és a hangnemek szabad használatának az az újfajta értelmezése, egyensúlya, amely a későbbi nagyszabású népi szövegű kórusokat is jellemzi. A zeneszerző maga meglepő, egymásnak látszólag ellentmondó fogalmakkal határozta meg ezt a kompozíciós elvet: „egyszerre jellemzi a tonális biztonság és a hangnemi bizonytalanság ezeket a műveket”. Ez utóbbi azért, mert a központi viszonyítási alaptól valamilyen rend szerint (például azonos hangközsíkokban), de a legváratlanabban és a legtávolabbi mozdulhatnak el a dallamotívumok.

A Kocsár-kórusok szövegszerzői között nem feledkezhetünk meg Kányádi Sándorról sem. Az ő ízes-míves, népköltészet gyökerű erdélyi és egyetemesen magyar versei vagy tíz kartétel komponálására ihlették. Különösen a *Téli alkony* című háromtétéles ciklus (1993) záró életképe, a derűs-ritmikus *Jó szánút, jó fejsze* lett közkedvelt a gyermekkarok körében.

Költői szövegek megzenésítéséről szólva nem hagyhatjuk említetlenül: 2004. január 22-én, a Magyar Kultúra Napja kecskeméti ünnepén, Kocsár Miklós szerzői estjén új kórusműve csendült fel Kecskeméten, mely Kölcsey Ferenc veretes szavain alapul.

A zeneszerző személyes beszámolójából tudhatjuk, hogy nem sokkal az archaikus népi imádságok *Hegyét hágék, lőtöt lépék* című kötetének 1976-os első megjelenése táján egy balatoni nyaralás alkalmával megkérte Erdélyi Zsuzsanna és figyelmébe ajánlotta a gyűjteményét lehetne ezekből valamit kórusra csinálni... Az első kísérletek vázlatban maradtak: az imádság-kórusok helyett előbb, a határidő szorításában, a *Csodafiú-szarvas* született meg az 1980-as debreceni kórusversenyre. Nyilvánvaló, az archaikus prózaszövegek zenei kívánalmainak és lehetőségeinek – dallami és ritmikai megoldásainak – megtalálása jelentette a hosszabb érlelődést kívánó „zeneszerzéstechnikai” problémát. Egy újabb alkalom, 1985-ben érdekes módon egy finnországi felkérés adott lökést ahhoz, hogy a hat imádság-kórus közül az énekarok körében talán legnépszerűbb, a *Mégis mondom Damion!* megszülessen. Aligha lehet kétséges, hogy Kocsár Miklósnak ezek a darabjai a magyar kórusirodalom utóbbi évtizedeinek csúcsteljesítményei közé tartoznak kiértelmezett egyéni zenei világukkal, az újnak és a nagyon réginek ötvözésével. A babonákon és a naiv mély hiten alapuló régies szövegek közül a *Keresztvetés* címen kórusná formált tétel 1993 tavaszán a Kecskeméti Pedagógus Énekkarnak szóló ajánlással készült. Ennek végén is megszólal a fennkölt Ámen-záradék.

Ezekben a művekben is, mint Kocsár számos más darabjában, úgy van jelen a népzene, ahogy azt Bartók, mint a kétféle zenei világ, a népzene és műzene találkozásának legmagasabb szintézisét megfogalmazta: a zeneszerző „[...] sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis ugyanaz a levegő árad, mint a parasztszenéből. [...] zenei anyanyelvűvé lett ez a paraszti kifejezési mód: oly szabadon használhatja és használja is, akárcsak a költő anyanyelvét.” Kocsár Miklós hosszú éveken keresztül igencsak közel élt a népzenehez. Nem mint népzenekelet, de mint a népzenei értékek őrzője és népszerűsítője a Magyar Rádió népzenei rovatának vezetőjeként. Személyes vonzódásán, hagyománytisztelőtől túl talán ez az életrajzi-szakmai körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a népzenei-népköltészeti ihletést oly szuggesztíven közvetítse a legmagasabb rendű európai kóruskultúra emlőin is nevelkedett kórusművészetre.

Az európai kórusagyomány évszázadaiból Kocsár Miklós is a 16. századi reneszánsz kóruspolifóniát, Palestrina stílusát emeli ki, mint a legfontosabb mintát és forrást. Úgy véli, hogy ismereteinek, inspirációjának elmélyítéséhez a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolában végzett több évtizedes zeneszerzés-tanári munkája is hozzásegítette, hisz növendékeinek – s vannak számosan, köztük ma már a magyar zeneszerzők élvonalába tartozó komponisták – a technikát és a művek szellemiségét egyszerre kellett tanítania, s ez a maga látásmódját is mind tudatosabbá tette. Mind a szellemiség, mind pedig a technika az utóbbi másfél évtized latin nyelvű egyházi műveiben éreztette legnyilvánvalóbban hatását, anélkül, hogy pusztá másolása lenne a Palestrina-stílusnak. Azonban az bizonyára nem véletlen, hogy e művek „archaizáló” dallamaiban még közvetlen rokonságot is felfedezhetünk például Lassus egy-egy témájával. Ami pedig a szövegkezelést illeti, úgy érzi, szinte olyan otthonossággal és szabadsággal mozog bennük dallamaival, ritmusaival, mintha magyar szövegek zenei átültetését kellene megoldania. (Ellentétben az angol versek számára nehezebben átérezhető prózodiájával.)

A zeneszerző vallomása szerint egy furcsa véletlennek köszönhető, hogy „rákapott” a liturgikus és egyéb vallásos szövegekre. Egy ifjú szerző Glóriájának értékelésében kellett részt vennie egy alkalommal. A fiatal pályatárs zenei megoldásainak ügyetlensége készítette arra, hogy maga is zenébe foglalja az Istent dicsőítő misetétel szöveget. Már csak az alkalom kellett ahhoz, hogy a teljes misét, a reneszánsz szellemében, kíséret nélküli egynemű karra, női vagy gyermekhangokra kidolgozza. Ez lett első miséje, a *Missa in A* címen világhírűvé lett kompozíció. Egészében is, egyes tételeinek előadásával is világszerte az egyik legtöbbet énekelt alkotása. Az induláskor még nem tudta a szerző, hogy kik lesznek előadói, de a Kocsár-művek hiteles tolmácsolóiként is ismert és elismert nyíregyházi Cantemus kórus, sok-sok más darab mellett, ennek is fontos népszerűsítője lett. Felsorolni is sok lenne, hányféle himnusz, imádság klasszikus szövege formálódott zenévé műhelyében a *Salve Regina* (egynemű kar, 1995) és az *Ave Maria* (egynemű kar, 1997) nagy ívű lírai kitárulkozásától az *O vos omnes* (nőikar, 1998) vagy a *Libera me* (egynemű kar, 1999) valamelyest drámaibb kifejezésén át a *Jubilare Deo* orgonával vagy rézfúvós kísérettel ujjongó hangjait (1995). A japán felkérésre készült *Missa secunda* orgonakísérettel gyermek- vagy női hangokon foglalja zenébe a Credo nélküli mise-textust, míg a *Magnificat* vegyes karon és orgonával meg ütőhangszerekkel színezett vonószekerekön önti szépséges hangokba Mária biblikus imádságát. Mindez a mai felbolydult világban a csak ritkán volt letisztultságot, harmóniát és szépséget keresve. Ihletetten, a szellemesség és a közösség hangjának hitelével szólal meg. Nem érezhetjük, érthetjük azonban ezeket az alkotásokat sem a mából múltba menekülés útjának. Olyan darabok, amelyek a közvetlen vallásos és az általános emberi mondanivalót ötvözve nem a „csak innen el” nosztalgiját juttatják érvényre művészi eszközeikkel, hanem egy emelkedettebb

emberség nevében kiegyensúlyozzák az életmű más műfajokban megnyilvánuló sötétebb színeit, és egy hőn óhajtott, de elveszett művészeti aranykort, s talán a Paradicsomot akarják elénk varázsolni.

Kocsár Miklós zeneszerzői pályafutása is nagyjából a nem ritkán tapasztalható három fázist mutatja: az ifjúkora idején érvényes nyelv elsajátítása, egyéniesített használata után nehéz műhelymunka, útkeresés eredményeként csatlakozott a hatvanas évek közepén – második felében az új törekvésekhez, melyeknek egyik fontos vonása volt a tonális zenétől, legalábbis annak kiüresedettnek vélt formáitól való elszakadás, a dallami és ritmikai sztereotípiák helyett új formulák érvényre juttatása. A nyolcvanas évek hozták meg aztán a harmadik, fentebb összegezőként, letisztulásként és visszatérésként jellemzett pályaszakaszt.

Azzal kezdtük: zeneköltőről szólnunk. Végezzük is hát ezzel a gondolattal, Kodály Zoltánnak Debussyről mondott szavait alkalmazva, mert találónak érezhetjük Kocsár Miklósról, gazdag, sokszínű, a költészethez sok szálon kapcsolódó zeneszerzői munkásságára vonatkozóan is: „[...] költő a maga világában, és ennél több senki sem lehet”.

Pomogáts Béla

Három felvonás a zsarnokságról

Páskándi Géza Dávid Ferenc-
drámájának környezete

A jelen drámái nemegyszer a múlt színpadán – a történelem szcénái között – keresik maguknak az értelmezés lehetőségét, különösen olyan korszakokban, midőn a nyílt beszéd a hatalom tiltásába ütközik. Ebben az értelemben mutattak be vagy érintettek jelen idejű konfliktusokat a szovjet mintájú diktatúra évtizedeiben, akár 1956 előtt, akár 1956 után a magyar színpadokon Németh László és Illyés Gyula történelmi drámái, amelyek többnyire a gondolkodás vagy éppen a cselekvés szabadságára törekvő ember és a maga ideológiai és politikai egyeduralmát fenntartani akaró hatalom – az egyén számára mindig tragikus kimenetelű – összeütközését jelenítették meg. És ebben az értelemben fordult a múlthoz a hetvenes évek erdélyi magyar drámairodalma, amely éppen a történelmi dráma világában találta meg annak a lehetőségét, hogy számot vessen az erdélyi magyarság – vagy tágabb értelemben: a zsarnoki rendszerekben élő közép-európai nemzetek – közösségi tapasztalataival és erkölcsi konfliktusaival.

Az erdélyi magyar irodalomban, legalábbis a költészethez és az elbeszélő irodalomhoz képest, korábban nem alakult ki erőteljesebben a drámái műforma. A két világháború közötti évtizedekben Kós Károly és Bánffy Miklós egy-egy történelmi drámáján (a *Budai Nagy Antalon* és a *Martinovicson*) kívül csak Tamási Áron „népi játékai” tudtak jelen lenni az egyetemes magyar drámairodalomban. A második világháborút követő negyedszázadban pedig alig született olyan drámái mű, amely a jelenben is megállná helyét a színpadon. A hetvenes években azután – egyidejűleg az erdélyi magyar irodalom akkor bekövetkezett új nagy felvirágzásával – egymást követték a maradandó és sikeres drámái művek, szinte kivétel nélkül a történelmi dráma műfajában.

Ez az évtized hozta magával Sütő András *A lócsiszar virágvasárnapja* és *Csillag a máglyán* című közismert műveit, Szabó Lajos Misztótfalusi Kis Miklós alakját idéző darabját: a *Mentséget*, Veres Dániel *Mikes* című drámáját és Báthori Zsigmond korát életre keltő *Véres farsang* című művét, Sombori Sándor *Gábor Áronát*, Somlyai László (korábban írott, a hetvenes években átdolgozott) *Fráter György*-drámáját. Ekkor születtek Székely János történelmi drámái, közöttük a *Caligula helytartója* és a *Protestánsok*, valamivel később (a nyolcvanas évek elején) a *Vak Béla király*, ekkor szereztek Magyarországon is szép sikert Kocsis István történelmi drámái, illetve monodramái: a *Bolyai János estéje* és az *Árva Bethlen Kata*. Ekkor ívelt fel Páskándi Géza drámaírói pályája is, elsősorban történelmi drámáival, mindenekelőtt a Dávid Ferenc unitárius püspök tragikus sorsát megörökítő *Vendégséggel* és az Apáczai Csere János alakját idéző *Tornyot választok* című drámával, majd az ezeket követő harmadik „püspök drámával”, a Péchi Simon sorsát bemutató *És Rosta órája út* című művével, majd „királydrámáival”. Figyelemre méltó, hogy az imént emlí-

tett drámai művek nagy része az erdélyi történelemből merítette témáját. Hadd jegyezzem meg, hogy a hetvenes évek (és már korábban a hatvanas évek) a magyarországi történelmi színpad kibontakozásának is jelentékeny korszaka volt, mindenekelőtt Németh László, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Szabó Magda, Hubay Miklós, Száraz György és Hernádi Gyula történelmi drámáival.

A hetvenes évek történelmi drámáinak színpadán, miként említettem, az akkori jelen társadalmi, politikai és erkölcsi konfliktusai kaptak hangot. A drámák írói természetesen nem egyszerű allegóriákat állítottak színpadra, hanem olyan műveket, amelyeknek egyszerre van történelmi hitelessége, általános emberi mondanivalója és jelen idejű üzenete. Az időszériú áthallások alkalmanként felerősödtek (ebben a rendezésnek is volt szerepe!), és ilyenkor az író és a közönség között sajátos együttgondolkodás alakult ki, amit időnként a hatalom is észrevett. Innen ered az, hogy mind Magyarországon, mind Erdélyben időnként a cenzúra is rendezői feladatokat vállalt magára, mi több, az is előfordult, hogy egy-egy drámai műnek időnek előtte be kellett fejeznie színpadi pályafutását. A színháztörténet több ilyen esetről is tud, a későbbiekben például ez a cenzurális politika tiltotta le az erdélyi színpadokról Sütő András (és természetesen a Budapestre áttelepült Páskándi Géza) műveit.

A történelmi drámák, ahogy a műfaj Németh László és Illyés Gyula vagy Sütő András és Páskándi Géza színpadán életre kelt, egyszerre jelenítették meg a múlt nagy egyéni és közösségi összeütközéseit és értelmezték a jelenkor konfliktusait. Páskándi abban a dialógusban, amelyet 1971-ben Domokos Mátyással folytatott (és amely *A hetvenes évek történelmi drámái* címmel először a *Kortárs* című folyóirat 1971. decemberi számában, majd Domokos Mátyás *A pályatárs szemével* című interjúkötetében volt olvasható) a történelmi drámaműfaj „kétarcúságáról”, tehát egyszerre múlt- és jelenidejűségéről a következőket állapította meg: „szerintem a történelem (...) mindig aktuális, éppen mert az ember akarva-akaratlan mindig történelmet él. Még ha nem tudok róla, akkor is, még akkor is, ha később mindez nem minősül történelemnek. A történelem örök aktualitása nem úgy néz ki, hogy kiválasztok valamit a múltból, egy eseményt, eseménysort, vagy valami modell-szerűt, hogy azután esetleg áthallásokkal érvényesítsem, hanem a képlet – szerintem – a következő: adva van a történelem mint óriási folyamat, amelynek ma is részesei vagyunk, és én, az író, bízom abban, hogyha a saját ítélőképességem, szemszögem, kiválasztási hajlamom szerint egy darabot kiszetelek belőle, akkor ez ugyanolyan aktuális lesz, mint hogyha ezelőtt ezeröttszáz évvel írták volna ugyanarról az időről a kortásak.”

A múlt nagy eszmei vagy politikai konfliktusainak színpadi megjelenítését Páskándi folyamatos „perújrafelvételnek” tekintette, és ennek az „örökös társadalmi, emberi, generációs perújrafelvételnek”, ahogy az imént idézett beszélgetés során mondotta, éppen az ad értelmet, hogy az író olyan igazságokhoz jut el, amelyek időszériúek a mindenkori jelenben is. Van Páskándinak egy *Miért írok (írunk) történelmi drámát?* című interjúja, az *Élet és Irodalom* 1979. 10. számában jelent meg, ebben ugyancsak a történelmi „perújrafelvételről” beszél. A történelmi dráma írójának célja eszerint „a dokumentumok alapján újraértékelni, átrendezni az eseményeket, afféle perújrafelvételként, az igazság rehabilitálásának szenvedélyével (...) Mi nem azért írunk történelmi drámát, mert hogy »most is vannak hasonló esetek«, hanem sokkal inkább azért, hogy így volt, és ha lehet, soha ne ismétlődjen”. Ebben a nyilatkozatban persze nemcsak a történetiség iránt érzett felelősség jelenik meg, hanem a történelmi események időszériú értelmezésének igénye is.

Bizonyára nem véletlen, hogy ez a kettős – történelmi és aktuális – írói igény az erdélyi magyarság múltjának felidézése során a hitújítás eszmei és politikai konfliktusokkal terhes korszakának drámai eseményeiben találta meg azokat a témákat, amelyeket leginkább ki lehetett aknázni a hetvenes évek (pontosabban a kommunista évtizedek)

emberi, társadalmi és erkölcsi összeütközéseinek színpadi megjelenítése során. Ezekben az összeütközésekben rendre az elnyomó hatalom és a saját személyes szuverenitását védelmező emberi személyiség került szembe egymással, és természetesen mindig és törvényszerűen az emberi individuumnak kellett a küzdelemben alulmaradnia. A hatalmi erőszak, a hatalmi manipuláció vagy megtörte a személyiség ellenállását, vagy ha megtörni nem tudta, elpusztította azt.

Ennek a jelenkori (és erdélyi, romániai) konfliktusnak a bemutatása talált igen használható történelmi példatárra, analógiára vagy éppen metaforára a hitújítás korának erdélyi történelmi eseményei között. „A reformáció idejét – fejtette ki Páskándi a Péchi Simonról írott *És Rosta órája út* című drámájának *Bevezetőjében* – a magam számára – már az ötvenes, majd tüzetesebben a hatvanas években felfedeztem. Azért tartottam fontosnak, mert némileg rezisztens – tartós – modellt kínált az egy hiten, egy eszmén belüli megütközésekre, az eszmék és dogmák – korunkra is jellemző – visszatapogatódzásaira az ősfomák iránt. Másfelől: e kor nyilvánvalóan vetette fel a szellemújítás korlátait. Harmadsorban: ez a történelmi időszak (reformáció) tele volt megvádoltatásokkal, egyes és kancsal pörökkel. Negyedszer: a besűgés mechanizmusa, a feljelentések, az akkori manipulációk nem egy esetben hasonlítottak a személyi kultusz, a dogmatizmus idejére. Ötödször: a magyarság mint főként anyanyelviség és történelemtudat, méltóságérzet kérdése úgyszólván először vetődik fel történelmünkben (legalábbis ilyen élesen és széles körben). Hatodszor: a XVII. század, a forrongás utáni intézményesülés, megszilárdulás roppant tanulságos makettjét kínálta. Hetedszer: felvetődik a tolerancia (türelmesség), a szólás-gyülekezés-gondolat-lelkiismeret- és vallásszabadság, a szellemi szuverenitás kérdése, valamint a fejedelmi hatalom viszonya. Nyolcdaszor: ahogy egykor a sorsválasztó Tamásiról is írtam – ilyen helyzetekben az emberi egyének, típusok sorsválasztása, létdöntései sokkal élesebb fénybe kerültek. Kilencedszer: világosan kiderül e korokból, hogy a türelmesség milyen mértékben kegyeszerű és mennyire elvi – még az egyházon belül is. Tizedszer: ezek az idők megmutatják, a fejedelem miként »zsákmányolja« és sajátítja ki a maga céljaira istent, vagyis az eszmét, a hitet, s mit tesznek ez ellen az írástudók, értelmiségiek.”

A hitújítás korát idéző erdélyi drámák, ahogy az író maga nevezte őket: „püspökdramák”, mindig a hivatalos ideológiától eltérő, és így a fennálló hatalommal szembekerülő hitújítók és gondolkodók sorsában mutatták fel a szabadság és az emberi értelem eszményét képviselő történelmi személyiségek (mindig értelmiségiek) tragikus végzetét. A *Vendégség* hőse Dávid Ferenc, az unitárius egyház megalapítója, a *Tornyot választok* című drámáé a racionalista Apáczai, az *És Rosta órája* úté pedig a szombatos Péchi Simon. Mind a hárman idegenként vannak jelen saját korukban, minthogy a lelkiismereti szabadság, a kritikai gondolkodás és az emberi szuverenitás még idegenek a 16–17. századi Erdély hatalmi viszonyaitól és mentalitásától. Jóllehet, miként azt a tordai országgyűlések határozatai mutatják, a 16. század vallásháborúktól gyötört Európájában talán a kicsiny és minden oldalról veszélyeztetett erdélyi fejedelemség jutott el legmesszebbre a humanista értelmiségiek által szorgalmazott vallási tolerancia elfogadásában és érvényesítésében. Azoknak a humanista értelmiségieknek az osztályrésze, akiknek gondolkodása már a polgári öntudatot és mentalitást előlegezte, mégis többnyire az idegenség (és végül az elbukás) lett. Éppen ebből az idegenségből ered mind tragikus bukásuk, mind felmagasztosulásuk: tulajdonságaik valójában azokhoz a, mondhatom így: „polgári” értékelvekhez igazodnak, amelyek egyformán idegenek voltak mind a hitújítás korának fejedelmi Erdélyében, mind Páskándi Géza korának Romániájában és Közép-Európájában.

De lássuk végre közelebről a Dávid Ferenc emlékének szentelt történelmi tragédiát. A *Vendégség*, az író datálása értelmében, 1968–1969-ben készült, 1971-ben a budapesti

Pesti Színház és a békéscsabai színház mutatta be. Az író később 1984-ben közreadott *Erdélyi triptichon* című könyve számára (ez mind a három „püspökdrámát” magába foglalta) alaposan átdolgozta, még néhány jelenetét is felcserélte, annak érdekében, hogy a három történelmi dráma egységes szerkezetet alkosson. Mint a *Triptichon*-kötet előszavában elmondotta, az átdolgozásokat az indokolta, hogy a drámáknak „triptichonként sokkal inkább egymásra utaltaknak kell lenniök, mint egyedülállóan. Innen a visszautalások vagy előresejtések.” Magam ezúttal a Dávid Ferenc-dráma első változatát vizsgáltam, minthogy véleményem szerint ebben a változatban érvényesülnek leginkább az író eredeti szándékai, pontosabban azok a primér tapasztalatai, amelyeket még a kommunista Romániában élve, és ott hosszú esztendőket kegyetlen börtönökben és kényszermunkahelyeken töltve szerzett a mindenkori zsarnokság természete felől.

A *Vendégség* ugyanis a mindig kíméletlen zsarnokságról ad képet, mondhatnám, Illyés Gyula nevezetes költeményére utalva, három felvonásban mutatva be ennek a zsarnokságnak az elvetemültségét, féktelenségét és erőszakosságát. Mint ilyen, annak az igen széles közép- és kelet-európai irodalmi spektrumnak a része, amely a térségben évtizedekig uralkodó zsarnoki rendszerek természetét, működését és emberi (erkölcsi) következményeit vizsgálta és ábrázolta. Ez az irodalmi spektrum természetesen nem csak a magyar irodalom sajátja, megvan a lengyel, a cseh, a román, az orosz irodalomban is, a költészetben, az elbeszélő prózában és a drámai irodalomban egyaránt. (Hadd utaljak csupán futólag olyan szerzőkre, mint Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor és Örkény István, a lengyel Jerzy Andrzejewski és Kazimierz Brandys, a cseh Milan Kundera, Bohumil Hrabal és Vaclav Havel, a román Paul Goma és Marin Sorescu, az orosz Mihail Bulgakov, Borisz Paszternak és Alekszandr Szolzsenyicin.)

A zsarnoki rendszer bemutatása mindig akkor lehet hiteles és eredményes, ha a politikai erőszakkal szemben valamilyen nagyszabású, intellektuális és morális értelemben szuverén emberi személyiség áll. Az „ellenképnek”, az „ellenjátékosnak” ezt a szerepét tölti be például Németh László emlékezetes drámájában Galilei vagy Sütő András drámájában Kolhaas Mihály. Ilyen nagyszabású és szuverén emberi személyiség a *Vendégség* tragikus hőse: Dávid Ferenc, a hitújító is, aki az igazság kutatásának égető szenvedélyével járta be a reformáció történetének állomásait a lutheránus confessiótól a kálvinizmuson át az antitrinitáriánus hitig.

Az unitárius felekezet híveinek szabad és kritikai gondolkodását nem csak Páskándi szóban forgó drámája mutatta fel erkölcsi példaként, ez a gondolkodásmód magasztosult fel Sütő András *Csillag a máglyán* című drámájában, amely az antitrinitárius Szervét Mihály és a Genf városát diktatórikus eszközökkel kormányzó Kálvin János küzdelmében mutatta be a szabad emberi személyiség és a zsarnoki hatalom konfliktusát, és ebben metaforikus módon a hetvenes évek bukaresti despotizmusának kíméletlenségét. Ugyancsak Szervét Mihály tragikus sorsát idézte fel Páskándi Gézának egy – 1972-es *Tű foka* című kötetében megjelent – verse, a *Szervétusz a máglyán*, amely a vértanúsorsot vállaló hitújító hősiességének állított emléket.

Dávid Ferenc sorsa, akárcsak Szervét Mihályé, a függetlenül gondolkodó és meggyőződését minden körülmények között vállaló értelmiségi ember történelmi kiszolgáltatottságát és önként vállalt helytállását példázta. A hitújító életéről és munkásságáról korábban, de a hetvenes években is, és természetesen főként Erdélyben számos tudományos közlemény adott képet, ezek bőven foglalkoznak emberi egyéniségének vonásaival is. Ezek közül Páskándi talán a püspök két tulajdonságára irányítja a legnagyobb figyelmét: szüntelen igazságkeresésére és állhatatos humanista meggyőződésére.

Páskándi drámája mintha arra az értelmezésre építette volna fel az unitáriusok püspökének ábrázolását, amelyet a két világháború közötti erdélyi irodalom egyik kiválósága,

Szentimrei Jenő adott róla még a harmincas években (noha aligha tudnám igazolni, hogy Páskándi ismerte volna Szentirmai szövegét!). „Ha Dávid Ferenc ma élne – állapította meg az ugyancsak unitárius Szentimrei –, kisebb gondja is nagyobb lenne annál, hogy erejét felekezeti villogásokra forgácsolja szét. De éles szemét egy pillanatra se venné le az igazi ellenségről, aki az igazság keresésének útjába mesterséges akadályokat állít, és holt betűkkel kíván erőt venni a szellem győzhetetlen fellegvárain. Kísérjük csak figyelemmel Dávid Ferenc életének egymásra torlódó nagy háborúságait. Megtanulhatjuk tőle, hogy a legnehezebb helyzetekben se nyúlt a legkényelmesebb eszközökhöz, az erőszakhoz. Pedig nyúlhatott volna. Voltak évei, amikor valójában ő volt az úr Erdélyben, olyan befolyást tudott gyakorolni a fejedelem és a főemberek cselekedeteire. De neki az volt a leg súlyosabb fegyvere, hogy a puszta szellem erejével harcolt, s büszke öntudattal dobta messze magától az erőszaknak még a gondolatát is. A szelíd Jézus tanítványa volt ez a félelmetes bajvívó, aki a belátás, meggyőzés, megértetés harci eszközeinek használatában és az ebbeni állhatatosságban mutatta meg igazi nagyságát.” (Idézi Kovács Lajos *Emlékbeszéde a Dávid Ferenc 1579–1979* című kolozsvári 1979-es kiadványban.)

Valójában ezt a Dávid Ferencet: a lelkiismeret emberét keltette életre Páskándi Géza színpada. Maga a püspök így tesz vallomást a második felvonásban, midőn a besúgóvá züllött unitárius teológusnak próbálja magyarázni igazát: „Azok a kényelmetlen emberek, akiktől nem azt a választ kapják, amit ők szeretnének, azok a kényelmetlen emberek, akik nem adnak nyugalmat a lelkiismeretnek, akik mindig kérdeznak, még akkor is, amikor mindenki minden választ mindenre megadott már. Ezek sose ölnék, ezeket mindig megölik.” És még korábban, a besúgóval ismerkedve és szándékait fürkésze, ilyen egyszerű szavakkal világítja meg egyházfői állhatatosságának lelki hátterét: „Meg akarom őrizni az unitárius híveket, egy vallást, egy egyházat. Nem akarom, hogy egy gondolat elpusztuljon, ennyi az egész.”

Dávid Ferenc tiszta alakjával szemben egy egész zsarnoki rendszer áll, ezt a rendszert a romániai négy szereplő képviseli. Az első személyesen nincs is jelen, csak bizalmi embereinek hivatkozásaiban: a katolikus Báthori Kristóf, Erdély vajdája, Báthori István fejedelem és később lengyel király bátyja, aki 1576-tól a lengyel trónra távozott testvéreinek megbízásából kormányozta a fejedelemséget. A második ennek udvari orvosa, az olasz származású unitárius Blandrata György, aki a püspök elveszejtésére irányuló terveket szövi, a harmadik az ugyancsak olasz Socino, akit unitárius hitéért végigüldöztek egész Európán, és most Blandrata (és a fejedelem) megbízásából beköltözik Dávid Ferenc otthonába, hogy annak besúgója legyen, végül a negyedik a primitív lelkületű cseléd: Mária, aki egyszerre ágyasa Dávid Ferencnek és Sociónak, és maga is besúgói feladatokat lát el az orvos megbízásából, neki nemcsak a püspökről, hanem az első számú besúgóról is jelentéseket kell adnia.

Ez a négy drámai szereplőből álló rendszer szinte a mindenkori zsarnokság és persze a romániai kommunista diktatúra hatalmi szerkezetének a modellje lehetne. A legfőbb vezető láthatatlan, őt csak utasításai képviselik, Blandrata mintegy a titkosrendőri szervező irányítója és működtetője, Socino a magas intellektusú ügynök, aki hosszabb megfontolás után, mintegy „elvi alapon” vállalja a rábízott feladatot, Mária pedig az az egyszerű lélek, aki úgy érzi, ki van szolgáltatva az értelmileg magasan fölötte álló férfiaknak, és ezért a maga módján elégtételt vesz sérelmei miatt. Ez a, mondhatnám így: „titkosrendőri” konstrukció valószínűleg nem volt ismeretlen a kommunista diktatúrák körülményei között, s minden bizonnyal a személyes szabadságától megfosztott, és később is megfigyelt Páskándi Géza is találkozott vele. Személyes véleményem szerint éppen ennek a „titkosrendőri” rendszernek – a hétköznapi zsarnokságnak – az állandó nyomása következtében választotta a hetvenes évek közepén a Budapestre történő áttelepülést.

A dráma kétségtelenül legérdekesebb szereplője Socino, aki, miként ő maga beállítja szerepvállalását, nem pusztán aljasságból vagy kényszerűségből, hanem, mondhatni, erkölcsi megfontolásból lesz Dávid Ferenc besúgójává. A dráma szövegéből, mindenekelőtt Blandrata szavaiból persze az is kiderül, hogy nemigen van más választása: hitelvei miatt már mindenünnen elüldözték, végső menedékként a püspök otthona és a rábízott feladat maradt. Socino magas intellektusú férfiú, teológus és filozófus, és minthogy Blandrata György valójában a fejedelmi akarat közönséges manipulátora, egyedül ő: Socino lehet a püspök méltó szellemi ellenfele. Nem könnyen vehető rá az árulásra. „Én – mondja megbízójának, az orvosnak – hitből akarom, megérted, hitből akarom tenni, amit teszek (...) Semmi megbízást nem vállalok, csak ezt a belsőt, s ha ez megvan, akár ölhetnek is. De csak hitből. Csak hitből!” Valamiképpen – és nézetem szerint ez a dráma leginkább elgondolkodtató lélektani felismerése, legalábbis a zarnoki társadalmak kiszolgálóinak, egyszersmind áldozatainak pszichológiáját illetően – azonosulni szeretne a rákényszerített megbízatással, mondhatnám, „interiorizálni” szeretné azt a szerepet, amelyet ráosztott a hatalom.

Igen jól jellemzi ezt a helyzetet a darab első felvonásának egyik jelenete:

„Socino

Ki mondta a püspök úrnak, hogy én megfigyelni jöttem?

Dávid Ferenc

Ez nem ide tartozik. De tudom, hogy maga megfigyel engem. Azt is tudom, hogy magának jelentenie kell mindent Blandratának és a fejedelemnek. Így van?

Socino

Még nincs.

Dávid Ferenc

Nem értem. Világosabban, Socino.

Socino

Meg akarok győződni arról, hogy a püspök úr valóban méltó-e az én árulásomra?! Nem adom olcsón magamat. Senkit sem akarok ártatlanul elárulni. Érti, püspök úr?

Dávid Ferenc

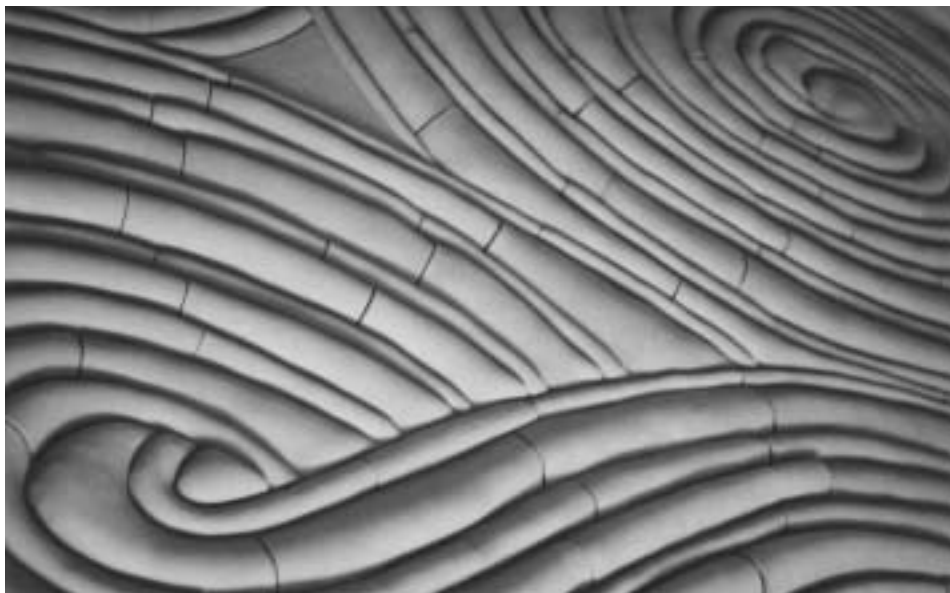
(bólogatva) Érttem.”

Az olasz teológus végül a zsarnokság egyszerű eszköze lesz, aki lelkiismeretén úgy próbál könnyíteni, hogy megöli a nála is aljasabb szolgálólányt, és a gyilkossággal, mintegy vezeklésül, ő is a hatalom kezére adja magát. Ez a hatalom, minden zsarnokság természetete szerint, nélkülöz bármiféle erkölcsi aggályt és megfontolást, egyedül a maga kormányzati érdekeit követi, és ebben a katolikus fejedelem kész eszközül használni a számára különben idegen vagy ellenséges világból való unitáriusokat: Blandratát és Socinót is. Abból az egyszerű megfontolásból, hogy elejét kell venni a további hitújításoknak, az önálló gondolkodás terjedésének, minthogy ez a gondolkodás minden hatalmi rendszerre, minden „állam-raison”-ra veszedelmes lehet. Hasonló megfontolások nyomán fog össze az unitárius Blandrata és Socino is a katolikus fejedelemmel. Mi több, Blandrata éppen a hitújítások korának konszolidálására hivatkozva győzi meg az olasz teológust arról, hogy a besúgó feladatot vállalnia kell: „Vállalni fogod – érvel az orvos –, mert te is érzed, hogy az újítások kora lejárt. Nem hívhatjuk ki magunk ellen ismét a többi egyház haragját. Meg kell őriznünk azt az egyházat, amivé már lettünk. Most a szilárdítás kora jó el. Most nem az elme szikráira van szükségünk, nem a képzelet villanásaira, mert ezek lehetnek akármily csodálatosak is, csupán veszélyt hozhatnak arra, ami már a fejedelem szemében is hatalomnak számít: az unitárius egyházra. Új fejedelem jött. Ilyenkor mindig föl kell áldoznunk valakit. Mindig valakit. Valakiket. Embereket vagy csupán egy embert.”

A zsarnoki hatalom logikája ez: ennek a logikának a jegyében kell az unitárius Blandratának a katolikus fejedelem szolgálatába állnia, Socinónak besúgói szerepet vállalnia és Dávid Ferencnek elpusztulnia. Páskándi Géza történelmi drámájában ilyen módon a mindenkori zsarnokság logikájával, mentalitásával és működésével szembesülünk. Azzal a mentalitással, amelyet a magyar irodalomban kétségkívül Illyés Gyula nagyszabású költeménye, az *Egy mondat a zsarnokságról* mutatott be és leplezett le hatalmas szellemi, erkölcsi erővel: „hol zsarnokság van/ott zsarnokság van”.

Páskándi Géza félelmetes dramaturgiával mutatja be három felvonásban ennek a zsarnokságnak a szellemiségét és működését, aljasságát és kíméletlenségét. Ugyanakkor Dávid Ferenc alakjában felmutatja a zsarnoki hatalom hiteles ellenfelét is: az igaz embert, aki a maga igazságában megfélemlíthetetlen és legyőzhetetlen. Erről a legyőzhetetlenségről írta különben a *Vendégség* körüli időben született *Néróhoz* című versét, ez ugyanúgy a védtelen ember, jelesül a költő ártatlanságát állítja szembe a zsarnoki hatalommal, mint a történelem színpadán játszódó dráma. Hadd idézzem végezetül ennek a költeménynek a szövegét:

*Véres költő, hiába tanítod meg
alattvalóidat nevedre, hiába vésed
fejükbe sánta éneked, hiába skandáltatod
egész Rómát rímekkel, hiába daloltatod
soraid csecsszopókkal, hiába
öntöd filmosóvíz helyett minden
fülekbe éneked, hiába töltöd erővel
világ torkára szellemed, hiába ölsz
s gyújtasz megannyi Rómát ---
minden verssorod mögött
egy-egy fegyveres van ---
s a költő vára
csak a védtelenség...*

Kántor Lajos

A kapu

Ház, utca, város (ország)

– Ez itt Kolozsvár – mondta Bálint, még tavalyelőtt nyáron is, az ezüsthárs virágzásakor, amikor a Mikes Kelemen utca 15. számú ház kapujához értünk. Átvette tőle a megállapítást Bence, az öccse is, most pedig már a kishúguk, Bori szajkózza, amikor épp itt-hon (nálunk) vannak, akár tavasszal vagy télen, vakációban, óvodai elbocsátáson. A többéves kiigazítás Bálintnál kezd megfoganni, és iskoláskorba jutva alighanem Bence is felfogja már, hogy Kolozsvár a városhatártól nevezendő így – noha a tábla minden irányból csak „Cluj”-t, pontosabban „Cluj-Napocá”-t mutat. Ez utóbbi feldolgozását nem kezdtük el (vajon mi fel tudjuk-e dolgozni magunkban?), a vita tárgya unokáinkkal – akik Budapesten alakuló tudattal közelednek a nagyszülői házhoz, apjuk, no meg apai déd- és ükapjuk-anyjuk egykori lakhelyéhez –, egyszóval a tisztázandó a ház és a város azonosítása-megkülönböztetése. Van azért ebben valami szívmelegítő. Mármost a nem-sokára centenáriumához érkező családi ház és Kolozsvár akaratlan összemosisában. Ők ugyan nem tudják, hogy a Mikes Kelemen 15. alatti emeletes épületet Reményik Sándor apjának felügyelete alatt húzták fel (RS – „az építész fia”), és föltételezhetően még Mikes Kelemenről sem tanultak (a második vagy már az első elemi osztályban, a pestlőrinci általános iskolában), ám az, hogy a kapun belül Kolozsvár él, remélem, igaz és pontos kijelentés.

2002. október 31.

Halottak napján nem lesznek itt(hon) az unokák, hogy együtt mehessünk ki a Házsongárdba, a lutheránus temetői részbe, a fekete márványkövel megjelölt sírhoz, ahol leolvashatnák az apai-nagyapai ágon dédszüleik és az ükök (valamint a Hantos és Sólyom rokonok) nevét, megpróbálok hát most némi emlékeztetővel szolgálni – tulajdonképpen magamnak is. A lakás-, pince- és padlásrámolások alkalmával áldozatul esett régi iratok, levelezések sűrűjéből (pernyéjéből) szerencsére megmenekült egy és más, az anyai nagyanyám néhány pepita fedelű notesze, nagyapám (akit nem ismerhettem, mert mai életkoromnál fiatalabban, születésem előtt öt évvel, ebben a lakásban leszédült a székről, s elsőként költözött ki a Házsongárdba), szóval a számomra is ismeretlen nagyapa (üka) egyik iskolai feljegyzése, innen indult és fiatalon magasra, Teleki Pál közvetlen közelébe jutott nagybátyám első hatalomváltás előtti Kolozsvár-leírása (tizenöt éves korából) a magyar gyártmányú, vászonpapír fedelű „Gyakorlatok” füzetében; és a már hozzám közelebbi időből apám – Bálint, Bence, Bori dédapja – kézzel írott, részletező, Désről Budapesten és Krasznójarszkon át Kolozsvárra vezető önéletrajza. Ez mind a Mikes Kelemen 15. alatti Kolozsvár kincse, nekem biztosan az, többünk még elmondható, tehát élő emlékei-

vel együtt – s azzal együtt, ami most nem fog bekerülni a négy nemzedéket (és remélem, mindennek ellenére, hogy az ötödiket is) közvetlenül érintő, érdeklő dokumentumok regényébe. (Csak a leltár, regényünk hiányainak tudatosítása legalább fejezetnyi helyet igényelne. Mert ha elkezdeném sorolni, hogy kikkel ültünk itt együtt, a csergékkel takart szakadozó bőrfotelekben, Nagy Albert ázott fehér kakasa alatt-előtt, reggelig nem érnék a végére. Aztán meg össze kellene békíteni Balogh Edgár meg Páskándi Géza, Czine Mihály és Szilágyi Domokos emlékét, néhai Kiss Ferit Bori Imrével, Nagy Lászlót, Kormost, Esterházy Pétert és az egyszer itt megszállt Petryt Csurkával...)

Mindent elönt a papír, a papírtenger (papírkán) – írta versbe a nekem valamikor írói, meg magyar–román barátságot jelentő, de már alighanem fizikai halála előtt az én emlékezetemből a nemlétebe távozott bukaresti román költő, Marin Sorescu. (Jóval azelőtti a vers, amelyet a *Korunk*ban is közöltünk, hogy szerzője, az 1990-es években, miniszterségig jutott volna.) Szóval a papír, amitől menekülnék, de mégsem. Tehát továbbra is papírra, vagyis könyvbe próbálom átmenteni azt, ami a „rendcsinálás” ellenére, a fél ház kiürítésekor megmenekült. A kincsek messzire vezetnek, a Mikes utcai ház megépülése előtti időbe is. Nem tudom, melyik régi kolozsvári utca melyik lakásából került át ide nagyanyám félvásonba kötött gyöngybetűinek több mint százéves gyűjteménye, ez a legnagyobb kincs, amely mióta megismertem, nem hagy nyugodni. Az építető házaspár 1893 szeptemberében tudtommal még nem ismerte egymást, amikor a későbbi Hantos Gyuláné, Krompecher Hermin tizennyolc éves evangélikus tanítónő elkezdte írni naplóját. „...azon korban [...], a melyet az írók szépnek neveznek, a melyben az ember a legboldogabb.”

Kolozsvárnak is boldog kora volt ez?

1893. szeptember 27.

/:B. Eötvös József:/

Ki életét magasabb czélnak szenteli, ne várja, hogy önmaga fogja éldelni gyümölcsseit: sok idő kell, míg a mag, melyet az emberiség mezején elhinténk, gyümölcsöket hozhat.

/:B. Eötvös József:/

Sorsunk reményleni e földön s csalódní, és szenvedni, ha csalódtunk; ez végzete mindennek, mi e földön él.

/:Emil:/

Életed hosszú pályáján óvatosság legyen horgonyod, kalauzod a kötelesség. Hosszú a pálya, csalóka a hullám, messze a cél.

1893. szept. 27. é.

Rég elhatároztam, hogy naplót írok, de a körülmények nem engedték meg. Most azon korban vagyok, a melyet az írók szépnek neveznek, a melyben az ember a legboldogabb. Én is az – igazán az vagyok. Tanulmányaimat elvégeztem s megkaptam a tanítónői diplomát; – de még ennél is többet: alkalmazást nyertem az én szeretett Kolozsváromban. Régen ide vágyódtam, még mikor növendéke voltam a budai képezdének, de sohasem hittem volna, hogy vágyam valósággá lesz, reményeim teljesülnek.

És íme kérdezem, ne legyen hát boldog, ne adjak hálát a Mindenhatónak, a ki sorsomat eddig oly kedvezően intézte? Óh, mily könnyű erre felelni! Nézzük csak, – hányan vannak, a kik jó sikerrel végzik tanulmányaikat, a kik szintén rá vannak utalva, hogy állást foglaljanak, de a szerencse nem kedvez nekik. Évek múlnak – s ezek alatt kárbavész

(ha csak részben is) az a képességük, a melyet komoly hivatásuk betöltésére szereztek. Néha maga a tanítónő hibái is hozzájárulnak ahhoz, – de bizony elég sajnós, van rá példa, hogy néha önhibáján kívül éri az a baj. Ilyenkor népoktatási szervezetünk hiányában, t.i. iskoláink kevés voltában lelhetjük az okot. No de én nem akarom, hogy naplóm gáncsolója legyen az államnak, hanem kifejezést találjanak benne érzelmeim, hiányában egy igazi őszinte barátnőnek. Kolozsváron ugyanis valódi barátnőt még nem találtam. Nem is a társadalmi élet vonz engemet ide, óh nem, ahhoz képest az itteni emberek nem elég őszinték, – csupán kedves rokonaim és a vidék szépsége az, a mi szeretetem tárgyát képezi. S mikor kiejtem azt a két szót „kedves rokonaim”, mindjárt gondolok ezen család fejére: legnagyobb jótevőmre! Genersich bácsinak köszönhetem mindenemet, a mivel rendelkezem, diplomámat, állásomat. Mi volnék most, ha az ő nemes szíve nem könnyörül meg rajtam! Szüleim 14 éves koromig gondoskodtak ugyan arról, hogy kellő oktatásban részesülhessek, de itt azután megállapodtak, szomorú viszonyaink nem engedték, hogy tovább tanuljak! Fölmerült a kérdés, mi legyen hát velem? Kedvem igen nagy volt a tanítónői pályához, de hiányoztak az eszközök. S mikor szüleim nem tudták eldönteni, milyen pályát válasszak, mikor én már majdnem kétségbe estem, hogy milyen sors vár reám, akkor mutatta be nemeslelkűségét, áldozatkészségét nagybátyám. Megígérte, hogy a tanulás költségeit fedezni fogja addig, a míg képes leszek saját erőmből megszerezni mindennapi kenyeremet. Most tehát meg volt adva a lehetőség azt a pályát választanom, a melyet szívem óhajtott: a tanítónői pályát. Letettem a képezdében a felvételi vizsgát, mely eléggé jól sikerült s azért fel is vettek. Ott töltöttem 4 évet. Óh, milyen boldog idő volt az! 4 év életem legszebb szakában, óh mily sok örömmel teli! A tanárimhoz való ragaszkodás, az a szeretet, mellyel kedves társnőim körülvettek, az a számtalan kedvesen, kellemesen töltött óra mély nyomokat hagyott lelkemben, mind ez feledhetetlenné tette nekem a képezdében töltött időt. Ó mily szívesen gondolok vissza arra az időre, mily szívesen váltja fel egymást az a sok különféle érzélem!

Hamar telt el a 4 év, lettem utolsó vizsgámat is: a képesítőt, megkaptam a tanítónői oklevelet s azután, – azután megváltam azon intézettől, a mely annyi boldog órának volt színhelye, megváltam társnőimtől, a kiket igazán szerettem. Mily nehéz volt ez a búcsú! Lehetetlennek látszott. Én talán örökre hagyjam el azokat, a kikkel megosztottam minden bánatot és örömet, a kikhez érzemények kötöttek, a kikkel úgy voltam, mint testvérekkel, – óh nem tudok tőlük egészen megválni. Vessen bár innen messze a sors, nem fogom őket elfelejteni, szellemileg fogunk érintkezni.

S a sors nem is hagyott engem az ő körükben. Messze vagyok tőlük, de daczára annak boldog, mert itt vagyok Kolozsvárott, a hová vágyódtam. Most csak imádkozom, hogy az ezen kedves városban való tartózkodásom ne legyen hiábavaló, fáradozásomnak legyen meg gyümölcse és fűszerezze a tanítói rögös pályát a gyermekek szeretete. Mikor megválasztásomat szeretett volt igazgatóm tudtára adtam, megfogadtam neki, hogy pontosan fogom kötelességeimet teljesíteni és arra törekedni, hogy az intézetnek amúgy is jó hírét még inkább emeljem. Kérem azért a jó Istent, segítsen engemet ezen ígéret beváltásában, mert nincs jobb a nyugodt lelkiismeretnél.

1893. november 10 én.

Végre jutok ismét egyszer hozzá, hogy gondolataimnak szabad menetet adjak, érzelmeimet nyilvánítsam. Régi, jó barátnőim nincsenek itt, már csak levelekkel keresnek fel; azoknak hiányában naplómat tekintem úgy, mint egy igazi, őszinte barátnőt. Különben hisz most olyan dolgról akarok beszélni, a melynek elmondásához nincs okvetlenül

szükségem egy szerető szívre, egy olyan egyénre, a kivel rokonszenvezem. Iskolai dolgokról akarok beszélni, hivatásomról.

Október 4-én megkezdtem a tanítást istentisztelettel. Utána bemutatott a főtisztelendő úr a gyermekeknek, buzdította őket igen szép szavakban, a mi nekem is nagyon jól esett. Így azután folytattam a tanítást; megismerkedtem lassankint a gyermekekkel, megszerettem őket és gondolom, ők is megszerettek. Most már nov. 10-ike van, de azért még most is alig múlik nap, a melyen virágot nem hoznának. Sokszor virágkereskedésből veszik; de ilyenkor mindig szoktam őket figyelmeztetni rá, hogy a pénzzel takarékoskodni kell. Egyszer azt felelte erre a kis Sebeszta: „De kisasszony, inkább veszek a kisasszonynak virágot, mint magamnak cukkerlit.” „Czukerlit sem kell ám venni, – válaszoltam én, – hanem be kell tenni a pénzt a takarékpénztárba.” „Arra is marad még elég, kisasszony” jegyzé meg a kis leány.

Egy másik ismét azzal nyújtott át nekem egy pár gyönyörű rózsát, hogy ezek az utolsók az ő kertjükből.

Előfordult még sok ilyen eset s mindezek – mint bizonyítékai a gyermekek szeretetének, mely tudom nem volt tettetés – igen sok örömet szereztek nekem.

Ilyen kellemesen folyik az iskolai élet, igazán nincs hiányom semmiben. Nem vágyódtam multság után, mert mindennel meg vagyok elégedve, úgy, a hogy van; daczára annak, magától kínálkozott a szórakozás. A nőegylet mint tavaly, úgy ez idén is elhatározta, hogy két hetenkénti kötőestélyeket rendez, a melyek felváltva tartatnak meg az előkelőbb lutheránus családoknál. Az első kötőkét Grátné adta, de nem a nőegylet, hanem a szegények javára. Mint a luth. iskola tanítónője nekem is jelen kellett lennem az estélyen. Margitot is elvitte a néni és így felültünk hárman nov. 4 én este 8 órakor a kocsira, mely gyorsan robogott a papi lak felé. A mint leszálltunk, meghagyta neki a néni, hogy ½10 órakor, én meg, hogy 11 órakor jöjjön értünk.

Azután felsiettünk a lépcsőn. A mint az előszobába léptünk, hallottuk már a szobákban lévő mulatozásainak víg hangjait. Innen azután átmentünk a következő szobába, hol a mamák már szorgalmasan kötöttek. A néni mindjárt ott maradt, mi azonban csak meghajtottuk magunkat és átsurrantunk abba a nagy szobába, a hol a fiatalság volt egybegyűlve. Leány-ismerősöm volt ugyan ott egy néhány, de a fiatal emberek közül csak egyet H.O., egy nagyon fiatal ismertem. Következett tehát a bemutatások sora. A főtisztelendő úr – mint háziúr – seregenként vezette elém a fiatal embereket s nemsokára ismertem az egész társaságot.

Ha kimondjuk azt a kedves szót „kötőke”, nemde önkénytelenül is arra a gondolatra jön az ember, hogy: no, itt majd kötni kell; óh pedig dehogyan kell, nem is lehet, nem is szabad a fiataloknak. A kötést náluk a tánc váltotta fel, mely szerintem a lehető legjobb multságok közzé tartozik. Óh mikor is szeressen az ember táncolni, ha nem 18 éves korában, azon korban, a melyben szerintem legboldogabb. Hány kellemes órát töltöttem én már tánc közben a Margitszigeten, Rákos-Palotán és adja a Mindenható, hogy még nagyon, nagyon sok óra így teljék el.

Jaj, de hol révedeznek gondolataim: a Margitszigeten, Rákos-Palotán, hisz én most egy kolozsvári kötőkérő írok. Hát nemsokára megérkezésünk után megkezdődött a tánc. Volt egy pár ügyes fiatal ember a táncosok között, de legügyesebbnek mégis Holczhammert, egy tanárjelöltöt találtam. Csupán azt sajnáltam, hogy nem táncolt velem annyit, mint szerettem volna. Négyes is lett rendezve, a melyet Grátz Gusztival táncoltam. Épen legjobban mulattunk, mikor a néni ½10 órakor a hazamenésre gondolt. De szerencsére még nem érkezett meg a kocsi; tovább mulattunk.

Mínta a kocsi nekem engedelmeskedett volna, éppen 11 óra volt, mikor a kocsi megállott a kapu előtt és most nem használt semmi kérés, el kellett válnunk a társaságtól, me-

lyet a legjobb hangulatban hagyjunk el. – Nincs igazam, ha azt mondom, hogy jól sikerült az első kötőke?

1893. november 18 án.

Tegnap volt a második kötőke nagybátyám házánál. Már egy néhány nappal azelőtt egyre azon törtem fejemet, vajjon ki fog eljönni, hogy fogunk mulatni. Terveket szőttünk Margittal; akartuk, hogy nálunk is legyen táncz. Legalkalmasabbnak találtuk erre a célra az ebédlőt; természetesen mindent ki kell vinni belőle. Igaz ugyan, hogy az meglehetősen sok bajjal jár, oh de miért ne hozzunk egyszer mi is áldozatot; a tánczért meg lehet azt tenni. Rendben lett volna minden, de most eszünkbe jutott, hogy nincs előszobánk s azon kezdtünk tűnődni, vajjon hol fognak vendégeink öltözködni? Csak nem használjuk fel erre a célra a folyosót. Ezáltal veszélyeztetve van azok egészsége, a kik a táncztól felhevülten oda mennek öltözködni. Ugyan, hát mit tegyünk? Jó ötlete támadt a néninek. Tánczolni a hálóban is lehet, az ebédlőben pedig fogjuk a vendégeket fogadni. Úgy is lett. Már az örömdús nap délelőttjén hurczolták ki a cselédek a hálóból az ágyakat, átalakítva a szobát egy kis tánczteremmé. Este felé lett azután készülődés. Elfogott a lámpaláz mindenkit. Hetet ütött az óra. „No most mindjárt itt lesznek,” – mondogattuk egymásnak. Nemsokára csakugyan megnyíltak az ajtók és mind sűrűbben, meg sűrűbben jelentkeztek a vendégek, de egy darabig csupa asszony meg lány. Utóbbiak már maguk is megijedtek és kérdőre vontak engem, mint házikisasszonyt, hogy hát nem hittünk fiatal embereket. Én hiába védtem magam, hogy jaj dehogy nem, hisz már egy héttel azelőtt mind azon buzgólkodtam, hogy egy sereg fiatal emberről gondoskodjam a kötőkére – ők nem hitték nekem, míg csak egyszerre nem lépett be vagy 10 fiatal ember, kik valószínűleg – egyes adatok szerint – a kapu előtt gyülekeztek. Míg többen összegyülekezünk, társas játékot játszottunk; aztán megkezdődött a kedves táncz. Összesen 64 vendég, köztük 16 fiatal ember volt, daczára annak, hogy némelyek, kik jelen voltak ugyan az első kötőkén, a másodikra azért nem jöttek el, mert még nem voltak soha nálunk. Így H. A táncz nagyszerűen ment Grandpierre és mások zongorajátéka mellett. Igazán nem szívesen búcsúztam vendégeinktől, mikor azok már 11 óraker hagyták el házunkat. Kedélyesen megbeszéltük még az estét, azután pedig aludni mentünk és legálább én – igen szépeket álmodtam.

Másnap megjelent kötőkénk a kolozsvári lapokban. Beszéltek bennük a házikisasszonyokról is, s az újságok szerint feledhetetlenné tettük volna a társaságnak az estét.

Ha nov. 18 án írok naplót, okvetlenül meg kell említenem azon felolvasást, melyet Lázárné Kasztner Janka a „Mária Dorottya” egylet javára tartott, s melyen mi is részt vettünk. Thémája: „Nemzeti érdekek és a nőnevelés”, igen érdekesnek kínálkozott s valóban meg is felelt a várakozásnak. Felolvasásában kimutatta statisztikailag, hogy Magyarországon 9 millió nő van; kimutatta, hogy ezeknek szám szerint, mi a foglalkozásuk, így pld. foglalkozik hazánkban 3 millió nő háztartással. Valóban elrémített és megdöbbenetett az egész közönséget az, hogy 60000 olyan nő is van Magyarországon, a kinek semmi bevallott foglalkozása nincs.

Kifejtette továbbá Kasztner Janka, milyen üdvös intézmény volna hazánkban is állítani olyan háztartási iskolákat, a milyenek Németországon és más művelt országokban már régóta fennállanak. Ha ez az ügy sikerülne, szép kiképzést szerezhetnének maguknak a háztartás vezetésében azok is, a kik ettől jelenleg szűk körülményeik következtében meg vannak fosztva. Akkor bizonyára csekélyebb lenne a foglalkozás nélküli egyének száma is. Még több ilyen érdekes részlete volt felolvasásának, a melyek mind meggyőztek elveinek és nézeteinek helyességéről.

1893. december 3 án.

Teljesen beköszöntött már a tél. Hópelyhek szállingóznak a levegőben, a melyek már nagy fehér takarót képeztek a föld körül. Olyan szomorú minden a természetben. Csendesek az utcák és csak ritkán hallatszik a hó ropogása, mikor egy-egy járó-kelő halad el az ablak alatt. Az olyan idő melancholicus hangulatot ébreszt az emberben, de ez a hangulat megváltozik, ha ismét felmerül emlékezetemben a decz. 1 én tartott kötőke, mely túlszárnyalta még az eddigieket is. Ezt a kötőkét ismét Grátné rendezte a nőegylet javára. Kissé korábban mentünk el, de már akkor is tele volt minden szoba vendégekkel, úgy hogy daczára már meglehetősen bő ismeretségeimnek a kötőkéken, megint csak egy csomó ismeretlent láttam magam előtt. Turcsányi tisztelendő úr mindjárt bemutatta az ő embezeit, kik közül ott látjuk a két Haftlt és Vermessyt. Rendkívül sokan voltak, úgy hogy eleinte nem is lehetett táncolni; daczára annak igen érdekes beszélgetésbe bocsátkoztunk és folytattuk azt, míg végre megszólaltak a zene szavai. Tánczra kerekedett az ifjúság. Megint igen sokat és szívesen táncoltam, bár nem egyszer voltam a nagy közönség miatt puffoknak kitéve. A négyesre Holczhammer kért fel, de aztán nem lett belőle semmi, mert nem érkezett még meg az, a kinek játszani kellett volna. Ezért azután tovább táncoltunk. Sok időbe telt, míg megérkezett a négyes-muzsikus. Most ismét felálltak a párok a négyesre s engemet Haftl kért fel, a mit el is fogadtam. Kerestünk vis-à-vis-t. Holczhammerre bukkantunk, ki azonban azt mondta, hogy már van tánczosnője is, meg vis-à-vis-ja is. Meglepetve megpillantotta bennem tánczosnőjét és disputálni kezdett tánczosommal, minek az lett a vége, hogy a szegény Haftl négyest nem tánczolt, én pedig Holczhammer tánczosnője lettem. A négyes meglehetősen gyengén ment ugyan, rendezője Aschendorf sem tüntette ki magát valami nagyon, de mi mégis nagyon jól mulattunk. Hisz éppen az a jó a négyesben, hogy mindenki elrontja. Utána egy – a suppécárdásnak megfelelő – csárdás következett, melyet ugyancsak négyes-tánczosommal tánczoltam, még pedig végig. Olyan jó csárdást még sohasem jártam; nem bántam volna, ha csak reggel végződik. De – sajnos – minden mulékony!

Sokat tánczoltam még ezután, legtöbbet négyes-tánczosommal. A társaság már kezdett oszlani s a mi kocsink is megérkezett, de egy fiatal ember hazaküldte. Nemsokára ezután megtöltötte a néni, hogy tovább tánczoljunk s át kellett mennünk a másik szobába az öregekhez, hogy lehűtsük magunkat. Tánczosaink követtek ugyan oda, de – a tánczot nem hozhattuk magunkkal. Egyszerre csak újra hallok, hogy itt a kocsi: hazamegyünk. Imádkoztam, hogy előbb menjen Nelly néni Margittal, csak azután én Madeleine néniel, hogy legalább még egy pár percet tölthessek ezen kedves társaság körében. Isten meghallgatott s elment a néni Margittal; Czirják Mariska, én, Holczhammer, Grätz és Peller meg Toncsi pedig leültünk most az egyik szobába és igen kellemesen töltöttük az időt. A kocsi jó későre jött vissza, de azért mégis roppant rövidek voltak azok a boldog perczek. A jövő kötőkén való viszontlátás reményében elváltunk aztán a vendégektől és a szíves háziaktól és én nagyon boldogan kocsikáztam Madeleine néniel haza. Sokat adnék érte, ha minden éjjel olyan szépeket álmodhatnék, mint akkor!

Ha sokszor is tapasztaltam már igazságát azon mondatnak, hogy azon korban, hol a szív örülni tud, minden örömet Tantalus kínjaival kell megfizetnünk – de annyira még sohasem éreztem azt, mint más nap.

Decz. 2 án, szombaton, semmi rosszat nem sejtve, egész boldogan mentem iskolámba. 8–10 ig az órák szokott egyhangúsággal folytak le. 10 kor megkezdtem a kézimunka-órát, melyben az egyhangúság hirtelen meg lett zavarva azáltal, hogy egy meglehetősen elegánsan öltözött asszony minden kopogás nélkül azzal ront be osztályomba, hogy a lányával igen nagy baj van. Én nem is sejtve, hogy ezen nagy bajnak én vagyok okozója, mindjárt

kikérdeztem mindent, és arra az eredményre jutottam, hogy én vagyok a bűnös, mert azt mondtam neki a tegnapi órán, hogy „kócos”. Eddigélé nem tudtam, hogy ez a szó kétértelmű, a mit nagy nehezen szóhoz jutva meg is magyaráztam Marczinkievicznének. Szavaimra megszelídült ugyan egy kissé, de azért még mindig szükségesnek tartotta elmondani, hogy ő ugyan nem egyetemi tanárné, hanem csak iparosné, de mind-a mellett úri asszony, kolozsvári háztulajdonosné, ki igen sok iparosnével nem is áll szóba. Sokat beszélt még, míg végre jónak látta távozni. Könnyű nekem most már e fölött kacagnom, de akkor úgy éreztem magamat, minthogy ha leforráztak volna. Legjobban azért haragudtam, hogy zavaromban egészen megfeledkeztem őt figyelmeztetni, hogy engem akkor keressen fel, mikor nincs órám; de hiszen én olyan paff voltam, hogy nem is tudtam gondolkodni. Óra végén igen szomorúan mentem haza azon tünődve, elmondjam-e a történeteket, vagy nem? Föltettem, hogy elmondok mindent úgy a hogy van. Délben el is panasztam bajomat, mire mindenki csak kikaczagott. Megjegyezte a bácsi, hogy ilyen kellemetlenségek még sokszor fognak előfordulni. A tanítás körül – mondhatom, – ez volt első kellemetlenségem, s azért nem is fogom elfelejteni soha.

1893. december 20 án.

Magam sem tudom minek tulajdonítani azt a nagy szerencsét, mely engem e hó 11 én ért. Megválasztottak a Kolozs megyei tankerületi tantestület tagjának. Igen nagy örömet okozott nekem a megválasztás, a melyet tehát szívesen el is fogadtam. –

15 én megérkezett ismét a várva-várt kötőke. Daczára annak, hogy várva-vártanak nevezem, mégsem vártam annyira, mint máskor. Valamit sejtettem, hogy nem jól fogok mulatni és igazán nem is volt kedvem elmenni. Ezt a kötőkét Lindtnerék adták. Elmentünk 4 en, a két néni, Margit meg én. Mikor odaértünk, voltak már egynéhányan ott s míg valamennyien összegyűltek, társasjátékot játszottunk. Sejtelmem sajnos – teljesült. Nem láttam magam körül azokat a kedves arcokat, mint a múlt kötőkén és bár ma annyit tán-czoltam, mint talán még egyszer sem – mégsem mulattam olyan kitűnően, mint pld. a multkor. Daczára annak nem éreztem magamat boldogtalannak, mert tudtam s mind erősen hiszem, hogy nem valakinek közönye rontotta el nekem az estét.

Valami jó mégis van abban, ha az ember nem olyan kifogástalanul mulat: nem éri utána baj; nekem sem volt utána kellemetlenségem, holott a harmadik kötőke után, melyen olyan boldog voltam, – nagy bánat ért. Akkor legalább annak vettem s nem is volt kellemes meglepetés ilyen multság után.

A negyedik kötőke után nemcsak, hogy nem búsultam, de még örvendtem is: megválasztottak egy néhány nappal később a nevelésügyi bizottságba bizottsági tagnak és meghívót küldöttek a 19 én tartandó bizottsági gyűlésre. Természetesen el is mentem, bár ekkor sok volt a dolgom. Első voltam ott és azért meglehetősen unatkoztam, míg csak a többiek meg nem érkeztek és a gyűlés megkezdődött. Schwartzel Adél kisasszony, róm. kath. isk. igazgatónő felolvasása képezte gyűlésünk főpontját. Targyát: „Tíz percz a tanórák közt”, igen érdekesen adta elő. Előadás után a théma vita tárgya lett s a gyűlés tagjai bizonyos pontokban állapodtak meg, melyek meg is fognak jelenni a „Család és iskolában.”

A gyűlés után hazakísért Schwartzel Adél és Binder kisasszony, mert nem rendeltem oda senkit.

Sok mindenféléről szól mai naplóm, de nem valami érdekes, azért rövidebbre is szabom, mint a többit.

Várom most a szép karácsonyt, legkedvesebb ünnepemet.

1893. december 25 én.

Ki tagadhatná, hogy vallásunknak igen sok szép ünnepe van, de ezen ünnepek közt talán nincs magasztosabb, lélekemelőbb, kedvesebb, mint a karácsony. Nagy örömmel tölt el ez az ünnep minden embert, legyen ez bár gazdag, vagy szegény, öreg, vagy ifjú. Mindig szerettem is karácsonyt, mindig jól telt el, különösen decz. 24 ke, de olyan pompásan még eddig egyszer sem, mint ez idén. 1893. decz. 24 ke volt életem legboldogabb napja. Épen azért, mert olyan nagyon boldog volt, le akarom írni az egész napot.

A mint reggel felkeltem, csak gyorsan öltözködtem és azután elmentem a templomba. Már a búcsúnál mondtam volt tanítványaimnak, hogy a ki teheti, jöjjön vasárnap az iskolába és innen együtt fogunk elmenni a templomba. A mint ma iskolám kapujához érek, jön felém a kis Jórend és azt mondja, hogy kívüle nem jött el senki; „nem baj” – feleltem neki, – „ketten el fogunk menni.” Alig mondtam ki ezen szavakat, köszön valaki és én csak megpillantom a harmadik kötőkén volt négyes-tánczosomat. Már ez a találkozás magában is elég volt, engem boldoggá tenni, mert minek titkoljam, miért ne mondjam ki őszintén, hogy én ezt az embert szeretem. Hiába „a virágnak megtiltani nem lehet”; és mikor szeressek, ha nem most. Nagyon helyesnek tartom azt a mondatot: „Az élet fekete kenyér, a szerelem a vaj rajta”, meg „az ember szerelem nélkül egy ég nélküli tájkép”. Óh, milyen igazság rejlik abban és én bizony nem is bánom, hogy ezen heves érzélem rabja lettem. Rég ábrándoztam már az első találkozásról, mert én őt már első pillanattól kezdve szerettem. Észre is vehette azt mindenki, a ki naplótat figyelemmel olvasta. „Vannak dolgok e világon, melyek megmagyarázhatatlanok, s ilyen a hatás, melyet bizonyos személyek első pillanattól reánk gyakorolnak.” Megmagyarázhatatlan az a mély benyomás is, melyet H. reám gyakorolt. – No de a sok frázis közt elvesztem beszédem fonalát, pedig a mai nap történetét meg kell örökítenem, milyen jól fog esni majd vagy 25 év múlva, mikor már olyan igazi vén kisasszony leszek, elővenni néha-néha kedves könyvemet és visszaemlékezni a boldog múltra. – Hát most megint folytatom decz. 24 ét. Elmentem hát Jórenddel a templomba és alig ültünk le, mikor megpillantottam a bal oldalon---- Jött azután még két tanítványom és kívülünk már csak két asszony volt, kik végig hallgattuk a szép prédikációt. Templom után Finály nénihez siettem s most nem volt a világon az a gróf, herceg, vagy király, a kivel én cseréltem volna. Miért is cserélnék, hiányzik nekem valami, nem vagyok én irigylésre méltó? Óh dehogy [nem] vagyok! Van szép állásom, ha csúf is, de egészséges, víg kedélyű, meglegedett vagyok, a mire szükségem van, azt beszerzem, és a mi a fő: tudom, hogy az, a kit én szeretek, nem gyűlöl legalább.

Nem volt szép kalapom és most azért mentem Finály nénihez, hogy jöjjön velem egyet kiválasztani. El is jött velem. Igen szép zöld bársonykalapot választottunk és mikor abban a szép kalapban és az új ronde-kabátban az utcára mentem, ő volt az első, a ki meglátott. Újabb szerencse. De azzal sem volt még vége a mai nap boldogságának. Délután el kellett mennem valahova s útközben kivel találkozom újra: ő vele. Este felé elmentem Toncsival Hanaszievitzékhez, kiknek egy kis angyalt vittünk. A mint hazajöttünk, volt már nagy készülődés a karácsony-estre. Mikor csöngettek, csak éppen készen voltak a gyerekek munkájukkal. Besietünk abba a szobába, hol az ajándékok fel voltak halmozva s melyben a karácsony-fa állott. Óh, mily boldog érzés fogja el ismét az embert ezeknek láttára. Van-e ember, a kiből nem támasztana ez a pillanat nemes feltevéseket, kinek szívéből hiányozna ilyenkor a szeretet hozzátartozói iránt. Nem hiszem, hogy létezne ilyen rossz ember a világon, azt gondolom magába tér ilyenkor a legnagyobb bűnös is. –

Bennem az este mindenféle érzélem váltotta fel egymást. Hazagondoltam s nagyon szerettem volna tudni, vajjon hogy vannak most otthon. Eddigél még mindig szüleimnél töl-

töttem a karácsony-estét, ma először másutt, távol tőlük. Más talán szomorkodott volna, de én – magam sem tudom minek tulajdonítsam, rokonaim jóságának, vagy víg kedélyemnek, vagy talán mind-a kettőnek, – én mondom igen jól éreztem magamat ma. –

Mily örömmel kereste mindenki a magáét s mily meglepetés volt mindenkire nézve az, a mit kapott. Csakugyan, engem is nagyon megleptek. Kaptam egy gyönyörű chamoi ruhászövetet, és hozzá rózsaszín surah-t dísznek; egy remek skatulya levélpapírost és egy zsenilia fejkendőt; azonkívül még igen sok csekélységet, melyeket nézegetve és elbeszélgetve, fennültünk ½12 ig, s aztán boldogan aludni mentem. Így fejeződött be életem legboldogabb napja s imámban kértem Istent, hogy adjon életemben még több ilyen napot.

Másnap igen későn keltem fel. Ma is elmentem a templomba és ma is ott találtam azt, kit szívem óhajtott. Mikor hazajöttem a templomból vendégeket találtam, kik eljöttek jó kívánataikat kifejezni. Ezeket kellett fogadnom. Óh mily óriási különbség van az emberek közt!!! Délután ismét öröm várt rám, kaptam szeretett Kona bátyámtól egy aranygyűrűt, Iréntől pedig egy ridicult.

De mára legyen elég a naplóírásból; komolyabb dolog után kell látnom!

A munka, törekvés és szorgalom megtermi gyümölcsét; – képezd azért elmédet és szívedet és eléred élted célját: a boldogságot!

1893. december 27 én.

Úgy látszik ez az év már boldogan akar befejeződni! Alig múlt el decz. 24 ke és már ismét örömteljes napot kell leírnom decz. 27 ét. Ebédre meg voltak hívva a bácsi asszistentsei: Dr. Széles Dénes, Dr. Mégay, Hegyi Mózes és Fricz Jóska. Már ebéd alatt is igen jól mulattunk azon találó megjegyzéseken, melyeket a fiatal emberek itt-ott megsúgtak. De valóban víg csak ebéd után lett a társaság, mikor az ifjúság tánczra kerekedett. Igen jól mulattunk egészen 5 óráig, akkor aztán elmentek vendégeink, mi pedig még beszélgettünk és 7 órakor indultunk színházba. „Bukov, a székelyek hóhéra” című színművet adták; igazán szép darab. Mikor hazajöttünk még egy örömhír várt rám. A bácsi beszélt ugyanis Kárrfy Titusz miniszteri tanácsossal, ki biztos volt a képesítőn. Szerfölött dicsért engemet s azt mondta, hogy én feleltem a vizsgán a legjobban, s hogy van eszem. Ma este már elutazik, de ha a jövőre eljön Kolozsvárra, mindenesetre fel fog keresni. – Nemde, az is szerencsés nap volt?

1894. január 1 én.

Elmúlt a szép karácsony is és küszöbén állunk az új évnek. Óh, mit fog ez az új év magával hozni? Vajjon lesz-e oly gazdag örömeinkben és boldog órákban, mint az előző volt? Óh bár lenne! csak lehetnék minden évben olyan boldog, mint voltam 93-ban. Gondoljuk csak meg, megkaptam az oklevelet, utána mindjárt olyan gyönyörű állást, mely ismét magával hozott és magában rejt annyi boldogságot. Óh, nem lennék háladatlan [!], ha nem elégedném meg eddigi sorsommal. Ezért csak kérem a jó Istent, adjon nekem az új évben is annyi örömet, nyújtson annyi kellemes órát, a mennyi a tavalyiban volt. Teljesen bízom a jó Istenben, ki meg is fogja adni mindazt, ha megérdemlem.

Ma mint újév napján, nekem is el kellett mennem egy néhány helyre szerencsekívánataimat kifejezni. Voltam: Grátz, Turcsányi, Böhm, Martinéknál. Mindenütt kedvesen fogadtak, de legszívesebben Turcsányiéknál. Én legalább ott éreztem magamat a legjobban, ott is maradtam a legtovább; hogy is ne, hisz T. éknál ért engem az a boldogság, az év első napján ő velem találkozni. Magam sem tudom felfogni, miért kedvez nekem a sors annyira, érzem, hogy én azt nem érdemlem.

Ha úgy elbeszélgetünk néha Margittal, sokszor gondolkozunk a fölött, vajjon egyenlő boldogok-e az emberek? Margit azt tartja igen. Én helyeslem ugyan nézetét, de csak azért, mert hiszek a túlvilágban. Szerintem ott kapja meg mindenki kiérdemlett jutalmát vagy büntetését. – Ha pedig igaz, hogy minden ember egyenlően boldog vagy boldogtalan, akkor én rám még igen szomorú sors vár; mert mondom most boldog vagyok, igen boldog. Nem is cserélnék most senkivel, de azt hiszem, az én jövőm szomorú napokat rejt magában! Óh édes Istenem, akkor legyen ezentúl inkább a természet mostoha gyermeke; szerintem sokkal irigylendőbb az, ki sohasem volt boldog, mint az, ki egyszer boldog volt és azután boldogtalan lesz. De már most, akár gondolkozom felette, akár nem, – én ma mégis boldog voltam.

Így telt el az új év első napja és ha a többiek is úgy telnek, akkor 94 től is oly fájdalommal fogok búcsút venni, mint 93 től. Adja a Mindenható, hogy úgy legyen!

1894. január 7 én.

Szinte nevetséges már, hogy nem tudok egyébről írni, mint kötőkéről. De hát mit csináljak, azt írom naplómbe, hogy a gyermekek az iskolában milyen bölcsen fejtik meg $2 \times 2 = 3$, vagy hogy cserélik fel a százalékot az ázalékkal, – nem –, sokkal szebbnek és érdekesebbnek találom leírni a legutóbbi kötőkét, mely január 5 én adatott Turcsányiéknál.

A szegény bácsi rosszul érezte magát ugyan egy néhány nap óta, azonkívül disznóölés is volt 5 én s így nem csuda, ha mindenki elvesztette kedvét még kötőkére menni. De én tudván, hogy a bácsinak nincs komoly baja és hogy azt az áldott disznót nélkülem is megölik, egyre zaklattam Madeleine nénit, szerezz meg nekem azt a nagy örömet és jöjjön el velem. Tudtam, hogy ott lesz „Ő”, mert megígérte újkor, hogy mindenesetre el fog jönni 5 én, ha másképp nem lehet megszökik az akadémiából.

Nekem tehát borzasztó lett volna, most otthon maradni. Bízam Isten jóságában és élt bennem a remény! S nem hiába! Végre magára vállalta Madeleine néni a gardedameszerepet, öltözködtünk és $\frac{1}{2}$ órakor már Turcsányiéknál voltunk. Velünk jött Margit meg Toncsi is. A mint beléptünk, ott állott az első szoba közepén egy csomó fiatal ember, kik között a legszebb, a legrokonszenvesebb az volt, ki megtartotta adott ígétét. Azután mulattunk, mulattunk $\frac{1}{2}$ 12 ig. Hogyan? azt nem szükséges leírnom, mert a mai napot úgysem fogom elfelejteni soha. Csak azt mondom még, hogy eleinte ariston, de aztán cigányzenére táncoltunk s hogy volt 2 négyes és három csárdás. A többi táncz is jó volt, de a 2 négyest és három csárdást azért említem külön, mert a kötőke óta divatba jött G.G.-nál egyre azt kérdeznem tőlem, hogy kivel táncoltam Turcsányiéknál az összes négyeseket és csárdásokat!!!

E nap még más örömet is hozott magával. Még mikor negyedéves növendék voltam a képezdében, fölterjesztette a tanári kar a minisztériumhoz, hogy engemet egy 60 frtos ösztöndíjban részesítsen az intézeti alapból. Ma értesültem Őnagysága által arról, hogy a miniszter úr erre nézve meg is adta jóváhagyását. Csakugyan váratlanul jött ez a 60 frt; igen kellemesen lepett meg, úgy mint Őnagys. kedves levele is.

Mindjárt küldtem belőle 10 frtot a mamának, a többit pedig lefizetésre és saját céljaimra fordítottam.

1894. január 28 án.

Már rég örültem a Dorottya-bálnak, félig-meddig megígérte Nelly néni, hogy elvisz, de közbejött mindenféle, úgy hogy már teljesen felhagytam reményemmel. Azért jobbnak is gondoltam, meg nem említeni naplómban, mert – magam sem tudom miért – de

én már úgy vagyok, hogy ha örülök valaminek, sohasem lesz belőle semmi. Most az egyszerűen nem örültem s azért annál kellemesebb volt a csalódás. A 27. éntartott Dorottya-bálon mi is képviselve voltunk Nelly néni, Toncsi meg én általam.

Igen szép crème, décoltírozott ruhában voltam. Hajam is ügyesen volt megcsinálva s igen díszített egy kedves virágcsokor. Kaptam az nap kettőt, egyet Gajzágónétól, egyet Wágnernéától.

Már 27. ént délután megkezdődött a sürgés-forgás. Nagy volt az ide-oda járkálás, én mindig izgatottabb lettem, de mégsem tudtam e tekintetben Madeleine nént utolérni. Szegény, azt sem tudta mit csinál. 1/6 ra oda volt rendelve a fodrásznő, de a szerencsétlen csak nem jött. Lett már 6, 1/2 és 7 óra, mégsem jött. Egyszerre csak betoppan; gyorsan megvolt a konty, aztán kezdtünk öltözködni. Itt volt a családikon kívül még Kochné, Wágnerné, meg Szászné. Végre elkészültünk s mindenkinek nagyon tetszettem. A nénti rendkívül fess volt. Felültünk a kocsira és a redoutba hajtattunk. Lámpaláz nélkül siettem fel a lépcsőn, milyen gondolatok és érzelmek fogtak el és vetek erőt rajtam. Vajjon lesz-e táncosom és kicsoda? Hátha petrezselymet kell árulnom. Valóban borzasztó lenne, de nincs kizárva, hisz nem ismerek ott senkit, csak Toncsit meg Grätz Gusztit, talán Finály Gábor is ott lesz. A míg ezekre gondoltam, az öltözőbe értünk. Finály Gábor vezetett a tánczterembe, egyúttal tánczrendet adott és elkérte az első négyest.

A terem már csillogott díszes publikumtól. Leültünk ismerőseink közé és eleinte – legalább én rettenetesen unatkoztam. Még jobban megtanultam becsülni a kötőkéket. De bíztam a jó Istenben. Csak megkezdődődnék már a koncert. Megjött annak is az ideje. A program nem volt ugyan valami díszes, de annál jobb, legalább hamarabb vége lesz. Mindjárt utána megkezdődött a tánc s vele együtt a jó mulatság. Pompásan mulattam, be is láthatja azt mindenki, a ki tudja, hogy a II. és III. négyesre már 4–4, a suppé-csárdásra 7 és az utolsó keringőre 20 táncosom volt. Elégedetlenség volna ilyen körülmények között nem jól mulatni, különösen hálátlan lennék G.G. iránt, ki minden módon arra törekedett, hogy valakinek a hiányát pótolja. De természetesen hiába volt minden. Nem volt ott az, a kinek oly szívesen adtam volna megint az összes négyeseket és azért mondom ugyan, hogy nagyon jól mulattam, de nem kifogástalanul. Ez utóbbitól eltekintve nagyszerűen sikerült a Dorka-bál. Igen szép közönség volt. Toncsi meg G.G. sok fiatal embert mutatott be, a legtöbb azonban vagy maga, vagy valamelyik rendező által mutatta be magát.

Igen nagy volt már a tánczosaim száma, mikor 1/45 kor a III. négyes után hazamentünk. Lefeküdtem ugyan, de azért már 1/29 kor felkeltem s mentem a templomba.

Mivel vasárnap volt, nem is jelent meg a Dorottya-bál az ujságban, de azért már mindenütt el volt terjedve, hogy én milyen jól mulattam. Külsőleg úgy is látta azt mindenki, mert én igazán nagyon sokat tánczoltam, de ha valaki betekintett volna szívembe, bizony másképp beszélt volna. Különben tudtam én azt előre, ki lesz ott s ki nem s nem is reményeltem én semmit.

Sokkal rosszabbnak gondoltam mindent, mert nem csak H.[-t] nem tudtam magamnak képzeletemben oda varázsolni, de saját magamat is mindig csak úgy képzeltem el, mint a ki igen sok petrezselymet árul. Az hála Istennek csak a képzeletben volt így, a valóság kellemes csalódássá tette. Igen örvendek azért a Dorottya-bál sikerének és hálás köszönetet mondok szerető mennyei atyámnak.

1894. február 3. án.

Ismét elmúlt életemnek egy szép napja, egy olyan, mely mélyen bevésődött emlékezetembe, a melynek emléke is boldogít. Ez a nap február 2. ka, s az, mi e napot nevezetessé tette, nem egyéb, mint ismét egy „kötőke”. Óh nem hiszem, hogy lehet az ember bol-

dogabb, mint én tegnap este. Jobban mulattam még, mint az eddigi kötőkéken. S ha ezeket mondom, ha kutatom, tulajdonképpen mi volt hát oka boldogságomnak, akkor újra meg újra s mindig csak az az egy eszme villan fel bennem, hogy egy valakinek köszönhetem ezt csupán, annak, kit úgy néztem, mint holdat a csillagok között! Ugyan ki lehet-ne az az egy? - - óh ha tudná milyen boldoggá tesz!

A mai kötőkéétől nem vártunk semmi különöset, Stojanovichék igen messze laknak és azért gondoltuk, senki sem fog elmenni. 8 óra volt már, mikor mi innen elindultunk. Mikor megállott a kocsi a ház előtt s mi kiszállottunk, víg zajt hallottunk egy néhány lépésnyire. Én jót sejtve, kértem a nénit, hogy már most várjuk meg ezeket is. Grátzék voltak, kikkel mások is jöttek s ezek között volt ő is. Egy néhány nyájasan váltott szó után, felsiettünk a lépcsőn az örömteli házba. Ha jól tudom, senki sem volt még ott. Mindjárt átmentünk a tánczhoz berendezett szobába s beszélgettünk igen sokat, érdekeset; legelső téma volt a Dorottya-bál. Mindenki kíváncsi volt a furcsa tánczrendre s még kíváncsibb naplómra. Isten ments pedig, hogy valaki elolvassa. Egyszerre csak észrevettem, hogy egyedül társalkodom H.-val. Akár csak a paradicsomban volnék, úgy éreztem magamat. Kár, hogy ilyenkor mindig akadnak irigy emberek, kik abban lelik örömüket, hogy megzavarják mások boldogságát. Hozzánk is mindegyre jött valaki alkalmatlankodni, de azért nem tudtam senkire sem haragudni. Nemsokára megkezdődött a táncz; az elsőt természetesen H.-val tánczoltam, aztán a többiekkel tovább s nagyon jól mulattam. Az első 2 négyesre H.-val voltam angagirozva, a többiekre, – a mi különben nem is volt – másokkal, egészen 17 re. Három csárdás is volt, mind a hármát H.-val tánczoltam. A tánczot felváltotta egy társas játék. Kimentek a fiatal emberek, a lányok pedig választottak közülök egyet-egyet. Aztán egyenkint bejöttek a fiatal emberek és meghajtották magukat a lányok előtt, ha eltalálták, ott maradtak, ha azonban nem, kitapsoltuk őket. Én Kozmát választottam. Aztán kimentünk mi, mikor először bejöttem, Kozma előtt hajtottam meg magamat, – kitapsoltak, másodsor Grátz G. előtt, – megint kitapsoltak. Harmadsor eltaláltam. H. választott, mire G.G. megjegyezte, hogy azt hamarább kitalálhattam volna. Egyszerre ismét megkezdődött a táncz és remekül tartott jó soká. Azon hírre, hogy itt a kocsi, megijedtem ugyan, de bíztam a néni jóságában s nem is csálódtam. H. is beszélt a kocsisal s így a lehető legboldogabban 1/212-kor mentünk haza. Az utolsó, talán legjobb tánczot – épen csárdás volt – épen H.-val tánczoltam. Óh mi édes volt utána a nyugalom!

1894. február 10 én

Ismét egy nap, egy magasztos, olyan, a milyen nincs sok az életben! S most már valóban zavarba kezdnek jönni, mikor azt kérdi valaki, t.k. mikor mulattam eddig a legjobban.

Azért fogtam ma ismét pennát a kezembe, hogy leírjak naplómbe egy újabb mulatságot a fillérestélyt Kiss Sándoréknál. Nehezen ugyan, de mégis elmentem oda Grátz néni-vel. Nehezen!, hogy lehet így beszélni – mondhatná valaki, a ki előtt feltártam szívemet. De bizony daczára mindennek, mégis nehezen. Nem is tréfa az, a mi velem a multkor történt. Nagyon köhögtem és azért kimentem a folyosóra, a hol magam sem tudom hogy, valamibe beütöttem a fejemet, annyira, hogy eszméletlenül leestem a földre. Segítség nem érkezvén, addig maradtam ott, a míg az újságot kihordó asszony beszédje következtében magamhoz tértem. Homlokomon meglehetősen seb volt és fejem fáj. Bár nagyon örültem a pénteki fillérestélynek, természetesen kénytelen voltam arról most absolute lemondani. Annál érdekesebb lesz – gondoltam – Kisséknél a kötőke. Hamar beleéltem magamat abba az új borzasztó gondolatba és meg is írtam Grátznénak, hogy legnagyobb sajnálatomra le kell mondanom ez egyszer a mulatságról. A néni azonban azt tanácsolta,

hogy jobb lesz, ha magam elmegyek, azért pénteken felfutottam és személyesen panaszoltam el bajomat. Mi sem természetesebb, minthogy mindenki állítása szerint észre sem lehetett venni a sebet. Ugyanazt mondták Gajzágók is és este Finály néni, ki azért jött el, hogy engem gardírozzon. Ő is kinevetett, hogy azért nem akarok elmenni, rábeszélte és sikerült is, mert megkértem már most Grátz nénit, hogy 8 órakor jöjjön értem. Épen fel voltam öltözve, mikor mai gardedame-om eljött. Grátz Guszti és Dax vártak az udvaron s Grátz G. mindjárt el is kérte az I. négyest. Mikor oda érkeztünk, már minden szoba tele volt vendégekkel, kik között minden női és férfi-kor képviselve volt. H., ki ma félháziúr volt, mindjárt hozzám jött és a seb megbeszélése után, tudakozódott, hogy állok a négyesekkel. Megmondtam neki s ő felkért a második négyesre. Azután bevezetett az irodába s utánunk a többiek is bejöttek, hol megkezdődött a táncz.

De nem tartott soká; szűk volt a hely s azért átmentünk a díszterembe, hol én H.-val voltam az első pár, ki megkezdte a tánczot. Ma öt csárdás volt, de csak egyet tánczoltam mással, Kozma Endrével. A többieket mindig ugyanazzal az egygyel. A cigányokat egy banda helyettesítette, mely akadémistákból állott. Működésük valóban dicséretes volt. De nem igen van alkalmuk az akadémiában játszani s azért – hogy nagyon ki ne fáradjanak – gyakoriak voltak a hosszú – de nekem mégis rövid – szünperczek. Ezekben talán még jobban mulattam, mint táncz közben. H. többnyire nálam volt, bár nem mindig, mert háziúr és fő-főrendező szerepe volt. De Grátz G. és Kozma csakugyan ritkán hiányoztak egemről. Ilyenkor Kozma mindenkor bemutatta ékesszólását s egész lelkesedéssel beszélt az olympusról, az angyalokról és múzsákról. Daczára annak főthéma volt ma naplóm. Ha csak olvasná egyszer valamelyik és meggyőződne róla, mily unalmas, bezzeg senkisem kérne – tudom – tiszteletpéldányt.

Meg volt az első négyes is, de a második is! Óh mily pompásan mulattam akkor; csárdással végződött s azzal be is fejeztük a mai mulatságot. Mikor H. kivezetett a teremből és mi öltözködtünk, a Rákóczy-induló hangjai rezgettették meg dobhártyáinkat. H. elkísért a kapuig, úgy szintén a cigányok (pardon banda) is, a mi persze nem volt az én érdemem. Vígán ballagtunk hazafelé és már 1 óra volt, mikor lefeküdtem. Másnap a nagy cikkek között olvastuk azt a remek kötökét, melyet édig emeltek – és joggal – az újságírók.

1894. márcz. 11 én.

Ejnye, hogyan múlik az idő; alig veszem észre magamat s megint itt a vasárnap – egyetlen pihenő napom. De jó is, hogy itt, hisz oly rég nem írtam kedves naplómba.

Épen most jövök haza az „Erdélyi Irodalmi Társaság” felolvasásáról, mely valóban igen érdekes volt. Szamosy tanár úr olvasott fel egy ókori költőről, Catullusról s előadta annak egy néhány szerelmi versét, melyet Clódiához intézett. Ferenczy és Szász Gerő gyönyörűen szavaltak és Gyalui Farkas egy elbeszélését olvasta fel. Sietnem kellett a felolvasásra, mert már 11 órakor kezdődött és az istentiszteletnek későn, – későbbben mint rendszeren – volt vége. H. hosszúra nyújtotta prédikációját, mely a kísértésről szólt. Kifejtette hogy vigyázni és imádkozni kell, ha azt akarjuk, hogy kísértésbe ne essünk. A prédikációt igen szépen, bámulatos biztonsággal mondta el, – daczára annak ki sem mondhatom, mily izgatott voltam – különösen prédikáció előtt. Alig tudtam énekelni; mindig azt hittem, nevetnem kell majd a templomban, ha meglátom azt a szószéken papi köntösben, a kivel eddig mindig csárdást tánczoltam, – de nem, az izgatottság következtében egészen elkomorlyodtam s valami oly nyomasztó érzelem fogott el, mintha vizsgára készülnék. Izgatottságom akkor érte el tetőpontját, midőn vége szakadt az éneknek és ő a szószékre lépett. Nem mertem felnézni, féltem, hogy zavarba jön; lenéztem magam elé s vártam, míg megszólalt. Nem bírtam ki soká; meg kellett őt látnom; – felpillantot-

tam, de azonnal elfordítottam fejemet, mert észrevettem. Így jártam akárhányszor felnéztem. S most már csak azt mondom, hogy midőn már megáldotta a hívőket és magában imádkozott a szószéken, igen soká tartott az az ima. Többet nem írok a mai istentiszteletről, úgysem fogom elfelejteni életemben soha.

Mai naplómban még valamiről kell megemlékeznem, az utolsó kötőkéről. Az előtte lévőt elhallgatom, mert Kisséknél volt ugyan az is, de a négyesek annyira elrontották, hogy nem találok érdemesnek leírni. Annál jobban sikerült a legutolsó Grátzéknaál. Ezt minden esetre megörökítem. Február 28 án is – mint naponta – 6 órakor jöttem haza órából. Mivel pedig még egyéb dolgom is volt, igen későn, – csak 8 után –, mehettem el a kötőkére. Összegyűlt már addig a luth. közönség színe-java. A mint a tánczra szánt szobába léptem, észrevettem egyes clubbokat; itt állott egy pár lány s velük egy néhány fiatal ember; egy-két lépésnyire ismét mások társalogtak vidáman. Ott volt már H. is, ki egy néhány fiatal emberrel beszélgetett. A mint bejöttem, mindjárt hozzám csatlakozott s így a legjobb hangulatban töltöttük az időt egymással, a míg a táncz meg nem kezdődött. Mindjárt felkért az első túrra.

Ma legyezőt is hoztam magammal, de szegény sokat szenvedett. H. megfogadta, hogy előbb nem megy haza, a míg el nem töri. Úgy is volt; szomorkodva is, meg boldogan is látom, hogy csak két helyen törte el. Egy darabot ki is akart venni belőle emlékül, de nem adtam, mert el akarom vinni még a központiba is.

Két négyes is volt ma; mind a kettőt vele tánczoltam, úgy szintén az összes csárdásokat is. Óh de boldog voltam. Aranynapjaimat élem most, a melyekre mindig vágyódva fogok visszagondolni.

A néni Margittal előbb ment haza; csak aztán jött a kocsi Madeleine néniért meg én érettem. Soká vártattuk még; az utolsó csárdást tánczoltuk. H. elkísért a kocsiig, kinyitotta annak ajtaját s megvárta, a míg elindult. Aztán mégegyszer vette le kalapját és eltűnt.

Másnap fölmentem egy perczre Grátzékhoz, mert ha az ember 4 óráig délután reggel 8 tól tanít, bizony nagyon vágyódik egy kis kellemes szórakozásra. S nem hozta magával a véletlen, hogy ő is éppen akkor legyen ott. Jaj mennyi mondani valónk volt. 4–5 ig lett volna óráim, de azért mégis $\frac{3}{4}$ öt volt, midőn egyszerre megnéztem az órámat. Megfogadtam s meg is tettem, hogy csak $\frac{1}{26}$ kor engedem haza a gyerekeket a privátából. Mily szívesen áldoztam fel ezt a félórát.

Most már csak egyszer reményelek jól mulatni: márcz. 17 én a központi szálloda dísztermében az ev. nőegylet által rendezett tánczestélyen. H. már engagirozta magát a második négyesre és suppé-csárdásra. A rossz sikertől nem tudok tartani. A rendező-jelvények elkészítését rám sózták a rendezők, s én a legnagyobb készséggel meg is varrtam őket már.

Igaz, egy kis verset le kell még írnom naplómba, melyet Hamvas József: „A szerkesztőségben” című dramolettjében találtam s mely rendkívül megtetszett. Így hangzik:

*Ez a kicsiny nóta
Messze ne repüljön.
Házunk ereszére
Kis madárnak üljön.
Ne is daloljon mást,
Mást se csicseregjen;
Azt a kicsiny házat
Áldja meg az Isten.*

Ugye kedves!

2002. november 2.

Egy lélegzetvételnél időre megszakítom a szöveg betűhív másolását, hogy a naplóiromnál majd ötven évvel idősebben s a közben eltelt százötven esztendő irodalomtörténeti tapasztalatával mentegessem, kiigazítsam nagyanyám naív irodalmi ítéletét. (Később is lesz belőlük néhány.) Már-már leírom, az „idősebb”, a szakmában hivatalból járatosabb bölcs fölényével, hogy én csak egy Hamvasról, Béláról tudok (aki 1893-ban, illetve '94-ben még meg sem volt születve), óvatosságom azonban jól jön ezúttal – az Új Magyar Irodalmi Lexikon nagyanyámat ha nem is esztétikailag, de adatközlésével igazolja. Mármint a tekintetben, hogy a nevezett dramoletről a lexikonnak is tudomása van, sőt arról is tájékozott, hogy az 1894-ben még csak huszonhárom éves, s a soproni evangélikus teológián és a jénai egyetemen végzett, a kolozsvári egyetemen is tanult Hamvas akkoriban az *Erdélyi Híradó* munkatársa volt. Kolléga szóval (1905-ben és 1906-ban az *Irodalom és Művészet* szerkesztője). Sőt: szög a fejben... Hamvas József 1895 és 1897 között Eperjesen tanított; Hamvas Béla 1897 márciusában Eperjesen született. Keresnék tovább, ha már ügy is családkutatásba, erdélyi és felvidéki kapcsolatok kurkálásába keveredtem. Szinnyei nem segít, ő az *Erdélyi Híradónál* megáll, Hamvas (Béla) biográfiája nem áll rendelkezésemre (a lexikonok pedig az apákat eltagadják). Maradok a gyanúval – ami bizonyára megfelel az igazságnak, Hamvas József Hamvas Béla apa-fiú viszonyának. Akkor hát bocsnát, kedves nagyanyám!

Ettől persze nem vagyok köteles – az unokától elvárható tisztelettel – egyetértenem Krompecher Hermin tizenkilencedik évében járó tanítónővel a „szép vers” kritériumait illetően, noha megértem, hogy a majdani „kicsiny házra” áldást kér kolozsvári nemzedéktársával. A későbbiekben is vitatkoznék az almanachlira csodálójával – bár próbálom figyelmeztetni magam, hogy a magyar irodalom még az Ady előtti korát éli Hamvas József és Palágyi Lajos beidézett verseinek idején. Azt is megpróbálom magam elé képzelni ugyanakkor (pár évtizeddel későbbre), hogy az Adyért rajongó anyám miként hadakozott – hadakozott-e? – az Ábrányi- és Reviczky-köteteket utódaira hagyott édesanyjával, nagyanyámmal.

De hát még messze van a *Vér és arany*, az evangélikus kolozsváriak kötőkéire járó Hermin a „házunk ereszéről” sem beszélhet még, legfeljebb ábrándozhat a jövendőbelijéről.

1894. március 11

1894. márcz. 11 én este.

Szerencsés már ez a mai nap. Délben írhattam naplómbe, leírtam mindent, a mit jónak találtam, most este ismét van anyagom, a mely szívemet teljesen elfoglalja. Megígértem Grátnének, hogy ¼4 kor oda megyek hozzá, hogy együtt mehessünk a Dávid Ferenc-egylet felolvasására. A mint oda értem, azt mondták nekem, hogy várjunk még egy kisét, mert el akar jönni a felolvasásra H. is. Nemsokára ő is megjött. Mindenek előtt beszélünk a prédikációról; aztán igen sok s mindenféle másról. Először mentem életemben vele az utcán. Beh rövid volt ez az út! Meg is mondtam neki.

A felolvasások unalmasan kezdődtek, de igen érdekesen végződtek. Ferencz József unitárius püspök beszélt az idej felolvasásokról rendkívül kedvesen. Mikor véget értek, természetesen ismét együtt mentünk haza a kapuig, hol Grátné kérdezte, nem akarok-e felmenni hozzájuk? Miért ne menjek? gondoltam, ma úgy sem mulasztok semmit. Ott voltunk azután még ½7 ig, a mikor ugyanis elkísért haza egészen a kapuig. Igen csúnya idő volt, esett az eső, de szívem égett, hevítette a forró szerelem, mely bennem él. Arra gondoltam, hogy ha ő is úgy szeret, mint én őt, lehetetlenség, hogy egymáséi ne legyünk.

De én igen hiszem, hogy ő engem nem szeret, hiszen mind jobban érzem, milyen buta, milyen semmi vagyok én hozzá képest, milyen méltatlan vagyok rá. Csak most látom mily balga vagyok, mily vak a szerelem. De ki tud szívének parancsolni? A szerelem már gyökeret vert szívemben s nem tudom, elviselném-e, ha ezen gyökereket szívemből ki kellene tépni. Mégis – bár boldog volnék, ha ő engemet boldogítana, - semmi esetre sem akarom, hogy ő érettem feláldozza boldogságát. Kívánom neki, hogy legyen mindig mindig nagyon boldog, mert megérdemli. Én pedig bízom teljesen Istenben, tegyen ő velem akaratja szerint.

1894. márcz. 27 én.

Már tíz napja, hogy elmúlt a központi és mégis csak most írhatom le. Azt olvastam a múltkor, hogy legjobb napló a szív, – s azt el is ismerem. Átérezem az egészet s boldog vagyok ha csak gondolkok is rá, de leírni nem tudom, nem találok szót, melylyel érzéseimet kifejezzem. Miért is nem tartott örökké az a suppé-csárdás meg II. négyes, a legkedvesebb tánczok.

Jól írja Hamvas, hogy ez a mai mulatság a kötőkék koronája volt s ebben teljesen igaz van. Ha tudtam volna szomorkodni, kellett volna is, hiszen véget értek a mi kedélyes összejöveteleink. Ezentúl nem szólhatok többet suppéről – legalább egy ideig –, nem többet II. négyesről, a szép tavasszal beállott egy komolyabb időszak, – – nem lesz több kötöke! És vajjon – most azt kérdezzük – megválhatnánk mi oly hirtelen attól a kedves társaságtól, – megválhatnék tőle én, mikor legszebb perczeimet tagjai között töltöttem? Ó, az a válás nem történhetik oly egyszerűen!

Nem csak én, sokan gondolták azt, s ötlete támadt a rendezőségnek. Ezentúl össze fognak hívni rendező bizottsági gyűléseket, a hol természetesen mi – mint nem rendezők szintén megjelenünk. Egy ilyen gyűlés meg is volt márcz. 20 án. Mindenek előtt elszámoltunk, minek eredménye 90 forint tiszta jövedelem volt. Majd rákerült a sor a társas játékokra, s úgy mulattunk, mint valamelyik kötökén. Haza is együtt mentünk – párosan. Folyton csak köszönni kellett, mindenkinek akadt lépésről-lépésre ismerőse. Olyan benyomást tehattünk a járó-kelőkre, mint valami vegyes intézet növendékei.

Megjött a húsvét is és jól teltek a szünidő napjai. Eleinte meglehetősen egyhangúak voltak ugyan, de a mult emlékei között mégis kellemesek. Az egyhangúságot megzavarta hétfőn délelőtt egy meghívás Grátzékhoz, melyben tudtomra adják, legyek szíves velök egy kis tavaszi kirándulásban részt venni. Nagy volt most örömöm. Ismét alkalom – gondoltam – vele találkozni! Úgy is volt, kívülünk nem is volt meghíva senki. Kimentünk a Házsongárdba, ott kugliztunk, s igen kedélyesen töltöttük az időt. Este felé hazajöttünk, visszamentünk még Grátzékhoz és teljesen kimulatkozás után hazakísért H. ½8 kor. Fajem már egész kábult volt s nem tudtam örülni a holnapi ebédnek, melyre az assistensek voltak beinvitálva. Ebéd után kérdés és feleletet játszottunk, s mikor elmentek, volt még egy kis dolgom estig, mikor ugyanis színházba mentünk. Dobó Katiczát adták, eredeti történeti színmű. Elég jó darab. Különösen annak örvendtem ma, hogy Góth Sándor új szerződött tag talán képes lesz pótolni azon kitűnő színészeket, amelyek a kolozsvári színháztól virágvasárnapján elváltak.

Elkeseredésemben 1894. ápr. 4 én.

*Én Istenem, beh nagyon fáj
a szívem*

Mért is adott a Teremtő érző
szívet én nekem.
Meg szeretnék halni mindjárt,
hogy többet
Ezen a czudar világon soha
már ne szeressek.
Nem régen még boldog voltam
s azt hittem,
Hogy menyország s paradicsom
tisztán az én életem.
Tudtam is talán szeretni, leg-
alább azt gondolom,
Egyre csak azt hajtogattam,
hogy én őtet imádom.
Reménykedtem és gondoltam,
hogy az aranyos szeret
De most látom és tudom jól,
hogy ő gyűlöl engemet.
Aranynapjaim már elmúltak,
álom volt csak az egész;
Mily boldog, ki ily álomban
Tölti el az életét.
Nem szeretek mostan senkit
s érezem,
Hogy azóta szabadabb is –
nyugodtabb is életem.
„Fekete kenyér az élet” – azt
mondják a poéták,
„A szerelem a vaj rajta” –
Mindnyájan ezt állítják.
Megadtam már ennek árát,
ezentúl ám nem könnyen
Fog én rajtam erőf venni is-
mét az a szerelem!!!

1894. május 9 én.

Úgy volt, nem írok több naplót, nincs miért – gondoltam. Két hónapig nem is írtam, magam sem tudom miért. Eltettem volt már naplómát a régi könyvek közé, de ma mégis megsajnáltam szegényt, hogy egyszerre ilyen mostoha gyermek lett belőle, szépen előszedtem, fellapoztam a legelső üres oldalt, hogy írjak, írjak olyat, a mit leírni talán nem is lehet. Le akarom írni a mult hét történetét, inkább csak annak legérdekesebb részleteit, mint eseményeit életem legboldogabb hetének, az 1894 diki első májusi hétnek. Soká halasztottam, mert ma már 9 ke van, de nem tudtam magamat elhatározni. Végre mégis győzött a napló.

De már most végre elkezdem. A tavasz érkezéével meg kellett válnunk azoktól a sokat emlegetett kötőkéktől s bár mint szerettük is őket hajdan, kezdtük őket lassankint felejteni. Velük együtt elment minden kedvem a táncztól s mikor jött a majálisok ideje, erősen föltettem magamban, hogy többet nem tánczolk.

Már egy hónappal azelőtt folyt arról a beszéd. A fiatal emberek mindent elkövettek, hogy rászedhessenek; elkérték a négyeseket is s én még sem akartam engedni. Egyszerre azonban elő kezdtem készíteni úgy titokban mindent, ruhát, keztyűt a tisztítóba vittem, gondoskodtam minden egyéb szükségéről, majd pedig neki fohászkodtam s kiértem erre nézve a néni tanácsát. Ő azt úgymint gondolta körülbelől, hogy el fogok menni, belé is egyezett, csak gardedame nem akart lenni. Az már nem okozott nekem sok fejtörést; felkértem Czirják nénit, ki el is fogadta. Na most már minden meg volt; a négyesek és suppé-csárdás is oda voltak ígérve. S megjött a nagy nagy, május 2-dika. ½9 kor este kocsira ültünk s hajtattunk ki a lövöldéhez. A díszítés igen ügyes volt. Egy idegen vezetett be a terembe, hol még csak kevesen és mégis sokan voltak. Hozzánk sietett H. mulattatónak, henczegett nagyban a mai alelnök. Azt súgtam oda Czirják Mariskának: „Kezdetnek elég jó!” H. meg én megkezdtük a csárdást, aztán volt nagyszerű mulatság. A négyesek, persze élükön a másodikkal – kitűnően sikerültek. Az elsőt Grátz Gusztival, a harmadikat Kozmával, a másodikat ezzel a kettővel meg a tanár úrral táncoltam. A nagy szűnórán igen jól mulattunk, szükségtelen lefirkálnom, kik voltak az asztalnál, úgy sem felejttem el soha, kár, hogy gyorsfényképész nem volt ott. – A suppé-csárdást vagy 6 szor újrázták a tánczó párok, de én azért nem változtattam tánczosomat 6 szor; óh eszem ágában sem volt. S így ment tovább. Szóval reggel 5 órakor jöttünk a sétatéren át gyalog, mindenki párosan haza. Ez egyszer mulatság után nem tudtam aludni.

De mesélek ma még valamit. Elmondom május 5 kének történetét, a mikor t.i. tanítványaim megünnepelték nevem napját. A mint reggel bejöttem az osztályba, zajosan megéljeneztek; aztán kilépett közülök Koch Pepi és igen kedves köszöntőt mondott, majd pedig Emmerling szavalt egy költeményt a tanítóra. Ezek után én feleltem nekik, mi annyira meghatotta őket, hogy pityeregni kezdtek. Az egész igen szép és megható volt. Szeretetüket külsőleg is kifejezték; kaptam egy gyönyörű albumot, mely örökké rájuk fog emlékeztetni, – továbbá egy kis kocsit parfümmel és annyi virágot, hogy 12 lány hozta haza. Virágot még későbbben és más nap is kaptam, köztük volt összesen 5 menyasszonyi bokréta. Egész virágerdővé változott át lakásunk. Délután Gajzagóéktól kaptam egy igen szép virágcsokrot. Aztán volt még dolgom a városban; mikor azt elvégeztem és haza tartottam, csak jön velem szembe H. Mentünk egy darabig, egyszerre csak eszembe jut, hogy Taufferhez is kell mennem; kénytelen voltam visszafordulni. Az üzlet előtt köszöntem, de kért az alelnök, hogy várhasson meg. Nem is elleneztem. Igen nagy volt a csomag s azért egy kis pékinas hozta utánam s a mint úgy megyünk ketten s mögöttünk a kis pék, egyszerre csak előttünk terem a néni. Úgy köszönt vissza, mint ha idegenek lennénk, de hirtelen visszatekint s megismer. „Hermin” – így kiáltott fel; én persze elpirultam, H. meg elkezdett nevetni s azt kérdezte tőlem, miért pirulok. Aztán mentünk tovább boldogan; én a menyországba képzeltem magam. A kapunál még nagyszerűen kívánt szerencsés névnapot; aztán válnunk kellett s én egyedül merengtem a földi boldogságon. Isten veled, kedves naplóm megint egy időre!!!

1894. június 10 én.

Most még magam sem tudom boldogság, vagy boldogtalanság volt-e, hogy eddig olyan optimista voltam. Azt hittem rózsás kert ez a világ, s benne minden ember arra törekszik, hogy a más életét megédesítse. Most meggyőződtem az ellenkezőről, pesszimista lettem, embergyűlölő. Óh, hogyne lettem volna azzá, mikor oly keservesen csalódtam abban, a kiről mindenkor gondoltam, hogy szeret, – szeret igazán!!!

Mily borzasztó volt nekem ez az elmúlt hét, a melyen meggyőződtem a valóságról. Egy nap háromszor is sírtam s gondoltam én most gyűlölöm H.-t; de midőn ismét megláttam, mégis hangosabban dobogott a szívem és erőt vett bennem az a gondolat, hogy ő még sem lehet jellemtelen, a minek én neveztem, hogy az nem maradhat úgy, a hogy van, éreztem, hogy én őt mégis igen, igen szeretem és ismét ébredezni kezdett bennem a remény, hogy talán ő is szeret. Hátha csak a világ előtt nem akarja azt annyira mutatni, mert mindkettőnknek árthat; vagy talán engem akar kímélni, ha mindez légvár maradna? És ha nem szeret, miért jön minden vasárnap a templomba, a német prédikációra is, melyet tán meg sem ért! De viszont, miért kísért haza mindig s épen ma nem?

Hagyom ezt, megoldja majd a sors, idővel megtudok mindent, hátha még egyszer boldog leszek!

Leszámoltam
(Palágyi Lajostól)

*Leszámoltam önmagammal
S veled is, te néma sír.
Nem kell nékem a jelentől
Semmi kincs és semmi hír.*

*Hadd maradjon más kebelnek
Mind a boldogság, öröm,
Elmulandó üdvösségért
Magamat már nem töröm.*

*Jól tudom, hogy egy kebelbe
El nem férhet két világ:
Zárva annak a jövődő,
A ki múltó kéjre vágy.*

*El veled hát percznyi mámor
Szemem messzeségbe néz,
Nem sóvárgok földi üdvöt
S nem bánnt földi szenvedés.*

Mai elhangoltságomban oly jól esett elolvasni Palágyi Lajos „Küzdelmes évek” című versgyűjteményét. Ezek között legjobban illik rám „Leszámoltam”.

Ez is jó:

*Virágos, fényes kikelet. ---
Virágos, fényes kikelet,
Meg nem csalod már szívemet!*

*Ragyogó, arany napsugár,
Szívembe fényt nem lopsz
be már!
Bohókás, játszi szerelem,
Többé nem incselegsz velem!*

*Szerelem, sugár, kikelet,
Ah, vége, vége, oda lett!*

E versszak is gyönyörű:

*Multat, jelent egymáshoz mérve,
Sajogni érzem e szívet.
Mi bánt? Hogy multam olyan
fényes?
Hogy jelenem oly zord,
rideg?*

1894. augusztus 31 én.

Beállott az ősz és ismét vége van egy szünidőnek. Komoly feladat vár újra reám és én egyre tervezgetek, hogyan fogom azt a legjobban megoldani.

Most megint újult erővel fogok munkámhoz annál is inkább, mert igen jól töltöttem a szünidőt.

Június utolsó napjaiban annyira el voltam keseredve, hogy kétségbe estem volna, ha a sikeres vizsga azt meg nem akadályozza. Látni azt, hogy az ember minden reménye meg hiúsul, mert, a kihez kötötte, abban csalódik, az borzasztó. Szavát megtartotta ugyan és eljött a luth. majálisra, de ezen tettével helyzetem még kiállhatatlanabb lett. Az első csárdást vele táncoltam, de hogy vártam a végét. Óh milyen volt a téliekhez képest! Borzasztó. Szerencsémre korán mentünk haza. A későbbi találkozások mind olyanok voltak, hogy legjobban szerettem volna meghalni. Vértő szívemnek egy kis szórakozást nyújtott azután Budapest. Igen örvendtem, hogy kedves szüleim és testvéreim mind egészségesek. Meglátogattam régi ismerőseimet és nagyon jól esett a viszontlátás. Genersich Irén, férj. Menyhárdné és férje igen kellemes benyomást tettek rám. – Budapesten igen sokat láttam; megnéztem a Fes[z]ty Árpád körképét, melyben egy kiválóan geniális gondolat van kifejezve s kivitele is olyan művészies, hogy lehetetlen a valót a művésztől megkülönböztetni. Láttam továbbá Munkácsy „Honfoglalását”, melynek kidolgozása, különösen plastikája kitűnő. Az állatkertben is voltunk; aztán a színházban „A három testőrben” és a czirkuszban, hol Mis Athléta, a világ legerősebb nője producálta magát. – Budapesten körülbelül 3 hétig tartózkodtam; innen azután Kőszegre mentem, hol csak a változatosabb élet hiányzott volna a paradicsomhoz. Nagyszerű életünk volt ott. Mondhatom remek Kőszeg vidéke. Minden nap tettünk egy kisebb kirándulást s így voltunk az Óháznál, a Hétforrásnál, a Königsgrabenben, a róthi erdőben, a klastromi, a gyöngyösi, a klauzeni erdőben, az intézeti kertben, a Szabó-hegyen stb. Egy párszor fürödni is mentünk a Gyöngyösbe.

Mikor Kőszeget elhagytam, mégegyszer benéztem Budapestre és még 5 napig ott időztem.

Onnan azután visszajöttem Kolozsvárra. Mindent a réginél találtam.

Mindjárt megérkezésünk után nagyszerű kirándulást kezdtünk tervezni. Célja volt a Detonáta és az aranybányák. De a kedvezőtlen idő és más közbejött akadályok mindenkor megghiúsíták tervünket. Végre mégis keresztülvittük.

Augusztus 27-ke volt, mikor reggel $\frac{3}{4}$ órakor elhagytuk Kolozsvárt. Pár percz mulva Monostorra értünk, hol megbotránkoztunk azon a tunya életen, melyet az ottani oláhok tanúsítanak. Úgy volt Szász Fenesen is, hová $\frac{1}{49}$ kor értünk. Innen még $\frac{1}{2}$ óráig tartott

az út Szász-Lónáig. Ez utóbbi már sokkal rendezettebb falu. Magyarok lakják és azért nem is láttunk olyant, a ki legalább valamivel nem foglalkozott volna. 1/210 kor Magyar-Fenesen voltunk, hol Kúnnénál megreggeliztünk. Igen jó tejet kaptunk fekete kenyérral és ordát, mit először ettem életemben. Ize olyan, mint az összement tej sűrűje. Magyar-Fenesen meg kellett várnunk Hanasiervicz urat, Tonsit és Gábit, kik Szász-Fenesnél elváltak tőlünk és az erdőn keresztül mentek Magyar-Fenesre. Igen fáradtan érkeztek meg s mikor ők is megreggeliztek 3/411 kor tovább indultunk Szent-László felé, mely már Torda-Aranyos megyében fekszik. Gyönyörű időnk volt. Egyetlen egy felhőt sem láttunk s a nap már majdnem egyenesen küldte forró sugarait a földre, mikor elhagytuk Szent-Lászlót. Útközben leszálltunk a kocsiról és felmentünk a hegyre egy forráshoz, melynél igen sok numolitát (Szent-László pénzt) láttunk. A hegyek egész formulációja itt már sokkal szebb, tetszetősebb, mint az előbbi falvakban. Egy kis gyaloglás után ismét kocsin mentünk tovább s nemsokára megpillantottuk egy völgykatlanban Magyar-Létát. Azután ismét eltűnt a hegyek mögött, mi újra élveztük a szép szabad természetet s úgy látzott, mintha mindegyik gondolatokba lenne merülve, mikor észrevettük, hogy a falu hátrán vagyunk. Elmentünk a másik végére s oda érve, kiszedtem mindent, a mi az elemóziából egy napra szükséges volt. Rövid félóra mulva már a Géczy vár felé tartottunk. Útközben igen sok numolitát és megkövesedett csigát találtunk s a míg így a hegyen felfelé tartottunk, megkértem vezetőnket, mondja el a Géczy vár történetét. Ez a monda fűződik ugyanis hozzá:

A Géczy vár sok száz meg száz esztendővel azelőtt Géczy gróf tulajdona volt. Egyszer elment a gróf a városba s ott megpillantott egy gyönyörű szép asszonyt, az ottani csizmadia feleségét, ki annyira megtetszett neki, hogy azonnal magával vitte haza. Soká éltek azután együtt. Egyszerre csak fölkerelkedett a csizmadia, hogy keresse meg a feleségét. Eljutott Géczy várához is és már messziről megpillantván őt a gróf, csak várta az ablaknál. A csizmadia oda is elment és azt kérdezte a gróftól, nem járt-e itt valami asszonyforma két fülivel. „Itt bizony megkapja” – felelt a gróf és mindjárt oda is adta a csizmadianak azt a három falut, mely a vár tövében fekszik: Asszonyfalvát, Felső- és Alsó-Fülét. A falvak átmentek a csizmadia birtokába s azt is képezték haláláig. Halála után az előjáróság megvette a falvakat.

Az út, mely a Géczy várhoz vezet, meglehetősen fáradságos, de némi változatosságot nyújtott egy néhány szikla mint Dezsőkő, Kisasszony köve, Varjúkő stb. Daczára annak már kissé unatkoztunk, mikor egyszerre egy magasabb helyre értünk, honnan mint valami panorámát, megpillantottuk a gyönyörű Géczy várat. Bár maga is elég magas sziklán épült, mégis mintegy völgykatlanban látszik feküdni az öt övedző sziklák között. A kisé unalmas út tehát bőven meg lett jutalmazva és talán éppen az az érdekes, a meglepő benne. Most már közel voltunk célunkhoz. Mikor elértük és még egyszer gyönyörködünk benne, leültünk ebédelni 1/43 kor. Aztán felmentünk a várra, honnan Toncsi megörökített két fényképen. Ma még körül is jártuk a várat, hogy minden oldalról gyönyörködhessünk benne. 1/47 kor ismét Magyar-Létán voltunk és innen indultunk Kis-Bányán keresztül Jára, hol a bácsinak egy jó ismerőse, az ottani doktor, már várt ránk. Még 1/2 órát kellett kocsin mennünk, míg lakására érkeztünk. Rendkívül kedves fogadtatásban részesültünk. Ott megvacsoráltunk, aztán elmentek a fiúk a vendéglőbe, mi meg sétáltunk még egy kicsit, aztán lefeküdtünk. Margit, Berta meg én egy szobában aludtunk. Roppant nagy heccz volt.

Augusztus 28 án.

Csak 6 óraker ebredtünk fel, gyorsan öltözködtünk, megreggeliztünk és még megnéztük Járát. Azután búcsúzva a kedves családtól, elkísért a doctor úr két falun keresztül. Először Szurduk következett. Mikor ezt elhagytuk, alig tudtuk eléggé bámulni azt a re-

mek vidéket, mely szemünk elé tárult. Jobbra a szép Jára folyó, balra igen szép sziklák. Egyszer megállottunk és egy kiapadt patakban mentünk fel a hegyre. Fönt egy kb. 8 m magas kőfalat láttunk, egy ún. völgyzárlatot, mely feltartóztatja az ottani patakot abban, hogy tavasszal megdagadva egész nagy szikladarabokat rántsón magával. A patakban, melyben felmentünk, láttuk is azokat az óriási köveket. Rövid idő múlva tovább mentünk s elértük Borrévet, melyen túl a Jára az Aranyosba ömlik. Ez roppant kedves hely. Itt elváltunk a doctor úrtól, ki visszament és mi tovább tartottunk Alsó-Szolycsva felé, útközben elhagyva Vidaly, Újfalú, Alsó- és Felső Podsága községeket és gyönyörködve az Aranyos folyó kedves partjában.

Szolycsvára ½1 kor érkeztünk és a közjegyzőnél Paschkánál szálltunk meg. Nemsokára azután útnak indultunk, hogy elérjük mai kirándulásunk célját a bűvő patakot. Az Aranyosnál még meg akartunk fürödni, azért ott hagytuk a hídnál a fiúkat és mi lányok tovább mentünk. Mindig jobban kezdett esni az eső, és mikor a gyermekek levették czipőjüket és Madeleine néni már majdnem egészen levetkőzött, teljes erőből megeredt az eső. Nem tudtunk most mit csinálni. A gyerekek alig tudtak czipőt húzni, Madeleine néni csak a gallérját vette fel és Berta kalapjának piros virágja egészen megfestette a kalapot, az ernyőről pedig csurgott le a fekete festék. Óh mi kedves látvány volt. Futottunk haza, mint az őrültek. A hídnál ott kaptuk a bácsit, ki roppantul csudálkozott azon, hogyan lehet ilyenkor visszajönni, hiszen ez a legjobb idő. Hiába kértük, ne menjen most, mert megfázunk, ő csak nem akart engedni s így kénytelenek voltunk abban a remek időben felsétálni a bűvő patakhoz. Azt állították 10 percnyire van innen; de mi bizony mentünk, mentünk jó sokat, míg egy parasztházhoz értünk, s csak innen pillantottuk meg azt a hegyet, melyet még meg kellett másznunk. Madeleine néni előre is irtózva attól az úttól, ott maradt a parasztházban, s mi nélküle mentünk tovább. Utunk keskeny ösvényen vezetett, melylyel szemben nagyszerű sziklák emelkedtek. Az echó 4-tagú volt. Remek erdőn kellett keresztül mennünk, melyben nagy páfrányokat és ördögbordát kaptunk. Hosszú boilygás után – miután a bűvő patakon is egy igen keskeny deszkán mentünk keresztül, 3 órai járás után odaértünk a bűvő patak vízmedencéjéhez. Fenséges vidék volt előttünk. Óriási sziklafalak minden oldalról, mellettünk bűvő patak, benne szikladarabok, melyeket magával sodort. Ez a bűvő patak egy más helyen a hegyekben eltűnik és csak 2 kilométerrel tovább ezen a helyen, a hol mi voltunk, jut ismét felszínre. Itt egy nagy zárlat van készítve, mely megakadályozza a víz rohamos kitérését. Ezt a vízmedencét meglátni volt szándékunk. Életveszélylyel hágtunk meg e végből egy létrát, mely hidat képezett a patak és medence között. Gyönyörű volt a medence világoszöld színével.

Ott ebédelve, még soká élveztük a szép vidéket, aztán haza indultunk, el is tévedtünk, meg bikával is találkoztunk, míg végre Paschkaéknál éjjeli szállást kaptunk, mert már későn volt tovább menni.

2002. november 3.

Száznyolc év választja el a napló olvasóját a Kolozsvár–Monostor–Szászfenes–Tordaszentlászló–Magyarléta útvonalán át a Géczy-várhoz, majd a szolcsvai bűvőpatakhoz vezető kirándulástól, kirándulóktól – itt véget érnek a följegyzések, legalábbis betelik a füzet, a folytatás pedig nem került elő. Az unokák egyike és felesége, fiaik folytatták e táj bejárását, többet is annál, hiszen egy időben, a hatvanas évek elején Szentlászló beépült a családtörténetbe, a hetvenesek közepén iskolai ásatási táborban kutatták a fiúk a Géczyvár titkait; a szolcsvai bűvőpatak és a rekiceli vízesés pedig a naplóolvasónak gyerekkori emlékezetes élménye, hogy aztán fia, László, filmesként térjen oda vissza, amikor a Szabédi-problémát a *Felmentő levélben* filmszalagra rögzítették.

A (családi) történet tehát többféleképpen is folytatható – csak stílusán nem, legalábbis nehezen. Egy jó évszázadot – egy rossz évszázad tapasztalataival megterhelten – aligha sikerül átlépni. Igazi prózaíró (turgenyevi, csehovi tehetséggel) megteheti. Én a lírai prózának csupán a tanulmányozásáig jutottam el, doktori disszertáció, majd könyv született belőle; tényleg, vajon mit szőtt volna hozzá nagyanyám, ha olvashatja? Ezzel a kronológiailag lehetetlen eséllyel szemben, én olvasom Őt, meglepődve elbeszélői tehetségén. (A költőinek viszont teljességgel híján volt.) Amit az utód (személyem által) ígérhet, az adatok, korábbiak és későbbiek összehordása, a Mikes utcai „regény” felépítése, beleértve (valamennyire) az Ő további éveit és a mi történetünket (a gyermekeiét, kolozsvári vejéét, unokáit) – már ameddig a megtalált dokumentumok ehhez segítséget adnak. (A napló kritikai olvasatát e könyv, a továbbbirt család- és háztörténet bírálóira hagyom, bármily nagy a csábítás a beleéző kritikus kommentárra.)

1893–94-ben még messze vagyunk a Mikes Kelemen utcai kirajzástól, sőt a XX. századtól is érdemben távol (Szabédi László, pályameghatározó tanárom az egyetemen, sem született még meg) – maga a ház sem áll még. Nagyanyám és nagyapám egymásra találására is várni kell, az első bálózások, első csalódás után jóval (?) következik a tudomás szerinti boldog házasság – és a házépítés. A családi legendárium szerint hosszú levelezés és hosszú jegyesség előzte meg az esküvőt, az anyagi lehetőségek hiánya késleltette az egybekelést. A jövőendő férj még Bánffyhunyadon tanít, és aligha érzi magát olyan jól, mint egy „98. júli 14.” keltezésű, Kikindán lepecsételt levélke írója (Rudolf?), aki barátilag érdeklődik Hantz néni, Misike és Gyuluska hogylétéről meg arról, hogy „Mi újság e filia fatornyos hazájában?”, miközben a tanári szabadság gondtalanságáról számol be, no és arról, hogy „Itt Torontálban – a magyar Kánaánban igen szépek a kilátások. Cegléden meg pláne prima termés lesz.” A mini borítékon a címzés: Tekintetes Hantz Gyula tanár úrnak Bánffy-Hunyad (:Erdély:); a hátlapon a Magyar Kir. Posta 5 krajcáros rózsaszín bélyege.

Ugyancsak Hantz Gyula a címzettje már egy tízfílleres turulos bélyeggel Bánffyhunyadról Kolozsvárra küldött levélnek, pontosabban Koleszár Lajos igazgató két névjegye hátára írt gratulációknak: az egyik 1903. augusztus 1-jén íródott, és „Gyula trónörökös úr” érkezése alkalmából küldi a családi jókívánságokat, a másik négy nappal későbbi dátummal ezt írja: „Áthelyezésem a Bpesti Közlönyben is megjelenvén: ez uttall is gratulálok!” Kezembe került egy öreges írású, július 1-jén küldött levél is („Hans Gyula tanár úrnak”), ezt is már Kolozsvárra címezték, az Egyetem utca 1. szám alá, Krompecher Jenőné leveleivel. A „Kedves Öcsém Uram!” megszólítást követő pár sor a fiú születését regisztrálja örömmel, Hermin (az édesanya) kímélésére int a megszólított Öcsém Uram „bácsija” Budapestről; ha jól olvasom, az aláírás: Genersich. No már most az *Életrajzi Lexikon* négy Genersich-címszót közöl, a XVII. századtól errefelé jövő időből, valamennyien felvidékiek, cipszerek – miként a Krompecherek is, akikből ugyancsak kitelt néhány magyar, sőt európai híresség, főként orvosok. (Krompecher Pista bátyám emlegette, az 1940-es évek háború utáni felében, amikor bukaresti útjáról hazajött Erdélybe: közölte Groza Péter miniszterelnökkel, hogy a családban 14 egyetemi tanár volt. Magyar állampolgárként érvnek gondolta ezt a továbbra is itt-tartózkodáshoz, az engedély meghosszabbítása érdekében marosvásárhelyi katedrája megőrzéséhez. Ideig-óráig hatott az érvelés, aztán a többi kolozsvári és vásárhelyi bolyais professzorral együtt mennie kellett.)

Nagyanyámtól Guszti bácsit és Tóni bácsit hallottam sokat emlegetni a dédanyai Genersich-rokonságból; ha jól tudom, és jól adom tovább, a gyermekorvos professzor Guszti bácsi volt a szegény rokon lányt közvetlenebbül támogató, a kolozsvári családi otthonukba őt befogadó – Genersich Antal a magas tudományokkal nyilván elfoglaltabb tudós orvos (a többi unoka fordítva tudja, vagyis nem igazolja az én emlékezésemet a Mikes utcában hallottakra); G. A. Kolozsvárt, majd Budapesten a kórbonctan nyilvános ren-

des tanára, 1910–11-ben a budapesti egyetem rektora volt. Tehát aligha az ő reszketeg betűit olvasom, 1903-ból, a „bácsija” fölött. De ha már a gyakran emlegetett családi hírességek, a csak távolból feltűnő nevek közé tévedtem, Krompecher Jenő bácsit se hagyjam ki az emlékezésből, nagyanyám hivatásos katonatiszt bátyját, aki azt a kényelmes börgarnitúrát küldte szüleimnek nászajándékba, amelynek két foteljében, felváltva, egyetemi vizsgáimra készültem, hogy aztán Laci és István fiunk meg István fiai és lánya bújócskázhassanak mögöttük, mind a mai napig. Gyanítom egyébként, hogy az „Édes Herminkém!” megszólítású képeslap – Kiss Ferencet, a Kálvineum szónokát ábrázoló fényképpel – az öregségére tábornoki rangig avanzsált Jenő bácsi karakteres, energikus írását őrzi, 1914-ből. Azt nem is próbálom megfejteti, hogy minek kapcsán említi az aradi üzletvezetőséget, ám bizonyosan családi hír, hogy „Constant holnap reggel indul Montenegróba, állami kiküldetésben”, valamint a Berta (Hermin, azaz nagymama testvére) és mama (nekem tehát dédmama) soraira történő utalás: „ha a mama megerősödik eléggé, akkor 4-én v. 5-én útra kelnek Pestre”. Ez a képeslap már Ngos Hantos Gyuláné úrasszonynak a nevére, Kolozsvárra, a Mikes Kelemen utca 15-be érkezett.

De újra előrszaladtam a levelek olvasásában, hiszen vannak a (kolozsvári) Szentegyház utca 31. alá címzettek is, igaz, már Hantos (és nem Hantz) Gyulának küldöttek. Sajnos, egyik sem a hosszú jegyesség egy-egy mozzanatát idézi fel (a szemérem vagy a szerencsétlen véletlen foszt meg Hermin és Gyula szerelmének írásos dokumentumaitól? – mert egyéb dokumentumnak itt vagyunk mi, az unokák, déd- és ükunokák); a tanári pálya állomásairól szólnak, az időszaki, majd állandósuló megbízatásokat igazolják a Kolozsvári M. Kir. Állami Polgári Leányiskola igazgatójának, Pallós Albertnek különböző fürdőhelyekről (Tusnád, Bártfa, Karlsbad, Ó-Tátrafüred, Herkulesfürdő) vagy éppen Velencéből, egyszer pedig Svédország határáról, egy luxushajóról, 1905 és 1912 között küldött nyári levelei. Hantos Gyula tehát megbízható helyettes, feladatvégrehajtó volt (amíg a főnök üdült, nyaralt), amint hogy volt diákjai is szeretettel, bizalommal fordultak hozzá. Megtaláltam három levelét gyermekkorom kedves öreg (öreg?) tanár néni-jének; nagyanyám, majd tőle örökölten édesanyám heti látogatóját, vacsoravendégét, a család hűséges barátját, Kolozsvár belvárosában alighanem az idegennek is feltűnt, különösségében is dekoratív alakját fehér hajú tündérként próbáltam valamikor – egykori „unoka” minőségemben, felnőtt ésszel visszagondolva – megidézni (akinek nem csupán zöld kalapja, panyókára vetett ballonkabátja és cserkészbotja nem látható többé a város utcáin, de sírja sincs már a Házsongárdban, gonosz rokona abból is kisemmizte!). Csak töredékeket idézhetnék ebből az áldozatos, végtelen szeretettől áthatott pedagóguséletből – amelyről most meglepő részleteket tudok meg. Hantos nagyapámnak köszönhetően vált lehetővé Ilona (néni) továbbtanulása, Kolozsvár után a debreceni tanítóképzőben, illetve a Református Felsőbb Leányiskolában. A hálás (pincér) apa és (később) a kolozsvári Református Leánygimnázium tanárnőjévé lett lánya 1913-ban és 1915-ben a Major utca 15-be a „Szeretve Tisztelt Tanár Úr”-nak címzett levelei a szülői, illetve tanítványi köszönet őszinte megnyilatkozásai. Rakuscscinecz Ilona még mint IV. osztályos tanítóképzős növendék írja Kolozsvárra: „Egy-egy munka évad gyümölcsének élvezésekor újra meg újra fellobban lelkemben az őszinte hála Jóakaróim iránt, bizalommal kérem az Istent, áldja meg Azokat minden áldásával és erős a hitem, hogy nem kértem, és nem kérem hiába!”

A Major, illetve rövidesen (talán 1914-től) Mikes Kelemenre átkeresztelt utca 15. számú házába küldött jókívánságok beérni látszanak. 1914 szeptemberében Constant még mint állami polgáriskolai tanárnak küldi levelét Budapestről a Mikes utcába, rokonának, Hantos Gyulának, de a Kultuszminisztériumból szerzett hírek alapján jelzi: „kilátás van arra, hogy a jövő tanévben Te leszel az egyik kolozsvári fiu polg iskola igazgatója”. A le-

vélíró hosszan részletezi a kilátásokat, ugyanakkor türelemre inti a címzettet, többek között így: „A mellékjövedelem miatt ne esetek kétségbe, hiszen eltekintve a mostani háborús időktől, a mikor velünk együtt Ti is szabadultatok egy esetleges végzetes áldozattól, – valóban fényesen álltok jövedelem dolgában más hasonló rangú tisztviselő családokkal szemben.” A beígért fiúiskolai igazgatóság felé mutat egy kézzel írott, ám hivatalosan iktatott átirat, amelyben Deme Károly, a Kolozsvári M. Kir. Állami Polgári Fiúiskola igazgatója értesíti Hantos Gyula polgári leányiskolai tanár urat, hogy a miniszter úr a 94.018/1914 számú magas rendeletével a címzettet a polgári fiúiskolához helyezte át; „szívesen üdvözlöm, mint a testület új tagját, akiről meg vagyunk győződve, hogy b. személyében a tanítás és iskolai nevelés színvonalának emelésére irányuló törekvéseimben hatóság támogatóra találtam”. Az igazgatói megbízás (kinevezés) azonban továbbra is kérik. Egy budapesti közbenjárásra érkezett válasz (1917. március 1-jén) arról tudósít, hogy Pallos igazgató még nem adta be nyugdíjaztatási kérését, helye nem üresedett meg, „s így Hantos Gyulának az áthelyezése iránti kérelme, mivel egyben a polgári leányiskolai igazgatói állásra is pályázott, jelenleg függőben tartatik, hogy aktualitása esetén legyen elintézve”. (A levélborítékon – talán a régi beidegződés miatt – még Major utcát tüntettek fel, házszám megjelölése nélkül, zárójelbe odáírva: Széchenyi-tér mellett.)

Valószínűleg ebből vagy még a jóval korábbi időből származik a megsárgult, töredező ívpapíron fennmaradt (tanári?) fogalmazvány, amely „Újabb irány az irodalomban” címet viseli, és a cím alatt három pontban foglalja össze mondanivalóját: 1. Általános áttekintése az egyes koroknak, azok irányelvei; 2. Az említett irányok jó és rossz oldala; 3. Ezen újabb irány keletkezése (regények és ifjúsági olvasmányok) s utasítás. Nos, többszöri figyelmes olvasással igyekszem kiszűrni az eredetiségre nem törekvő dolgozatból, hogy mit vehet magára az unoka mint „utasítást”, persze választott (irodalomtörténeti, szerkesztői) szakmája szemszögéből ítélve meg a közel (vagy több mint?) évszázados szöveget. Az irodalom egyértelműen közügyi szemlélete végig érvényesül itt, és feltűnő az összefoglalás készítőjének hangsúlyosan magyar elkötelezettsége. A régi irodalom műveinek megítélésében természetesen nélkülözhetetlenek az egyházi, felekezeti szempontok, ám kiemelendő a fogalmazás elfogulatlansága. Mert íme: „A protestantizmusnak hazánkba való jutása az irodalomnak is más irányt adott, a bibliafordítások egész sora keletkezett, s majdnem minden tudományban tettek kísérletet magyar emberek s kezdetét vette a protestáns és kath. papok közötti vitatkozás, melynek nyelvünk fejlődésére, tisztulására megbecsülhetetlen jó hatása volt, sőt e korban nyomára találunk az első magyar drámának és tanító költeményeknek [...] A 17. században újra változás észlelhető, a kath. kerekednek az eddig többségben volt prots. fölé, mely az irodalomra sem maradhatott hatás nélkül, ahol az előbbivel ép ellentétes irány uralkodott. A vitázás terén a híres Pázmány P. volt a helyzet ura, ki predikációi, Kalauza és imádságos könyve, de különösen nagy számú térítő levelezése folytán több mint 30 főúri családot térített vissza a kath. hitre, mi élő bizonyossága rendkívüli nagy tehetségének s ékesszólási képességének. P. ellenségei közül prots. részről mint kiválóbbakat meg kell említenünk a sokat hányatott nagy nevű Szenczi Molnár A. és Geleji Katona Istvánt, az előbbi zsoldárai, szótára és nyelvtana, utóbbi egyházi beszédein kívül, Grammatikáskája s Öreg Graduáléja folytán szerzett nagy érdemeket, míg Apáczai Csere János a bölcséletet szólaltatta meg magyar nyelven s habár munkája ellen sok kifogást tehetünk, mert a felvett anyagot nem rendezte és összegezte kellőleg és sok hipotézisen alapuló tant is felvett, mindazáltal övé az érdem, hogy a bölcsélet nálunk jóval előbb, mint a németeknél anyanyelven szólalt meg.” A továbbiakban szó kerül Zrínyiről, Gyöngyösiről, a kuruc dalokról, Csereiről, Mikesről. Majd a dolgozat (a fennmaradt lap) így zárul: „Az irodalmunknak több mint félszázados haldoklása után végre újból akadt több művelője s mint a sötét éjszaka útját tévesztett

vándort az előbukkanó hold megmenti aggodalmaitól, úgy mentette meg irodalmunkat a derék Bessenyei és testőr társai azon végpusztulástól, mely azt fenyegette. Egész sereg író keletkezett, mintha csak egy erős hullám vetette volna őket a tengerfenékről a partra, élénk munkásságot fejtettek ki s most már nemcsak hogy minden műfaj művelőire talált, de a külföldi irányok is ismertté váltak s költőink hol a német, hol a francia és deák mintákat igyekeztek követni.”

Érdekesen cseng össze ezzel az irodalmi dolgozattal egy (hasonló állapotú lapokon megőrződött) történelmi áttekintés a magyarságról, Magyarországról. Az alkalmat „az első ezredév elteltét hirdető, dicső múltunkra emlékeztető kiállítás” nyújtja. (Az unoka szívesen társítaná ide esszébe foglalható gondolatait egy közelmúltbeli nagy évfordulás kiállítás – a budapesti Millenáris Parkban látott, újabb dicsőségeket látványra fogalmazó „Álmok álmódói” – kapcsán, ahol Kolozsvárnak is jutott hely, Kós Károlytól a színjátszó hagyományokig. De visszafogja magát – ahol lehet, spórol a hosszú zárójelekkel.) A látottak „kellő méltánylása” gondoltatja végig a fogalmazvány szerzőjével a magyar históriát, a pártoskodások, testvérharcok és a jó döntések történéseit. A „jelen század” (vagyis a XIX.), különösen annak első negyede óta tapasztalható csodálatos haladás, a lángszellemű emberek nyűgözik le a lelkes hazafi dolgozatírót. Petőfit nem említi, ám szinte az ő szavaival írja: „Nekünk megállnunk nem szabad, nem csupán az a cél, hogy gyönyörködjunk abban, mit képes a magyar teremteni, hanem az, hogy erőt, lelkesedést merítsünk a jövőre. Még sok tekintetben például szolgálhatnak nekünk a németek, franciák és angolok, csakhogy amit tanulunk, alkalmazzuk a mi természetünknek megfelelőleg. Különösen a népoktatás terén van sok hiány, ezekre megy még azoknak száma, kik írni olvasni nem tudnak s nem értik az állam nyelvét. Igazán nagygyá és magyarrá csak úgy lehet hazánk, ha fiai és leányai Kárpátoktól Adriáig szívben lélekben egyetértenek s ha nem is imádják egy nyelven az Istent, mert az egynyelvű ország gyenge, de megértik egymást. Akkor majd elmondhatjuk, »Magyarország nem volt, hanem lesz.«” A széptéjtőrt lelkésülés, egymás szeretete, a hazaszeretet biztosíthatja a boldogságot és éltetheti a reményt, „hogy egy új ezredévet érünk, s hogy dicső hazánk állni, virágozni fog, »míg az ezüst Dunának tükörén egy honfi szem pihen s magyar lakik a parton s a hazának csak egy romlatlan gyermeke lesz.«” (Eötvös)

És itt, e milleniumi emelkedettségu mondatokkal, az Eötvös-idézetrel váratlanul összekapcsolódnak a szálak. Eszembe jut, hogy nagyanyám tizennyolc-tizenkilenc éves korában írt naplója Eötvös-mottókkal indult, a nagyapai történelmi-hazafiúi vallomás Eötvössel zárul. De hiszen a nagyszülői könyvtár maradványai közt valahol lennie kell egy félbőr kötésű, gyerekkoromban sokszor megcsodált könyvnek, amelynek gerincén ez volt olvasható:

Eötvös

Gondolatok

És csodák csodája, 2002 novemberében megtalálom az egyik, nehezen hozzáférhető (a használaton kívül került, föltehetően házunkkal egyidős, sokaktól megcsodált szecessziós kályhát körülbástyázó) könyvespolcomon. 1886-os jelzetű „emlék-kiadás”, könyvművészeti remek, a lapok széle aranyozott. A 480 lap semelyikén sem látok lapszéli jegyzetet, de két helyen leprévelt, megbarnult gyöngyvirág van a könyvben. (A ház mögötti kertben ma is tengernyi a májusi gyöngyvirág, tenyészik azóta is, hogy a tulajdonosi felelősséget nyugdíjasként átvállaló apám levette róla a gondját.) És hogy a romantika folytatódjék, a jelzett helyekről, a gyöngyvirágos oldalakról ide másolok (én is) egy-egy Eötvös-idézetet, a *Gondolatok*ból. „Csak ahhoz támaszkodhatunk, mit erős karokkal ragadtunk meg; s ki a társaságtól visszavonul, nem panaszkodhatik, ha később elhagyatva látja magát. A világ, melyet nélkülözhetőnek tartott, könnyen nélkülözni fogja őt is. Mint a

mágnes, ha soká vassal érintkezésbe nem jön, gyöngébbé válik: úgy az ember, ki a társaságtól visszavonult, lassanként elveszti vonzerejét.” És a másik idézet: „A házaselet – mint egy régi tapasztalt barátom mondá – szép dolog, csak kissé sokáig tart, s épp azért csak az találhatja benne meglegedését, ki a viszony kötésénél oly tulajdonok által határozatja el magát, melyek állandók.”

Legyőzve a rátaláló elégedettségét, a kényelmességet, további lehetséges kapcsolódásokat keresve, a polc eldugott sarkából kihúzom a *Gondolatok* melletti könyvet is. És most jön az igazi meglepetés, a váratlan igazolás. A még díszesebb, piros-arany-fekete kötésű szecessziós tervezésű könyv belső címlapján, pontosabban az előzéklapon, az *Emlék- és ünnepi beszédek* cím fölött, nagyanyám szép betűivel megörökítve áll e másik Eötvös-kötet ajándékozása: „Hantz Gyulának emlékül Kolozsvárt, 1898. jan. 23. Krompecher Hermin”.

Hantz, azaz Hantos Gyula polgári iskolai tanár és Krompecher Hermin tanítónő Eötvös József intelmeinek szellemében házasságot kötött, a viszony kötésénél oly tulajdonok által határozatva el magát, melyek állandóknak bizonyultak. Most már közös történetükről ott találok adatokat, ahol nem is gondolnám. A Lepage Lajos kolozsvári egyetemi könyvkereskedésében vásárolt, az 1913–14. iskolai évre szóló zsebkönyv (Polgári iskolai tanárok zsebkönyve, szerkeszti: Kovács Samu, Szeged) a tanulók kézzel kitöltött jegyzéke és a (kinyomtatott) hivatalos tudnivalók közti fehér lapokon néhány családi bejegyzést tartalmaz, nagyapám írásával. Eszerint a „Gyermekeknek lenni kellene 1914. augusztusban” cím alatt:

Gyulának	33 kg	volt	30 kg 60
Iréneknek	27 kg 10	"	26 kg
Ilusnak	17 " 01	"	14 " 30
Hermin	1914. VIII 10. 54 kg		
Én	"		72 "

A három gyerek (vagyis az első három sorban szereplő) adatait összehasonlítja Constant gyermekeinek „állítólag” hiteles, 1914. júliusi számsorával, sőt itt már a magasságot is megadja (Gyula: 143, Irénke [azaz édesanyám] 133, Iluska 103 cm – 1914. augusztus 10-én); sietősebb, idegesebb betűképet mutat az egy évvel későbbi súlybejegyzés, amely szerint a Hantos-gyerekek általában egy kilóval gyarapodtak, édesanyjuk fél kg-ot, az apa viszont 11 és fél kilót (!) fogyott. A Zsebkönyvben (nyomtatva) megtalálható „A felső nép- és polgári iskolai tanárok 1912. évi december 31-én lezárt rangsorozata” (az egész akkori Magyarországra vonatkoztatva, Kapuvártól Brassóig és Nagyszöllőstől Újvidékig). Hantos Gyula a 332. sorszám alatt szerepel a VIII. fizetési osztályban, évi 3600 koronával és 1170 korona lakáspénzzel.

A levelek közt megőrződött néhány számla ad bizonyos támpontot a korona (1914–15-ös) értékének megmérésére. 1914. január 31-én Szász Károly köszönettel nyugtázza Hantos Gyula úrnak „egy vászon ottomán” (60 korona) és egy lószőr matrac (50 korona) kifizetését. (Az „ottomán”-ról az *Értelmező Szótár* azt tudja, hogy díványszerű, támla nélküli kerevet, melynek két végén párnázott könyöklő van; rémlik, gyerekkoromban ültem rajta.) A Major utca 15-be küldött 1914. április 30-i jegyzék egy 174 cm-es kerti pad, egy 71/110 cm-es kerti asztal és négy db kerti szék kifizetéséről tanúskodik, összesen 85 korona értékben. (A zöldre festett pad volt a legtovább szolgáló, fél évszázaddal elkészülte után is használható darab, a vasrésze talán valahol még megvan, a kert végében vagy a pincegádorban. Ez utóbbi szó most bukkan föl a tudatmélyből, ugyancsak nagyanyai örökségként.) Az M. Kir. Állami Ipari Szakiskola Kolozsvár fejlécével ellátott papíron 1915-ös árajánlatok olvashatók, a hálószoba 1100 korona (lealkudva – ceruzával bejegyez-

ve – 880), a „férfi dolgozó, illetőleg fogadószoba” ára 750 korona lett volna. A konyhabútor (még 1914 áprilisában) 304 korona, egy másik ajánlat szerint az „úri dolgozó szoba berendezés” 888 korona. A már használatba vett házra vonatkozik egy 1912. november 12-i (olvashatatlan aláírású) levél, amelyben azt tudatják Hantos Gyula tanár úrral, hogy a nyilván kellemtelenségeket okozó szalámigyár – a közegészségügyi vizsgálat és intézkedés eredményeként – a tavasszal elköltözik a szomszédságból. „De amennyiben a jelenlegi gyárüzem házát rongálná – és egészségtelenítené – méltóztassék reám hivatkozva Csoma rendőrkapitány úr irodájában /: Bocskai-tér 3 sz ./ jelentést tenni, – és biztosíthatom, hogy panasa okvetlen orvoslást talál.”

A város – Kolozsvár – korabeli állapotrajzát, legalábbis a külsőségeket, a városképet őrizte meg, jegyezte fel 1918 nyarán (vagyis a Monarchia utolsó hónapjaiban) az apa nevét viselő, akkor tizenöt éves fiú, egy rokon látogatás, vendégkalauzolás apropóján. (H. Gy. négy évvel korábban, 1914 augusztusában még csak 143 cm magas, amikor az apai Zsebkönyvben említett unokatestvérek egyike 151 cm, az ifjabbik pedig, a Gyulánál két évvel fiatalabb Pista is már 148 cm – a magassági különbség nyilván kamaszkorukban is megmaradt.) Constant gyermekei Budapestről jönnek a Szamos-parti városba, s a majdani földrajztudós, a negyvenes években az emberföldrajz kolozsvári egyetemi tanára (előbb a budapesti egyetemen Teleki Pál asszisztense) – a holnap neves amerikai építész (Krompecher Lászlót) és európai híru anatómussá váló öccsét (Krompecher Istvánt) kalauzolva – a „Gyakorlatok” füzetébe írja benyomásait. A gyermeki megjegyzések közt feltűnik a felnőttre igencsak jellemző irónia (amiből még én is emlékszem valamire, keresztapám gyerekijesztő vicceire). A címben beígért Budapest-leírás sajnos nem készült el – de hát itt úgyis Kolozsvárról beszélünk.

1918 nyara

Kolozsvár és Budapest 1918-ban

Egy szép tavaszi napon levelet hozott a posta Budapestről. Délelőtti munkánktól elbágyadva bontottuk fel, de bezzeg rögtön örömkacaj váltotta fel bágyadtságunkat, midőn megtudtuk, hogy nagybátyámtól jön a levél, aki meghívott bennünket t.i. engem és a húgomat a nyári szünidőre.

Nagybátyám szintén családos ember volt három gyerekkel: két velem körülbelül egykorú fiúval s egy leánykával, ki nálam valamivel fiatalabb volt.

A meghívást természetesen elfogadtuk, de olyan módosítással, hogy hadd jöjjön le a két fiú is hozzánk, Kolozsvárra, a nyár folyamán.

Ebben is megegyeztünk s most már alig vártuk az iskolai év végét, hogy szabadságunkat felhasználva kedves és tanulságos utazást tegyünk.

A tanév befejeztével a körülmények úgy hozták magukkal, hogy előbb László és István, így hívják unokatestvéreimet, jöjjenek le hozzánk s miután ők néhány hetet vidéken töltöttek, mi menjünk fel Budapestre, megismerni és élvezni a főváros szépségeit.

Július 3-án egy szerdai nap reggelén meg is érkeztek a fiúk édes apjokkal, ki lekísérte őket, de már aznap este visszautazott.

Először lakásunkat, házunkat, kertünket ismerték meg az új kis (egyenként majdnem 2 m magas) vendégek, azután pedig sorra kerültek Kolozsvár kevés, de nem éppen érdektelen nevezetességei.

Kolozsváron meglátszik, hogy régi város, s első tekintetre látni lehet, hogy esze ágában sincs haladni a korrallal.

Kolozsvár a múltjából akar élni, ami akármilyen fényes, mégsem képesít a fejlődésre. Utóbbi időben azonban néhány gyár keletkezéséről van szó, s reményem, ha ezek megvalósulnak, némileg elő fogják mozdítani Kolozsvár fejlődését.

Megnéztük a főteret, amelyet, azt hiszem, hazám bármely vidéki városa méltán irigyelhet. Jól kövezett nagy négyszögletű tér, közepén a Szent Mihályról elnevezett impozáns gót plebánia templommal. Zsigmond király idejében épült, 60 méternél magasabb tornyán azonban meglátszik, hogy újabb keletkezésű. Milyen kár, hogy a háború pusztító fürgetege e templomot sem hagyhatta teljes épségében; a tornyot borító régies színezetű fedelét elvitték s most fényes fehér pléh(?) fedele hirdeti a háború semmit tekintetbe nem vevő barbarizmusát. A hatalmas épületet, melynek gyönyörű főbejárata nyugatról nyílik, szépen ápoltság övezi, mely csak emeli a nagyszerű hatást. Régebben rendetlen házcsoport vette körül, melyet azonban később leromboltatott a város s így érték el, hogy a főtér most ilyen szép. Efféle üdvös intézkedésekre Kolozsvárt most is sok szükség lenne.

A templom előtt a déli oldalon szépen elrendezett virágágyak közt áll Fadrusz Jánosnak, a kiváló szobrásznak mesés műve, Kolozsvár nagy szülöttjének, Mátyás királynak lovas szobra. A méreteiben és kivitelében meglepő mű, bár különálló egységet alkot, szinte kiegészíti a templom által nyújtott remek látványt. Ezt utolérő szoborművet Budapesten sem láttam.

A főteret, hivatalos neve Mátyás király tér, leginkább régi, történelmi nevezetességű épületek szegik be, különösen a nyugati oldalon. Van azonban már egy néhány egészen modern épület is, ami kellemetlenül hat, mert kirívó ellentétet képez.

Terünk déli oldalán van a városháza. Ez az ócska épület méltó párja a budapestinek. Ám Budapesten abban is lépést tartunk, hogy papíron már nekünk is gyönyörű városházunk van.

A városháza előtt vonul dél felé a Deák Ferencz utca. Elején áll Kolozsvár háborús emlékszobra, a „Kárpátok őre”. A faszoborba, mely egy téli öltözetű honvédet ábrázol, már elég sok szög van beverve. A szögek árát valamely jótékony alapra fordítják. A szobor közepén ott díszleg három arany betű K. O. Z.: Károly Ottó Zita; az uralkodópár is váltott egy 1000 koronás szeptet.

A városházával szemben van a gr. Teleki féle ház, itt szállott meg 1848 karácsonyában a Kolozsvárt győzelmesen meghódító Bem tábornok.

Említésre méltó még a főtér régi épületei közül a Rhédey- és Jósika-ház.

A főtérről minden irányban utcák vezetnek, ezek azonban, bár nem éppen csúnyák, már nem nyújtanak olyan képet, mint főterünk. Általában minél kijebb megyünk, annál falusiasabb látványok tárulnak elénk. Az utcák legtöbbször, kevés kivételével szűkek és görbék. Volt szó egy időben arról, hogy villamos vasút közlekedjék nálunk is, mint ahogy ma már hazánk minden olyan vidékén, mely haladni akar. Az utcák közül azonban alig van olyan, ahol elférne a két sín anélkül, hogy az egyébfajta közlekedést tökéletesen meg nem ölné. Lehet, hogy városunknak bölcs tanácsa mint már annyiszor, most is a külföldet fogja utánozni, s a kocsik a házak tetején fognak tovaگردülni, mint Londonban. Félek azonban, hogy még mielőtt az eszme ily „magas” megtestesülése megbuknék, ami pedig azt hiszem elég hamar bekövetkezne, az egyik rozoga ház le fog omlani s a lezuhant és összetört és otthagytott kocsit hirdetni fogja az utókornak a földi dolgok mulandóságát.

Dacára a fent elmondottaknak, van mégis egynehány szép épület itt a Kossuth Lajos utcában: az evangélikus templom, mely megérdemli, hogy belülről is megtekintsük. Remek hangú orgonája országszerte híres s maga a tiszta, világos kis templom is kellemes benyomást tesz. Falai, oltára, a padok mind tiszta fehérek. A templom oldalain nagy ion

oszlopok, oszlopfejeiken aranyozással. Unokatestvéreim fényképfelvételt is csináltak róla. Ebben az utcában említést érdemel az unitáriusok temploma és főgimnáziuma. Előbbin, minden kétséget eloszlatandó a felírás: In honore „solius Dei”. Az utca végén van még a hatalmas, modern stílusú iparkamara. Kolozsvár belvárosát régebben fal vette körül hatalmas bástyákkal és kapukkal. A Kossuth Lajos utca végén is volt egy kapu, a magyar kapu. Pár évtizeddel ezelőtt lerombolták azon a címen, hogy akadályozza a közlekedést. Igazán, ha az ember ilyeneket hall, az jut eszébe, hogy vajon nem-e neveznek minket, magyarokat a nyugatiak méltán barbároknak?

A Wesselényi Miklós utcában áll az ócska posta épület, amelyet majd egyszer szintén új palota fog felváltani.

Az Unió utcában a Redoute épülete régebben mulató hely volt, most már olyan rozoga, hogy arra sem való. Ebben mondták ki 1848-ban Erdély unióját Magyarországgal. Innen kapta az utca is nevét. Itt van még az osztrák–magyar bank épülete.

Megnéztük a Mátyás király utcában Bocskai István és Hunyadi Mátyás szülőházát is.

Kolozsvár 60 ezer lakosából egy nem régen látott kimutatás szerint 18 ezren járnak iskolába. Ez természetesen rengeteg iskolát is követel. Az Egyetem utcában van Kolozsvár főiskolája, a Ferencz József Tudományegyetem. Mellette a piaristák roskadozó temploma. Az egyetem Farkas utcai homlokzatán levő tympanont nem engedik halandónak látni az istenek, mivel olyan szűk az utca, hogy a túlsó oldaláról is majdnem csak alulról lehet látni. És ha Kolozsvár kedves látogatója mégis gyönyörködni akarsz az egyetemnek a menyországhoz közelebb eső részeiben is, akkor tegyél úgy, mint mi tettünk, másszál föl szépen a kolozsvári köztemető tetejére (a temető egy hegyoldalban van) s onnan látni fogod a tympanon nagyszerűségeit. I. Ferencz József királyt és a mellélalakokat, amint mind alacsonyabb és alacsonyabb helyzetben körülveszik Ófelségét.

Az egyetemmel szemben a róm. kath. főgimnázium régi épülete áll. Még valamelyik Bátorai alapította s régen főiskolája is volt.

Ebben az utcában van az ugyancsak régi, ref. collegium, melyet még Bethlen Gábor alapított. Mellette a reformátusok ócska temploma. Tornya nincs, leégett egy tűzvész alkalmával. Az egyszerű, nagy templomnak szépen díszített orgonája van, de különösen a jelképes ékítményekben gazdag szószéke tűnik ki.

A várost régen körülvevő és már fentebb említett falaknak a templom mögött is van egy kevés maradványa és a még aránylag jókarban levő híres Bethlen bástya.

Jártunk a város nyugati oldalán levő botanikus kertben is, amely nagyon szépen van rendezve. Gr. Mikó Imre tulajdonát képezte a kert, s ő ilyen célra az Erdélyi Múzeum Egyesületre hagyta. El is készítették a gróf szobrát s a bejárattal szemben állíttatták fel, némelyek szerint kapusnak. A kertet egyébként, mivel mostani helyén nem fér, át fogják lakoltatni egy más, már kijelölt szép helyre. Kár, hogy az új hely elég messze van. A kertben van a vegytani és állattani intézet. Ez utóbbi egész Magyarországon a legelső a maga nemében, céljának és az ízlés következményeinek egyaránt megfelel. Múzeumában a szebbnél szebb kitömött állatok mindvégig ébren tartották érdeklődésünket. Nagy előnyére szolgál a múzeumnak, hogy az egyes állatok mind természetes környezetükben található fel. A medve barlangjából búvik elő; a szarvas az erdei bokrok közül dugja ki agancsos fejét; a baglyot odújában az őt gyűlölő verebek felborzolódva, mérgesen veszik körül; az ölyv a gyanútlanul repülő galambra csap le és így tovább. A többemeletes épület lapos tetejét muskátli és egyéb virágok díszítik. A tetőről egy kis kilátóhelyecskére is fölmehtünk, honnan gyönyörű képen tárult elénk az egész város. Alig tudtunk megválni a sok érdekességtől, s mikor már mentünk volna, hatalmas zápor tartott vissza. Végre elindulhattunk. A Mikó utcában vannak, amelyben a botanikus kert is, az egyetemi klinikák épületei hosszú sorban. Az épületcsoport, mivel részei mind különbözővén

egymástól, nem unalmasak, elég kellemesen hat. Az egyik épület tetején két bölcs kőbárgoly hirdeti, hogy ott a tudomány lakozik. (Egy kis rosszakarattal halálmadaraknak is lehet nézni őket.)

Említésre méltó szép új épület még, mely szintén az egyetemhez tartozik, a Pasteur intézet. Közvetlenül a háború előtt épült s a katonák rögtön rátették kezüket, úgy hogy máig sem szolgálhat emberies céljának.

A Mikó utca a Szent György-térről nyílik le, e téren áll a híres prágai Szent György-szobornak kisebbített másolata. A nagy mű képmását azért állították fel, mert azt kolozsvári művészek készítették.

E téren emelkedik az egyetemi könyvtár hatalmas palotája. Ezt is végignéztük belülről is, s meglepett a nagy épület ésszerű beosztása, rendje és tisztasága, de persze aki a könyveknek csak címlapjait láthatja, azt is csak futólagosan, az nem alkothat részletesebb képet. Tovább itt időzni időnkéből sem tellett s nem is lett volna értelme, hiszen az egész könyvtár átolvasásához egy emberélet sem volna elegendő. A monostori úton, mely az Unió utca folytatása, szintén érdemes végigsétálni. Mindjárt elején áll a tornyos megyeháza. Tovább az új Mentő-palota, csendőrkaszárnya és egy igen érdekes, magyar nemzeti stílusban épült ref. templom. Az utca vége felé egy sörgyár is van. Ezt az utat uralkodónkról Károly király útjának fogják elnevezni. Ahol az út már országútban folytatódik tovább, jobbra egy dombon hajdan monostor állott, mely azonban később elpusztult s ma már csak egy kálvária templom áll fenn.

2002. november 10.

A tizenöt éves fiú szülővárosi útleírása 1918-as adatainak kiegészítésére, nyolcvan-négy év múltán, nem vállalkozom; vagyis annak az elmondására, hogy mi történt a már akkor sem egészen kincses várossal, városban, hogyan lett a 60 000 lakosból 330 000 – és hogy kik vagyunk mi (és ők) háromszázharmincezer, illetve a mai kb. hatvanezrek, akik felfogják a Mikes Kelemen utcai ház, a Bethlen-bástya, a Mátyás-szobor történetét. Apropos, Bethlen-bástya, Szabók bástyája (írom a Mikesből Szabók utcájává, azaz „Croitorilor”-ra tett új genius loci elgondolkodva, no meg azon, hogy az egykori céh dicsőségét hogyan nyomja el, román névadásban is, az utcánk végébe telepített konfekcióipar): friss újsághír, hogy a négy évtizede felújított és várostörténeti múzeummá alakított, ám megnyitni (a túlnyomóan magyar jelleget bizonyító dokumentumok gyűjteménye miatt) soha nem engedett bástyába hajléktalanok költöztek be, sőt már régebben ott élnek. Még frissebb (háromnapos) hír: a mintegy kétszáz éves, félig leégett, összeomlóban lévő Gilovics-házból (a volt Petőfi utcából, mert Petőfi nemrég egy kisebb, eldugott utcát kapott) kilakoltattak nyolcvan romát, egy lakónegyedi tömbház alagsorában, az óvóhelyen kaptak ideiglenes szállást. Persze, ellensúlyként, a város virágzása címén sorolni lehetne az új bankok nevét és kolozsvári postacímét (van Manhattanbe illő is, bár nem oly méretes), a fényes üzleteket, az új templomokat. És még két, másfajta kiegészítés, az idők változásának jeleként: a „Kárpátok óra” 2002 novembere óta újra látható – Szilvásváradon; a sörgyár (Ursus) utcájának mai neve nem a magyar (sőt nem is a román) Károly király emléket őrzi, hanem a mócokét, folytatása pedig a hajdan külön falu, ma kolozsvári lakónegyed Monostort nevezi meg.

De az emlékezésben még csak most lépünk át Kolozsvár történetének 1918-as időhatárát, amely az intézmények életében döntő változást eredményez. A Hantos család nyilván érzékeli a városi, országos történéseket. (És itt egy újabb zárójel – rövid – nyitassék: nagyanyám, gondolom, mint az evangélikus elemi iskola tanítónője, majd igazgatónője kerülhetett barátságba Reményik Sándorral, ahogy ezt az emlékezők szövege és több de-

dikált kötet bizonyította; sajnos, nyomuk veszett, ifjúkoromban még láttam őket.) A Végvári–Reményikéhez fogható tiltakozásról családi dokumentumok alapján nem tudok beszámolni, hantos nagyapám kevés megőrződött iratai közt azonban találtam érdemleget, amely ide talál, noha látszólag egyszerű iskolai adminisztrációs ügyekről szól. Im-már a kinevezett iskolaigazgató vázolja tárgyszerűen, tanári pedantériával a helyzetet, némiképpen vitatkozva is az új elöljárósággal. (Különféle hivatalos papírok, jegyzőköny-vek mellől emelem ki a papírt – ezen a lapon azt látom, hogy az 1922. november 5-i jegy-zőkönyv mellékletének készült, egy nagyapai ceruzás „ad” utal rá. Az irat vége felé ta-lált néhány kusza, befejezetlen mondatban a jelentéstevő fokozódó türelmetlenségét vé-lem felismerni.)

1922. október 31.

A polgári és középiskolák tanulmányi és fegyelmi ügyeit az állami hatóságtól kiadott ún. középiskolai rendtartás szabályozza, az egyházaknak jogukban van, ezen rendtartás keretein belül, speciális viszonyuknak megfelelő és egyházfőhatóságilag jóváhagyott megfelelő intézkedéseket tenni. Az iskola igazgatója felelős, fegyelmi vétség elkövetésé-nek terhe mellett, hogy ezen rendtartás foganatosíttassék s ennek ellenőrzése az egyház-kerület által időről-időre kiküldhető, egyházi főtanhatósági kinevezéssel ellátott egyházi főigazgató, az állam részéről az évenként látogató főigazgató hatáskörébe tartozik.

A polgári és középiskolák elsőfokú hatósága az előljáróság, ennek elnöke az esperes v. az erre a célra választott előljárósági tag. Másodfokon az egyházkerület, illetőleg a közokt. miniszter. –

Sem az igazgató, sem a tanári kar egyetlen tagja nem gondolt a nagy összeomlás ide-jén arra, hogy a kolozsvári ág. h. ev. egyház kebelében helyezkedjék el. Az előmunkála-tok, különösen a személyi kérdések tőlünk függetlenül tárgyaltattak meg s az igazgató csak azután vett részt a továbbiakban és állapított meg a ma is irattáron levő, de az is-kolaszéknek is beadott szervezeti és rendtartási szabályzat, tanterv, figyelemmel az álla-mi tantervre, a tanulók fegyelmi és rendtartási szabályzatára, mikor 124-1919 egyházta-nácsai szám alatt, az egyházalkotmány 36 § 8. pontjára és az egyháztanácstól nyert meg-bízásra hivatkozva megkapta 1919. július 31. kelettel az elnök és jó [jegyző] által alá-írt, hivatalos egyházi pecséttel ellátott meghívását az 1919–20. tanévtől kezdve igazgató tanáru, így tehát téves az 1921. aug. 29. jzőkönyv 72. pontja, mely úgy tünteti fel a dol-got, mintha a középiskola hívatlanul foglalna helyet az egyházban és időre szólna az igazgató és tanárok meghívása. Az iskola teljes jogosságát bizonyítja a tanári karnak 1921. okt. 17. jzőkönyve, beterjesztve az egyháztanácshoz eredetiben. Az egyházhoz va-ló bekapcsolódást első perctől a magunk részéről megvalósítottuk és ezt nem az iskola nevében és a védnökség alá való helyezkedésben kerestük, hanem abban a protestáns, lu-theri lélekben, mely iskolánkat áthatja s amelytől vezéreltetve végezzük munkánkat min-den téren, részt veszünk a mindenkori vasárnapi istentiszteleteken összes protestáns nö-vendékeinkkel és ott vagyunk az egyházi élet minden megnyilvánulásában hivatalból.

A consist. az egyháztanács előterjesztésére ismerte el 1919. okt. 16-án 3706-1919 sz. a. iskolánkat s ugyanezen rendeletet vette tudomásul az állami főigazgató iskolalátogatása alkalmával, kívánva hogy az egyházkerület útján szerezzük meg az állami elismertetést is, szóval mi minden tekintetben igyekeztünk beilleszkedni, a törvényes jelentéseket, be-jelentéseket az igazgató mindenkor megtette szóval és írásban.

A felekezeti tanárok állami eskütételénél az egyház hivatalosan képviseltette magát, az esküokmányt és az arról fölvetett jzőkönyvet aláírta, szóval megtörtént minden, amit egy jóravaló, hivatása magaslatán álló lutheránus középiskolától kívánni lehet.

Az anyagiakat illetőleg, a rendtartás szerint az igazgató elkészíti évről évre az iskola költségvetését, föltünteteti a remélhető bevételeket és szükséges kiadásokat; a kettő között mutatkozó különbséget mint egyházi v. állami segélyt az egyház v. állam egy összegben egy évre kiutalja az igazgató kezéhez, ki a tanév végén elkészíti zárószámadását, azt jóváhagyás végett beterjeszti a netalán mutatkozó fölösleget beszolgáltatja.

Az igazgató, tanárok, szolgálta stb. fizetése, óradíjuk a törvényben és rendeletekben vannak megállapítva.

Mi mindmáig az egyháztól tényleg egy fillért sem kaptunk, hogy negyedik évi itteni működésünk dacára fizetésünk, nyugdíjunk stb. még nincs rendezve ismételt és többszöri sürgető kérésünkre, arról mi nem tehetünk, annak súlyát a legjobban mi éreztük és érezzük.

Tudjuk, mi volt az ok, hogy sohasem állott rendelkezésre a szükséges összeg s ha most megtalálja a t. Direkt. a megoldás helyes útját és módját és ily értelemben tesz előterjesztést az iskolaszéknek, hálás köszönettel vesszük.

Az 1921–1922 tanévre és a helyettesítési díj fölvett részére (2000 lei) a nyugtákat csatolom.

Az 1921–1922. tanévi anyakönyvet (felvételi napló bemutatva) 189 tanuló íratott be.

Az 1922–1923. tanévi nyugtákat szept. okt. nov. hónapokra visszavárólag csatolom.

A tanárok fizetése, a Ref. Szemle szerint van beállítva.

A tandíjkezelés, igazgatás költségtöbblete a nagyobb bevétel és az irodai fűtés-világítás okozza.

Írásbeli szerződés tanárokkal nem szokott köttetni.

Kvár, 1922. okt. 31.

Hantos Gyula

2002. november 15.

Nem cezúra, csupán előreugrás – nyolcvan év –, hogy ezáltal visszatérhessünk a múltba.

A Mikes Kelemen utca, pontosabban a Croitorilor messze esik a Rózsadombtól, most mégis sikerül közelebb hoznom őket egymáshoz. A sokféle és sokféle kirajzás dokumentumok szóródását is jelenti, persze, jó volna ezeket összegyűjteni, másolatban visszaszármaztatni a nagy-(déd-, ük-)szülői házba. A Kapy útra költözött lányunoka (nővérem) kéziratos szakácskönyveket tud előkeresni a könyvespolcra; Hantos Gyuláné (nagyanyám) káposztás kockájával és szepesi tepertyús pogácsájával meg – nyilván kolozsvári bejegyzésű – „pesti kávéfőzés”-ével most nem sokra megyek (majd később még beleolvasok, hátha előbuknak innen is valami, nem csupán háziasszonynak hasznos tanács). Volt, valahol van egyéb is, holmi nagyapai levél vagy napló, ám ez most nem kerül felszínre.

Pár utcával odébb, a csendesebb Muraközi utcában viszont egy fiúunoka már harminc éve szenvedélyesen gyűjti a családi adatokat; a valaha szintén kolozsvári (apai) Sólyomág és (anyai részről) a Hantosok összefüggéseiről, a felmenőkről itt, a továbbra is hajómérnöki (tervezői) pontossággal dolgozó Sólyom Istvánnál lehet a legtöbbet megtudni – ami egyszer az ő látókörébe került, az nem vész el. A Kapy és Muraközi utca közt néhány órás rózsadombi látogatásom alatt, ha nem is forródrót, de rokoninformációs kapcsolat folytán tisztázódik, hogy abból a bizonyos nagyapai naplóból pár oldal (lap alján hiányos) fénymásolatban megvan, a másolat másolatára tehát számíthatok. De ennél jóval többre is. István unokaöcsém ugyanis előkészítette a monarchiabeli hivatal és az elektronikának elkötelezett jelenkor rendjének ötvözésével épített iratgyűjtőket, bennük a leszámazási táblázatokat – nekem csak a számat kell megmondanom, hogy melyik ág

(melyik ős) születési-házassági-foglalkozási-halálzási vagy oldalági adataira vagyok kíváncsi, és az irattartó ott nyílik ki, ahol óhajtom. Megvallom, eredetileg csupán a hézagosan ismert, kikövetkeztetett kapcsolatok feltárulására, nevek, rokoni szálak igazolására-helyesbítésére számítottam, az irattartók azonban jóval többet közölnek a vártnál. Például honnan gondolhattam volna, hogy Samuel Hantz (Hantz Sámuel) dédapám 48-as honvéd volt? A Genersich-ágon evangélikus lelkészt és ügyvédet is találok a nagyanyai felmenők közt. És amit talán illetett volna már korábban látnom, azt is innen tudom meg: Csáth Géza portrénovellája Genersich Antalról a családot az irodalomtörténetbe emelte, amikor a *Magyar Nemzet* 1989. november 18-i száma a Csáth-hagyatékából előkerült írást leköszölte. Igaz, akkor mi itt Kolozsvárt aligha olvashattuk a budapesti lapokat – még egy hónapra voltunk a temesvári, a bukaresti (és kolozsvári) sorsfordító (?) eseményektől.

Egy-két kiigazítást már most megtehetnék a sebtiben lejegyzettek alapján, de inkább megvárom a kért másolatok érkezését. Legfeljebb az én időm sürget (ma tettük szegény Balogh Ferit, Balogh Edgár nagyobbik fiát, a Kelemen Lajos Múemlékvédő Társaság elnökét a lutheránus temetőben – négy évvel volt fiatalabb nálam; már nem kérdezhetem meg őt mint az erdélyi építészet számontartóját, hogy mit tud az építés Reményikről, esetleg a mi házunk épülésének idejéből). Szerencsére hivatalos sürgetés nincs, olyan legalábbis, amely Sólyom István teológiai tanár édesapját az M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nyomtatványának, a Származási táblázatnak kitöltésére ösztönözte (és amely most nekem ugyancsak forrásul szolgál). Hogy beadásra került-e ez a géppel kitöltött (1944-ben nyomtatott) űrlap, nem tudhatjuk; tény, hogy semmi „gyanús” nem bukkan föl benne, vallásváltoztatás, átkeresztelés szempontjából minden tiszta – nem úgy, mint az a kor, amely ilyen rubrikák kitöltését megkövetelte.

A részletezés, pontosítás maradjon tehát egy újabb budapesti utazást követő napokra, amikor a többi Sólyom „gyereket”, köztük a fizikus akadémikust, az ifjabbik Jenőt is megkereshettem már, az apai könyvtár jelentős része ugyanis náluk található.

(folytatjuk)

Fried István

Régiók, nemzet(iség)ek a jövő Európájában

„Egy kultúra igazi bizonyítéka soha nem a bőség, amely kicsordul, a felülmúlhatatlan, melyet a lángész ajándékozik a közösségnek, hanem az átlag minősége, módja, hangja is, mellyel a nép él, tudatosít és a köznapok használatában általánosít egy szellemi magatartást.”

(Márai Sándor: Piazza Erbe. Új Idők 1939. 45. sz. 573.)

Mainapság, hogy az Európa egységesülésének (el)gondolt, vélt, minősített folyamatban oly jelentékeny lépések tettek előre, annak ellenére, hogy az 1989-es esztendőök történelmi fordulatai eredményezte eufória eléggé gyorsan múlttá lett, nemcsak ennek az egységesülésnek veszélylehetőségei kapnak olykor hangot, hanem egyre sürgetőbbnek mutatkozik a kulturális szomszédságok¹ „realitásának” vagy utópikus elképzelésének, a gazdasági és/vagy művelődési kisebb egységek (régiók) kialakulása/alakítása esélyeinek újraértelmezése; összefüggésben azzal az európai egység létrejöttékor sem megszűnő és nem elhanyagolható ténnyel, miszerint az államok nyelvileg továbbra is megosztottak maradnak; tudniillik az állampolgárok többségi részének más az anyanyelve, más a nyelvi hagyomány, más nyelvi kultúrában leli meg önazonosságát számottévó hányadát, mint egy (számra) kisebb részé. Amelyet a magyar terminológia aszerint, hogy jellemzői közül melyeket kíván az előtérbe helyezni, nevez nemzetiségnek, kisebbségnek, nemzeti kisebbségnek.² Korábbi, tetszetős, ám megvalósíthatatlannak bizonyult feltételezés, hogy ezek a kisebbségek majd hídszerepet töltenek be, ezáltal a „folyó” két partján létező államok többségi lakosságai között közvetítenek. Ezzel kapcsolatos a másik feltételezés, amely a kisebbségek „kettős kötöttségét” jelölte meg, hol megkülönböztető tulajdonságul, hol lét-meghatározottságként. Ugyanis lojális állampolgárai lennének ott, ahol számra kisebbségként élnek, de kulturális-nyelvi identitásukat sem adják föl, a nyelvi-kulturális hagyományok ápolása akképpen jellemzi magatartásukat, hogy az nem fenyegeti az állampolgári lojalitást.

Nem csak a totalitárius berendezkedésű államokban tűnt illúzióknak a kisebbségek hídszerepének érvényesíthetősége (minthogy a többség nemigen igényelte); azt ugyan minden állampolgártól megkövetelték, hogy magas szinten sajátítsa el az államnyelvet, de a többséghez tartozóktól még akkor sem kívánták meg a kisebbség nyelvénél bármily szintű megtanulását, ha hivatalnokként például a kisebbségek által lakott területekre kaptak valamilyen beosztást. A kettős kötöttség meghirdetése valójában az állam éppen időszerű politikájától, külpolitikai érdekeitől tette függővé, milyen mértékben és intenzitással élheti a kisebbségi a maga nyelvi-kulturális életét. De a kisebbségpolitikát tekintve messze nem volt (és ma sincs) minden rendben. Az Európai Unióba már régebben belépett államokban sem; hiszen a személyes, állampolgári jogok rendszerébe (eufemisztikusan szólva) nem mindenütt iktatták be a kisebbségi (kollektív) jogokat, és a kisebbségi

nyelvek-kultúrák vágyott pozitív diszkriminációja terén szintén akadnak itt-ott, sok helyütt problémák.

Nem kevésbé vitatott, és különböző diszciplínák által különféleképpen értelmezett a *régió* fogalma³; a körülhatárolási kísérletek részint terminológiai zűrzavarhoz, jobbindulatúan szólva „kavalkádhöz” vezettek, részint napi politikai szándékok szerint alakultak. Csak emlékeztetek a Közép-Európa-fogalom viszontagságaira, amelynek egy időben a Kelet-Európa-„tézis” mögé kellett szorulnia, hogy olykor átadja a helyét a Köztes-Európának (Zwischen-Europa) vagy a Zentral-Európának. Arról nem is szólva, hogy a Közép-és/vagy Kelet-Európához, Délkelet-Európához tartozás gazdaság- és politikatörténeti, irodalom- és művészettörténeti szempontú indoklása szintén az ide vonatkozatható nézetek szórtságáról tesz tanúbizonyságot. Márpedig a 2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozó államokban él egy pontosabban nem vagy nem eléggé elemzett elgondolás a „régiónok Európá”-járól, amelyben vagy amelyen keresztül a népek/nemzet(iség)ek megvalósíthatják egyfelől önértelmezési stratégiáikat, ahol vagy amelyen keresztül kulturális önazonosságuk értékén becslütköz meg, illetőleg ahol vagy amelyen keresztül láthatóbbá és érvényesíthetőbbé válik hozzájárulásuk a jövő Európájához. Ez a régiók Európája, másfelől nem feltétlenül és bizonyosan államok közössége, hanem mint azt a kulturális/irodalmi területen igen aktív és kiadványaival a nyelvközösségek közti közvetítés feladatát ellátó Alpok–Adria (al)régió⁴ igazolja, országrészek, egy államon belüli régiók olykor gazdasági, máskor kulturális szövetkezése, amely elsősorban a közös érdekek feltalálásán iparkodik, hogy ezt a közös érdeket képviselhesse a nagyobb társulásban. Példámnál maradva említtem meg, hogy az osztrák (azaz német nyelvű), a szlovén, a horvát és az olasz tényező egybejátszásáról van szó, csakhogy az ausztriai és a trieszti szlovének, a dél-tiroli német-ajkúak, a horvátországi olaszok, illetőleg az észak-olaszországi, Velence-Giulia tartománybeliek veszik ki részüket abból a munkából, amely az államversus nyelvközösség ellenében a nyelvi-kulturális tudatba beépíteni igyekszik a regionális tudatot is. Annál is inkább, mivel a két-és többnyelvűség és -kulturáltság legalább oly hagyományokat mondhat a magáénak, mint az egyes nemzeti-nyelvi mozgalmak története, az egynyelvűséget nemcsak a másnyelvűség keresztezi, hanem a diglosszia is, azaz az irodalmi és a tájnyelv nem mindig békés egymás mellett élése, illetőleg az irodalmi és a regionális irodalmi nyelvek funkcióváltása a társadalmi életben. Látszólag bonyolult szövevény jön létre a regionalitás érvényesülésekor (egyelőre azonban inkább egy regionális tudós köztársaság építésének lehetünk csupán tanúi), hiszen a regionális tudat oly értelemben nem nemzeti tudat, hogy egy ellen nyelvi vagy kulturális kizárólagosságot részesítene előnyben; s bár mottónak vagy jelszónak kitűnően megfelelne a Szent Ágostontól Coudenhove Calergi Pan-Európa mozgalma részére választott mondat: *In necessariis unitas – in dubiis libertas – in omnibus caritas* (ahol szükséges: egység – ahol a kétség: szabadság – mindenben tevékeny szeretet),⁵ annál nehezebb ennek a magasztos elvnek a hétköznapi tettekre váltása, hiszen részben az általam Közép-Európának, szűkítve a teret Kelet-Közép-Európának nevezett „régiónok” történelmi tapasztalata (látszólag) az etnocentrizmusnak kedvezett, mindenesetre annak virulenciáját segítette elő, kiváltképpen a XX. század két szerencsétlen békekötését követően; és ezt az etnocentrizmust a nemzetire hangszerelt, Szűcs Jenő szavával élve „nemzeti látószög”-ű tudomány is életben tartotta, sőt érvekkel szolgálta, részben a Bibó István által elemzett „zsákutcsás fejlődés” olyan nézeteket és (politikai, művész- stb.) magatartásokat tett népszerűvé, amelyek aligha engedhetnek teret egy úgynevezett regionális tudatnak. Valójában olyan történetietlen gondolkodással állunk szemben, amely a nemzeti kultúra önállóságát, el- és bezárkózottságát éppen úgy hirdeti, mint amiként a teljes gazdasági önállóságnak korunkra teljes képtelenséggé lett ideáját. Megfontolandó, hogy amikor Németh Gyula a honfoglaló magyarokról írt könyvet, *A honfoglaló magyarság*

kialakulása címet adta,⁶ és amikor Németh László egy lehetséges magyar történetírásról töprengett, akkor egy cseh–lengyel–magyar hármas egymást értelmező, együttes történelem megalkotását vélte időszerűnek.⁷ Hogy egész tágabb régiókat érintő probléma-fölvetésemet még világosabbá tegyem, a ma tudományának képviselőiként Aleida és Jan Assmant idézem:

„Ezt az etnocentrikus beállítottságot, a saját hagyomány különleges státusával kapcsolatos meggyőződést jellemzi az a feltevés is, mely szerint az időtálló kulturális horizont úgyszólván magától áll elő valamely nagy tradícióban, így tehát további magyarázatra nem szorul. Aki maga is benne áll valamely nagy tradícióban, az hajlik arra, hogy saját kulturális horizontját éppenséggel az emberiség általános történetének horizontjaként tapasztalja meg, és párhuzamok nagyvonalú elismerése ellenére a saját sorsot tételezi kötelező mértékként. Tehát nemcsak az örök jelenvalóságra utaló horizontba foglalt nagy hagyományok különleges esete csodálatra méltó, hanem az a vakság is, melynek következtében nem válik problematikusá ez a jelenség, melyet az értetlenség – úgy tűnik – éppúgy felismerhetetlenné tesz, mint a magától értetődőség, és amely csak kultúrákat átfogó összehasonlításban tárja föl különlegességét.”⁸

A regionális tudat éppen a „kulturákat átfogó összehasonlításban” mutatkozik érdekeltnek, és a „kulturális szomszédság” közreműködését igényelve segít felszínre hozni (legalábbis a tudományos kutatást és a szépirodalmat tekintve) a nemzetiségi kultúrákat, kezdve a nyelvjárásban született nyelvi műalkotásoktól a kettős és többkulturáltság létrejövését előmozdító szerveződésekig. Ez természetesen nem önmagától lehet valóssággá, még csak nem is kizárólag az Európai Unióba való belépéstől függ létrejött, hanem a hagyománytörténet újraértékelésétől, az érdekek újragondolásától. Mivel az autarchiás nemzetgazdaságok pazarló, célszerűtlen és a gyakorlatban kivihetetlen volta aligha vitatott ma már, ellenben a gazdasági társulások, a határokon átvívelő, kölcsönös előnyökön alapuló szövetkezők gazdaságosnak, célszerűnek és a nemzeti érdekeket szolgálónak bizonyultak (jóval korábban például a „kishatár-forgalom” a határ mindkét oldalán élők hasznára és így az egész ország hasznára szolgált); ám míg mindenféle – leküzdendő – bizalmatlanság ellenére a gazdasági kapcsolatok erősödése előtt nincsen (jelentősebb) akadály, éppen a nemzetiségi kérdés általános megoldatlansága vet árnyékot a kulturális szomszédságra, s így gátja a regionális tudat szerveződésének is. Márai Sándor egy írásában érzékeli és érzékelteti az úgynevezett „kis népet” megosztó dilemmákat, s akár a modernitás, a nemzetállami törekvés kihívásaira adott feleletként, akár a globalizációnak nevezett trendek előretörésén érzett aggodalom jelzésének minősíthetjük Márai szavait. Így ír 1960-ban: „A nemzeti és a nemzetfeletti, a hagyományokban erőforrást kereső és a hagyományaiban fejlődésellenes maradiságot gyanító két szemlélet ütközik kis és nagy népek magatartásában. (...) A kis nép, mint egyéniség, e veszélyek elől néha a nacionalizmusba menekül, néha létezése tudatának mélyebb térfogataiba. Ilyen térfogat az irodalom, a művészet.”⁹ Ebben a felfogásban több, egymással összefogható gondolat rejtezik: a XIX. század közepe óta fölerősödött „kihívásokra” modern és antimodern válaszok egyként megfogalmazhatók. Paradox helyzet: a nacionalizmus, amely a XIX. század második felében Magyarországon centrifugális erőként működött, éppen úgy a modernitásból fakad, illetőleg azt gondolja tovább, mint a szintén a XIX. századra időszerűsödő föderációs elképzelések (amelyek osztrák, cseh, magyar vagy éppen román változatai a közép-európai zóna átszerveződését célozták). A nacionalizmust lényegében az önelvű irodalom- és történetiszemlélet látta el eszmei érveléssel, amely *mi*-re és *ti*-re egyszerűsítette le azt, ami jóval később „kulturális szomszédság” címen a nemzeti egoizmusokkal szemben, egy többszörös hovatartozás, ha úgy tetszik, egy regionális szemlélet népszerűsítésével jelezte a nacionalista elképzelések zsákutcás

(és korszerűtlenné vált) voltát. A nemzeti létharcként fölfogott regionális – kényszerű – együttlét a darwini tézis társadalmasulásával a hosszú távon egyérdekű (közép-európai, kelet-közép-európai) népek, nemzetek, államok tudatát torzította, és a valójában sosem korrekten kezelte „nemzetiségi kérdés”-t a napi politika nézőpontjából használta ki, mindkét oldalon a kollektív fenyegetettség érzését tartósítva. Ez a fajta „modernitás” olyan nyelvi közösségeket tételezett, amelyek éppen a modernség (a technikai fejlődés, a városiasodás, a munkaerő-átcsoportosulás) hatására mutatták mind határozottabban a bomlás jeleit, és a kisközösségi tudatok visszaszorításával a centrum mindenhol elérő befolyását növelte, miként ezt a XX. század eleji „irredenta” mozgalmak az úgynevezett, olasz és német mintára szerveződő risorgimento-nacionalizmusok¹⁰ bizonyítják. Centrum és periféria viszonyában még a nyelviileg azonos, ám különféle államokban élő együttesek esetében is fordulat állt be, a nemzeti „nagyelbeszélés” a kistérségi egyediséget, ennek az egyediségnek más, szintén kis régiós egyediséggel való kapcsolatrendszerét kétségbe vonta, létezését veszélyeztette. Trieszt¹¹ az első világháború után betagozódtott a megnövekedett területű Itáliába, jelentősége lényegesen csökkent, így a XIX–XX. század fordulóján az Osztrák–Magyar Monarchiában betöltött kulturális szerepét a továbbiakban már nem töltötte be, s csupán az utóbbi néhány évtized fejleménye, hogy Trieszt egyre inkább fölfedezi a maga egykori sokkulturáltságát, értékéket kezdi megélni soknyelvű múltját, s újraértékeli történeti szituációját. Hasonló lehet tapasztalni az úgynevezett lengyel Galícia-irodalom alkotásait olvasva.¹² Az egykori koronataromány a visszaállított Lengyelország részeként jórészt elveszítette kapcsolatát Béccsel, Magyarországgal, a lengyel állam viszont szembetalálkozott a számára megoldhatatlannak bizonyuló nemzetiségi problémákkal (litván, ukrán stb. kisebbséggel). A népek börtönének meghirdetett Habsburg Birodalom iránt azonban történészek és szépírók egyre több megértést mutatnak, s a több nyelvi és kulturális hagyományú tényezőből létesült egykori Galícia-kultúra szintén az utóbbi évtizedekben született regényekben korántsem egy mintaállam igazolásaként, ellenben a regionális tudat megvalósulásaként, a többnyelvűség művelődést nevelő elgondolásaként hívta föl magára, megszűnése után több évtizeddel, a figyelmet.

Visszatérve Márai-idézetünkhöz, a kétféle hagyományértelmezés az élő kultúra nyitottsága, illetőleg önmagába zárulása kérdését hangsúlyozza, s az irodalom meg a művészet – Márai szavával élve – mint a tudat „mélyebb térfogata” nincsen ellentétben azzal, hogy mind a személyiség, mind a nemzet/nép-személyiség önmeghatározásában a dialogicitásnak, a polifóniának aligha elhanyagolható szerep kell (vagy kellene) hogy jusson. A kelet-közép-európai nemzettudatok alakulástörténetében nem csekély rész jut a tudománynak és a művészetnek, azok elsősorban XIX. századi nemzetiesülésének, a nemzeti historizmus ideálvilága és múltkonstrukciója kormeghatározó akcióinak. Márai pályája azonban amellettt tanúskodik, hogy nyelvi elkötelezettségét és régiótudatát, éppen a modernitás osztrák és magyar változatainak szembesítésével, azonosképpen volt képes művé formálni, emigrációs naplóiban, főleg emigrációja első három esztendejében, a két világháború közötti Pán-Európa-elképzeléstől független európai egyesülés problémájával vívódott. Azt is mondhatnám, hogy személyes emigrációs tapasztalatai¹³ az európai (ideológiai, gazdasági, politikai) megosztottság ellenében létrehozandó Európai Unió jogosultságát igazolták, kiváltképpen a vámunió kérdésében; ám íróként az irodalmi mechanizmus feltételrendszerét is érintő problémának tüntetve föl az akkor még csak a Nyugatot magába foglaló, szorosabb szövetkezést.

Az 1989-es fordulat felgyorsította azokat a folyamatokat, amelyek azelőtt csak utópikus tervezgetésekben kaphattak hangot. Az több mint valószínűvé vált, hogy legálábbis Európán belül, immár nemigen lehet talaja a nacionáldarwinizmusnak, de az

sem felejthető, hogy a nemzetiségi (kisebbségi) kérdés méltányos kezelésétől, egyáltalán centrum és periféria kapcsolatlehetőségeinek alaposabb újraértékelésétől még messze vagyunk. S miközben a különféle minősítő jelzőkkel ellátott globalizációs folyamatok befolyásolhatók ugyan, de nem tartóztathatók föl (a környezetvédelemben és a harmadik világ gazdasági, migrációs stb. problémáinak kezelésében feltehetőleg „globális” stratégiára van-volna szükség), ugyancsak igény volna arra, hogy egyfelől a nemzeti egoizmusról való lemondás, az önmérséklet az úgynevezett „nagyhatalmak”-at is jellemezze, másfelől olyan nemzetstratégiák kidolgozása, amelyek a nemzeti, a regionális és az összeurópai tudat komplementaritásának esélyeit képesek volnának fölmérni, és ezzel igen szoros összefüggésben segítenének olyan metodológiák kidolgozásában, amelyek részint lehetővé tennék a „polifon mi” létesülését, részint a dialógusra kész személyiség- és nemzet-személyiség szintén a polifóniára nyitott kultúrájának elhelyezését mozdítaná elő egy hasonlóképpen polifon kontextusban. Hogy ennek a polifóniának jelentését világosabban érzékeljük, hasonlóképpen idézhető ide M. M. Bahtyin¹⁴ Dosztojevszkij-értelmezése: Bahtyin azt fejtegeti, hogy Dosztojevszkij regénynyelve többféle módon is összetett és rétegzett. Egyrészt különféle szociolektusok összessége ez a nyelv, a köznapi, a teológiai, a népi, a régi stb. nyelv úgy találkozik a regényben, hogy a nyelvek megőrzik eredetük sajátosságait, de a többi, esetleg velük ellentétes történetű és irányultságú nyelvet (teológiai versus világi) nem szorítják a háttérbe, hanem a sokféle módon szólás (szólhatás) regénynyelvvé formálódásának tanúsítványai. Másrészt a regény elbeszélője, aki nem feltétlenül azonos a szerzővel, olykor határozottan elkülönül a szerzőtől, nem omnipotens, az ő szólama csak az egyik szólama a regényben, a szereplőké hasonló jelentőségű. Innen a regény többszólamúságának, polifóniájának gondolata. Ehhez még annyit érdemes hozzátenni, hogy a regényszemléletet meghatározó felsőbb, uralkodó instancia hiányában a többfelől értekelhetőségnek jelentősége növekszik meg, a különféle nézőpontok más-más alkalomkor, más-más jelenetekben dominálhatnak, fenntartva az esélyt arra, hogy „dominanciájuk” időleges, mellettük, velük szemben, mögöttük más nézőpontok szerint is értelmezhetők az események. A hangoknak, a szólalomoknak, a nézőpontoknak ez az összjátéka nem teszi lehetővé, hogy a regény egyetlen, bármily nemesnek tetsző tézis „nagyelbeszélése” legyen, ellenben arra mód nyílik, hogy a dialogikusan fölfogott eszme megnyilatkozzék.¹⁵

A regionális tudatban (újra így írom) hasonlóképpen különféle belátások, különféle nézőpontok keresik helyüket, adott esetben a nemzeti, a regionális és az európai; ám a nemzeti nézőpont eleve érdekek és olykor egymástól eltérő megfontolások mérlegelése, nemegyszer egyeztetése során alakulhat ki, tudva azt, hogy az érdekek legalább olyan összetettek, mint Dosztojevszkij regényének szólamai. Talán következik eddigi fejtegetéseimből, hogy (a kelet-közép-európai térségnél maradva) a nemzetiségek szólamát és az egyes államok szólamát egyértékűnek és egyérdekűnek vélem; egyrészt azért, mivel a nemzetiségek szólama (elismerten-tagadva, akarva-akaratlanul) belehangzik az államokéba; s a magam részéről azokkal tartok, akik Európa valódi értékét a sokféleség egységében, azaz a sokféleség értéként történő elismerésében jelölik meg, anélkül, hogy önmagában a sokféleséget minősíteném értéként. Másrészt azért, mivel inkább arról van (volna) szó, hogy az állam, a nemzet valójában „szövevény”, létrejött, kialakult, az idők folyamán külső és belső erők kölcsönhatásának eredményeképpen módosult. Vagy miként az általam már több ízben idézett mexikói szerző, Carlos Fuentes *Áttetsző tartomány* című regényének íróhőse meggyőzően állítja, az eredetiség: alkotás, nem eredetinek születünk, hanem eredetivé leszünk.¹⁶ Továbbgondolva, a régió efféle típusú eredetiségek olyan konglomerátuma, amelyben ugyan egyetlen személyiség, nemzet-személyiség sem

marad érintetlen az új szituációban, de mindegyik hozzájárulása alakítja azt a folyamatot, amelynek során állandóan újjá-gondolódik a személyes, a nemzeti, a regionális, és amely igazi létfeltétele az európai tudatnak.

Még egyszer hangsúlyozva, a sokféleségen való szüntelen munkálkodás lehetővé teszi a más(ik), a mások nem pusztá eltűrését (tolerálását), hanem értő befogadását, más-képpen nevezve, elismerését. Az az aránytalanság, amely jelenleg egy államon belül a (számbeli) többség és a (számbeli) kisebbség viszonyát meghatározza, a regionális szerveződésben kedvezőbbé módosulhat, kiváltképpen annak belátásával, hogy egy kultúra összetettsége, a sokfelől érkezett hatásokat feldolgozó művelődés a nemzetiségi teljesítményeket a „többségi”-vel egy szinten értékeli, és önértelmezése, önmeghatározása nem tagadja szerkezetének és jellegének összetevőit. Már Európa „nyugati” felén jórészt spiritualizálódtak a határok, és ez nemcsak a munkaerő szabad áramlását hozta magával, hanem a kölcsönös értésre való hajlam növekedését is. Anélkül, hogy a nemzet-személyiségek feloldódtak volna egy európai (tudatú) közösségben. Éppen ezért azokon a területeken, ahol a többnyelvűségnek és többkulturáltságnak legalább oly erősek a hagyományai, mint Nyugaton, azaz Kelet-Közép-Európában, időszerűnek mutatkozik a számvetés a kultúra-alakulás dialogikus hagyományaival; olyan művelődéstörténeti újragondolás, amelynek fényében átértelmeződhet a hajdani kétnyelvűségből és a kettős kulturáltságból kinyerhető örökség. Ugyanis még az egykori föderációs tervek sem kínáltak biztosítékot arra, hogy a kétnyelvűség (vagy akár a kettős kulturáltság) ne lenne önmaga ellen fordítható. Hiszen a XIX. század közepére agresszív célkitűzésekkel jelentkező mozgalmak ennek a közös – kelet-közép-európai – hagyománynak fölszámolására törekedtek; s a nemzetiségi tapasztalatok (bárhonnan érkeznek, érkeztek is) arra engednek következtetni, hogy a kétnyelvűségben (és a kettős kulturáltságban) azok az aránytalanságok és veszedelmek képződtek le, amelyek a kisebbség létezési feltételeit fenyegették. A nyelvi nacionalizmust megelőző periódusokban a kultúrák összeszövődéséhez járuló kétnyelvűség és kettős kulturáltság a XIX. századra az amúgy is igényelt asszimilációhoz vezető út egyik állomásává lett. Bretter György¹⁷ a XX. századra rögzült nyelvi szituációt jellemezve, előbb azt fejtegeti, miszerint „...minden ember több nyelven beszél. Anyanyelvét (...) legalább két alapvető jelentésrendszerben használja. Az első a partikuláris szféra: szerves kisközösségekben, ahol általános életnyilvánulásait valósítja meg, azt a nyelvet beszéli, amelyet az emberi nem fejlődése alakított ki. Második a társadalmi szféra: azokban a közösségekben, amelyekben alkalmazkodásának formáit valósítja meg, azt a nyelvet beszéli, amelyet helyesnek vél.” A nemzetiségi személyiség élete során azonban csak bizonyos helyzetekben és bizonyos körben élhet anyanyelvével, a Bretter által társadalmi szférának nevezett helyzetekben, ha úgy tetszik, karrierépítése során az állam nyelvén kell megszólalnia. Bretter György megfogalmazásában: „A nemzetiség az esetek többségében, társadalmi érintkezéseiben a többségi nyelvet használja, ezért a két jelentés többnyire más nyelvhez kapcsolódik.”¹⁸ S ha ehhez hozzászámítjuk a teljes iskolarendszer kiépítése előtt tornyosuló akadályokat, akkor a kétnyelvűség és kettős kulturáltság ambiguitásáról lehet töprengenünk. Mert egyfelől valóban gazdagodás a két nyelvi rendszerben való gondolkodás, és feltehetően nem vitatható, mily előnnyel és haszonnal járhat több nyelvi kultúra beható ismerete, másfelől az anyanyelv rétegnyelvvé, a partikularitás nyelvivé degradálása nem pusztán az államnyelvet emeli a presztízsnyelv rangjára, s így a nemzetiségi anyanyelv alacsonyabb rendűségét sugallja, hanem társadalmi átrendeződéssel jár(hat), hiszen az emberi élet szempontjából fontos pályákon nyelvi félloldalasságot hoz létre, így az orvosi, a mérnöki stb. szakszókincset az államnyelven kell elsajátítani a nemzetiségének, ha hazájában felsőbb iskolai tanulmányokat akar folytatni. Ez a fajta kétnyelvűség osztja meg a (kisebbségi) személyiség létét egy esetleges szűkebb

családira és egy valószínű hivatalira-társadalmira, s a két nyelv szembesülésekor többnyire a családi körben használatos szegényedik vagy szorul vissza. Megfigyelhető, hogy a kétnyelvűség vegyes nyelvűségbe válthat át, mikor is a beszélő egyik nyelvnek sincsen tökéletesen birtokában, s jobbik esetben tükörszavakkal, tükörkifejezésekkel él, rosszabb esetben a beszélő éppen azt tanúsítja, hogy nincs meg az a nyelvi kompetenciája, amely legalább egy nyelv helyes használatához szükséges volna. Félreértések elkerülése végett, a nyelvi nacionalizmusok előtti periódusok kétnyelvűsége, kettős kulturáltsága nem ebbe az irányba mutatott, mint ahogy a XVIII. században a hungarus, a bohemus és a polonus nem kizárólag a magyar, a cseh és a lengyel anyanyelvűeket nevezte meg, hanem mindazokat, akik a történeti Magyar-, Cseh- és Lengyelország területén éltek, s a nemzethez tartozásnak nem nyelvi feltételei voltak.¹⁹ Am aligha volna helyes idilli együttélési formákat emlegetni, miként az Osztrák–Magyar Monarchia nosztalgizáló megjelenítése sem lehet alapja a regionális tudatot és kiegyenlítődedést célzó erőfeszítéseknek. Az azonban a (nemzeti) kultúrák jobb és rétegzettebb ismeretét segítené elő, ha egyfelől az említett régebbi periódusok kulturális folyamatait a multikulturalitás nézőpontjából tudnánk szemlélni (s nem a nemzeti kizárólagosságokéból), másfelől az Osztrák–Magyar Monarchia olyan törekvései erőteljesebb hangsúlyt kapnának, amelyek szintén e multikulturalitás lehetőségeit tartalmazták.²⁰ S ha kultúrán nemcsak a szellemi, hanem az anyagi kultúrát is értjük, akkor még inkább a művelődési javak természetes cseréjére lehetünk figyelmesek. De például, ha az Osztrák–Magyar Monarchiának korszerű, bár a XX. század elejére (nemcsak Franz Kafkától tudhatóan) túlbürokratizált ügyintézési rendszerére gondolunk, az ésszerűen megtervezett vasúthálózatra (márpedig a közlekedés fejlődését már Goethe úgy értékelte, mint népek és kultúrák egymáshoz közeledésének/közelítésének lehetőségét), s hogy konkrét példára hivatkozzam, ha Kállay Benjámint Boszniával-Hercegovinával kapcsolatos tartományszervezési működésére utalok, nem lehet nem érdekelni annak igyekezetét, hogy egy soknyelvű, sokkultúrájú Birodalom kormányzása kísérli meg az érdekek egyeztetését, méghozzá az érdekegyeztetések számára meglehetősen kedvezőtlen periódusban.

Ezen a ponton már csak a tanulságok kedvéért említem meg a XIX. század egyik nagy illúzióját, amely az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc idején is jellemző volt sok gondolkodóra: a soknyelvű, sokkultúrájú ország akkor szervezhető meg méltányosan – hitték –, ha úgy részesül az egyén az állampolgári jogokban, hogy (esetleg) közössége tagjaként (viszont) nem részesül a kollektív jogokban. Az egyéni és a kollektív jogok konfrontálódása aztán (szinte napjainkig) végigkísérte Kelet-Közép-Európa történetét, oly megszakításokkal, hogy meghatározott közösségektől olykor megtagadták a személyiségi jogokat is. A két világháborút követő migráció igen lényeges átrendeződést eredményezett, bizonyos közösségek felszámolódtak, bizonyos kultúrák olyan veszteségeket szenvedtek, hogy mára megszűntek létezni. Az egykori Szepes megye cipszereire, Erdély szászaira, a Bánát és a Bácska „svábjaira”, valamint a galíciai zsidóságra ugyanúgy lehet gondolni, az elhagyott temetők, a romba dőlt templomok, zsinagógák, a gazdátlan lett települések némaságukkal beszélnek el a XX. század botránykrónikáját, de Szlovákia, Románia és az egykori Jugoszlávia magyar lakosságának történetében a följebb említetthez hasonló párhuzamosságok mutathatók ki.²¹ Mindezt tanulságképpen hasznos számon tartani, korántsem azért, hogy az Európai Unióban folytatódjék a sérelmi politizálás. Éppen ellenkezőleg: a múltértelmezések egymáshoz közelítése vihet közelebb a már többször emlegetett regionális tudat fokozatos kialakulásához. Megint Trieszt esetét említem: a Triesztre emlékezők²² kiemelik a gondolkodásukat meghatározó élményt, a trieszti kikötő a világgal tartott kapcsolatot. Maga mögött tudott egy Birodalmat, amelynek tekintélyét köszönhette, három nagy nyelv (és nyelvi kultúra) kapott ott-

hont a városban, az olasz, a német és a szláv (a szlovén), de megtalálták számításukat az ideköltöző görögök, örmények és magyarok is; Triesztet közvetlenül meg lehetett vasúton közelíteni Bécsből, amelynek kultúrája idesugárzott, találkozott az itt honos olasz és szláv „elemmel”, hogy a ma is élő „triesztiséget” formálja meg. Mindehhez természetesen a történelem tapasztalatai is formálták: a trieszti olasz nacionalizmus csak hitte, hogy célba ér az első világháború után. Kulturális felvirágzása az itáliai illúziókkal való leszámolás után következett be. Ehhez hasonló példával szolgál az újabb osztrák irodalom, amelynek már legnagyobbjainál tudatosult, hogy sajátossága a centrum és periféria kultúrájának kontaminációja.²³ Az osztrák nagyhatalmi és Habsburg-ábrándoktól való megszabadulás ráirányította a modernség osztrák íróinak és jó néhány gondolkodójának figyelmét az egykori együttélés antinómiáira és örökségére. Az osztrák irodalom arra a sokkulturáltságú századfordulós osztrák–magyar–szláv–olasz kultúrára épít, amely különféle tudományágakban, így a pszichoanalízisben, a nyelvfilozófiában, a művészetekben (a zenében, a festészetben, de az irodalomban is) – Európa közepén – az anyanyelvi kultúrák irányait összefogni, magasabb szinten szintetizálni volt képes. Olykor azzal, hogy diagnosztizálta az egyetemessé mélyülő válságot, olykor azzal, hogy a nyelvértelemzés új útjait járta, olykor azzal (s ezt látjuk Bartók, Schönberg és Janáček művészetében), hogy az elhasználdott formák és kifejezésmódok helyébe korszerű – adott esetben zenei – alakzatokat igényelt. Egészében pedig egy Monarchia-koiné szerveződését tette lehetővé (például Krúdy Gyula, Franz Kafka, majd Bruno Schulz vagy Franz Theodor Csokor írásművészetében).

Ennek a Monarchia-koinének felejtése/felejtése kiiktatta a hagyománytörténelemből a multikulturalitás továbbgondolható örökségét; így a Közép-Európa-felejtés ellen szavukat fölemelő cseh, lengyel és magyar értelmiségiek a polgári gondolkodásmód és értéképek mellett mindenekelőtt a regionális tudat létesítése mellett törtek lándzsát, hiszen azon keresztül történhet meg a visszacsatolás ahhoz az Európához, amelytől erőszakkal elszakították. Faludy György egy sokat idézett versében azt hányta „egy helytartó” szemére: „Egy országot toltál át Ázsiába.” A Közép-Európa-gondolat feltámasztása, restaurálásának lehetősége és a politikai realitás jó darabig nem találkozhatott; s amikor a „visegrádi hármak”, illetőleg „négyek” előtt lehetőség nyílt volna a szorosabb együttműködésre, amely nem a nemzetek feletti Közép-Európát, Kelet-Közép-Európát célozta volna meg, hanem a regionalitásból adódó esélyek próbáját, akkor különféle, nemegyszer napi politikai indíttatásokból valójában egy akár példaszerűvé fejlődhető közép-európai szövetkezés lekerült a napirendről. S így arra sem nyílt alkalom, hogy e történelmi múltra építhető régió a nemzetiségi kérdés méltányosabb megközelítésével kísérletezzék. S míg a közép-európai összefogás története legalább 1335-ig, a visegrádi királytalálkozóig vezethető vissza, s ilyen szempontból a Jagello-királyok története is újragondolható lenne, a romantikában megfogalmazódó nemzeti önmeghatározások, messianizmusok, küldetésstudatok a nemzet-személyiség túldimenzionálásához vezettek, és gyanút ébresztettek még az egyérdekű szomszédos népek, nemzetek, az együttlakó nemzetiségek iránt (is). A Palacký megfogalmazta cseh történet értelme eszerint a csehek és németek örök küzdelme lenne, valamint annak ébren tartása, miszerint a magyar honfoglalás a szlávok számára elemi csapás, mivel szétválasztotta egymástól a nyugati és a déli szlávokat. A lengyel és a magyar demokratikus messianizmus a XIX. század közepén kivívta ugyan Európa elismerését (Mickiewicz és Petőfi európai népszerűségének rejtélye is valahol itt keresendő), ám az idők múltával éppen demokratikus jellegét igyekezett elfelejteni, s ott mondott csődöt (az önértelmező cseh elképzelésekkel együtt), ahol merészen kellett volna szakítania a nemzeti sztereotípiákkal, illetőleg a nemzeti egoizmussal: a nemzetiségi kérdés kezelésében. A már említett föderációs elképzelések a XIX. század közepétől a területi-uralmi problémákba ütköztek, a Monarchia átalakítását

célzó kezdeményezések nem voltak képesek áttörni a nemzeti ellenállásokon (sem a Monarchia trializmussá átszervezése, sem a horvát–magyar kiegyezés újratárgyalása, sem a szlovák, a magyarországi román és a szerb igények megfontolása nem történt meg). Hiába volt az Osztrák–Magyar Monarchia jogállam, hiába adtak teret a jelentősebb városok a különféle nyelvi kultúráknak, és hiába akadtak olyan politikusok-gondolkodók, akik a nemzetiségi kérdés méltányos rendezését sürgették, a kelet-közép-európai népek a maguk nemzetállamában akartak élni; hogy aztán az első világháborút követő európai újrendezés ismét soknyelvű, sokkultúrájú országokat hozzon létre, amelyekben még kevesebb hajlandóság mutatkozott a nemzetiségi kérdés följebb említett méltányos megoldására. Mindennek eredményét a közeli múlt prezentálta, Csehszlovákia és Jugoszlávia szétesésével, a második világháború után Lengyelország területi változásaival.

Nem állíthatom, hogy ezek a fölvázolt történeti tapasztalatok a közép-európai közvéleményeket a regionalitás jelentőségének fölismerésével gazdagították. Jóllehet az Alpok–Adria (ismétlem: a leginkább tudományos) együttműködés nem szorítkozik a közös, összeszövődő irodalmi, művészeti, nyelvi múlt kutatására és közös értelmezésére, annál jelentékenyebbnek mondható az előrelépés: olyan közös gondolkodás vezet a projektum résztvevőit, amelynek során a nemzeti-nyelvi hagyományokban létező pluralitást más pluralitásokhoz viszonyítják, és egy, a Monarchia-koinéhoz hasonló jelenség(csoport) fölismeretetésére és befogadására készítene elő. Nagyjában-egészében ekképpen körvonalazható az a kulturális szomszédság, amelynek népszerűsítésén ez a vállalkozás munkálkodik. Kitérőképpen említtem meg, hogy az eddig zártnak mondható diszciplínák is részben az összehasonlító irodalomtudomány, részben a vele sok tekintetben rokonítható kultúráköziség irányában nyitnak. Az *interkulturelle Germanistik* néven ismert tudományos program egyfelől Goethe világirodalom-téziseihez nyúlt vissza, másfelől tudomásul vette a német tudománytörténet tanulságait, részint azt, hogy Herdertől kezdve a német gondolkodás integrálta a más nyelvi kultúrákat, illetőleg integrálódott más nyelvi kultúrákba, részint azt, hogy a germanisztikában számottevő a szerepe az irodalomközi együttes értelmezésének (hiszen Németország, Svájc, Ausztria és általában Közép-Európa német nyelvű irodalma közös és eltérő jellegzetességekkel rendelkezik, ezek konfrontálása szükséges, nem a különbözőségek mellőzése), részint annak tudatosítása történik, hogy milyen közvetítő feladatra vállalkozott a német művelődés a XVIII–XIX. században. Így az interkulturális germanisztika hol egyes irodalmi tájakat (Literaturlandschaft) elemez ezekből a szempontokból, régióként vagy szubrégióként fölfogva, hol a német nyelvű, de nem német(országi, ausztriai stb.) tudatú szerzők életművét föltárva vagy német népcsoportok kultúráját vizsgálva (a bánáti svábokat, Gottschee valaha volt világát stb.) a német tájnyelvi és a német irodalmi nyelvi hagyományokból fakadó teljesítményeken túl a regionális sajátosságok bemutatására törekszik.²⁴ Az ilyen kutatás jelentősége nem önmagában rejtezik, innen lehet „nemzetiségi” vagy „kisebbségi” problémákra következtetni, de kultúrák összeszövődésére is, amelyek többnyire a régiótudatban válhatnak gyümölcsözővé, valamint a multikulturalitás alakváltozataiban mutathatók föl: s e hármas feladatmegjelölés nemcsak a tudományos gondolkodást módosíthatja, hanem olyan magatartásformákat rajzolhat föl (és népszerűsíthet), amelyek az alakuló régiókban egyre kevésbé nélkülözhetők.

Persze, kérdés, mennyire képesek, kívánnak élni az Európai Unió népei, nemzetei a régióalakítások lehetőségével; az Európai Unió új tagjai miként helyezkednek el a közösségben; miféle érdekérvényesítési eszközöket tartanak célszerűeknek, és miképpen képzelik el érdekeik képviselését? Egyáltalában: szükségesnek érzik-e, hogy a „nagy közösségen” belül kisebb közösségek tagjaiként is funkcionáljanak? A nagy szövetségben belül milyen jellegű kisebb szövetkezéseket szorgalmaznak? S az önérdékből vál-

lalt gazdasági kapcsolódásokon túl mennyire érzik annak fontosságát, hogy szellemi termékekkel is jelen legyenek a szűkebb és tágabb világban? Továbbá: a kétnyelvűség (amely nem feltétlenül kettős kulturáltság) csupán annyit jelentene, hogy az anyanyelv mellett (úgy-ahogy) angolul is megtanul az Unióba belépő nemzet polgára? Csak remélni lehet, hogy nem (vagy nem csak)...

Mindezek a kérdések kapcsolatosak az önmeghatározások újraértelmezésével, a politikai és gazdasági csatlakozás tényén túl fölvetődő mentalitásbeli és a szellemi területet érintő problémákkal, amelyek széles körű megvitatása aligha takarítható meg. Talán hasznosíthatónak bizonyulhat az a tudás, amely az egykori soknyelvű-sokféle tudatú, mégis (regionális) egységet alkotó birodalom hagyománytörténeiből kiolvasható (volna), és talán a magyarországi és a magyar nemzetiségtörténeti tapasztalatok átgondolása, immár egy más helyzetben történő értelmezése nem csupán a mindig szükséges nemzeti önismeretet látja el tanulságokkal, hanem a szűkebb és a tágabb környezet számára is fölvetet megvitatandó kérdéseket. Hogy a szomszédos országokkal sokrétű gazdasági kapcsolatok alakíthatók ki, s a kisebb gazdasági régiós együttműködés kölcsönös haszonnal jár, eddig sem nagyon vitatták. Ugyanakkor a szellemi közeledés sürgetése szintén számtalanszor került napirendre, anélkül, hogy néhány kivételtől eltekintve, tartósabban megvalósult volna. Márpedig a regionális együttműködés eredményesebbé tehető, ha mind az anyagi, mind a szellemi kultúra részesül benne, s a regionális tudat révén a gyanakvás és az előítéletek helyébe kölcsönös bizalom lép, amely nem a múlt vélt vagy valós sérelmeit hánytorgatja föl, hanem a szükséges tanulságok levonásával a (tetszik, nem tetszik) közös jövőn munkálkodik.

A századfordulón a polifon személyiség otthontalanságáról beszélt az a Gustav Mahler, akinek élete és tevékenysége a cseh, a magyar és az ausztriai „világ” között oszlott meg: „Ich bin dreifach heimatlos: als Böhme unter den Österreichern, als Österreicher unter den Deutschen und als Jude in der ganzen Welt.” (Háromszorosan vagyok hazátlan, mint cseh az osztrákok között, mint osztrák a németek között, és mint zsidó az egész világon.)²⁵ Márai Sándor 1950-ben Itáliából olykor „haza”-gondolt, ekképpen: „Nem bírom elképzelni, hogy még valamikor otthon éljek. A legjobb, ami történhet, hogy néha látogatóba hazamegyek. És, ha nagy szerencsém van, otthon halok meg. De »élni« már nem tudok otthon, mert az otthon egy műveltség volt és ez a műveltség menthetetlenül elpusztult.”²⁶ S hogy ennek a műveltségnek mily számottévvő volt az osztrák összetevője, mily mértékben épített egy regionális, a Monarchia-kultúrára, s ez miképpen jelentkezik oly Márai-művekben, mint például *A gyertyák csonkig égnek*, arra itt csak egy utalásra tehetünk. Viszont e naplóbejegyzés előtt, ugyancsak 1950-ben az az európai (tudatú) polgár szólal meg, aki ugyan 1947-es útirajzát *Európa elrablása* címmel adta ki, de akinek élete végére még az Egyesült Államokkal, választott új otthonával is sikerült megkötnie a maga különbékéjét.

„A másik otthon, a haza, a nyelv hiányzik... de Európában nem érzem magam »emigránsnak«. Európában éppen úgy »otthon« érzem magam, mint Magyarországon, a baseli utcáknak éppen úgy megörülök, mint a Fortuna utcának örülnék a Várban, a nápolyi kikötő éppen olyan otthonos számomra, mint a leányfalusi kikötő... Európa mégis haza, otthon. – Amerikában már emigráns lennék, ez bizonyos.”²⁷

Az Európai Unióba való magyar belépés előestéjén mindenkin múlik, otthonná tudja-e a maga számára tenni Európát, ki tudja-e alakítani határoktól független kisebb és nagyobb baráti köreit, képes-e hangot adni a benne készülődő sokszólamúságnak; tudja-e nyitottan fogadni a távoli és közeli üzeneteket, s tud-e üzenni közelre és távolra? Rálel-e azokra a nyelvekre, amelyeken szólni képes? Olyan lesz-e beszéde, hogy dialógusra hív; dialógusképes lesz-e?

Az európaiságra nevelődés igényli, hogy mindenki a maga autentikus nyelvén szólaljon meg, a személy, a nemzetiség, a nemzet. A párbeszéd igénye és lehetősége felszabadító erővel bírhat, és esélyt kínál arra, hogy személy, nemzetiség, nemzet egy nagyobb és egy maga választotta, szervezte kisebb közösségben a saját életét élje. S akkor oldódhat föl a Gustav Mahler körvonalazta „európai” magány, és akkor igazolódhat az az Európa-haza, amelyről Márai Sándor inkább írt, mintsem hogy benne élhetett.

Szeged–Budapest, 2003 júliusában

Jegyzetek

- 1 Vö. erről: Kulturelle Nachbarschaft. Zur Konjunktur eines Begriffes. Hg. von Gerhard Koffler, Jacques Le Rider und Johann Strutz. Klagenfurt-Wien-Ljubljana-Sarajevo 2002.
- 2 A Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központja *Regio* címmel ad ki folyóiratot, az alcím egyben tárgymegjelölés: Kisebbség, Politika, Társadalom. A 2003/1. számában Szabó Máté három angol nyelvű kötetet ismertet. Az új regionalizmus koncepciója az Európai Unióval foglalkozó elemzésekben összefoglaló címmel. A Lucidus Kiadó folyóirata a *Kisebbségkutatás*, amely a nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok, nemzeti és nemzetiségi irodalmak stb. tárgykörből közöl cikkeket és ismertetéseket.
- 3 Erről bővebben *Kelet- és Közép-Európa között*. Budapest 1987, Ostmitteleuropäische Studien. Szeged 1994, East-Central European Literary Studies. Szeged 1997 könyveimben írok.
- 4 Vö. 1. sz. jegyzetben i. m., továbbá: Vergleichende Wissenschaften. Interdisziplinarität und Interkulturalität in den Komparatistiken. Hg. von Peter V. Zima unter Mitarbeit von Reinhard Kacianka und Johann Strutz. Tübingen 2000.; Identität und Nachbarschaft. Die Vielfalt der Alpen-Adria Länder. Hg. von Manfred Prisching. Wien-Köln-Graz 1994; Peter V. Zima: Komparatistik. Unter Mitwirkung von Johann Strutz. Tübingen 1992.; A multikulturalitásra emlékezéshez más terület besorolásával vö. még: Krakau. Dialog mit der Tradition. Hg. von Emil Brix und Zbigniew Baran. Wien 1991.; Józef Wittlin: Mein Lemberg. Aus dem Polnischen von Klaus Staemmler, Frankfurt am Main 1994.
- 5 Richard Coudenhove-Kalergi: *Eine Idee erobert Europa. Meine Lebenserinnerungen*. Wien–München–Basel 1958.
- 6 Budapest 1930. 6.: „Hogy (...) a magyarság ősi alakulását megérthessük, először foglalkoznunk kell a török népek alakulásaival általában; azután majd az itt nyert eredmények és a rendelkezésre álló anyag alapján foglalkozni fogunk az ősi török–magyar viszony és a magyarság kialakulásának kérdéseivel.”
- 7 Németh László: *Sorskérdések*. S. a. r. Grezsa Ferenc. Budapest 1989. 290–291., 294., 530–531.; a „közép-európai államszövetség”-ről: 322–323. Vö. tőlem: *Németh László Közép-Európája*. In: *Irodalomtörténetek Kelet-Közép-Európában*. Budapest 1999. 82–99.
- 8 Aleida Assmann–Jan Assmann: *Kánon és cenzúra*. Ford. V. Horváth Károly. In: *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Szerk. Rohonyi Zoltán. Budapest 2001. 89.
- 9 Márai Sándor Szőnyi Istvánra emlékezett a Szabad Európa Rádióban. Az emlékezés szövegét közli: Szőnyi Zsuzsa: *Vándor és idegen. Márai-levelek, emlékek*. Szerk. Hafner Zoltán. Budapest 2000. 14.
- 10 Peter Alter: *Nationalismus*. Frankfurt am Main 1985. 33–39.
- 11 E kérdésről vázlatosan vö. tőlem: „*A Dél Danzigja*” (A csodálatosan szép, de neurotikus Trieszt-ről). *Limes* 2002. 6: 35–43., a jegyzetekben a további szakirodalom.
- 12 Europa erlesen. Galizien. Hg. von Stefan Simonek – Alois Woldan. Klagenfurt/Celovec 1998. Vö. még: Alois Woldan: *Der Österreich-Mythos in der polnischen Literatur*. Wien–Köln–Weimar 1996.

- 13 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt* 1949. Toronto 1999. 17–18., 220.
- 14 Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Ford. Könczöl Csaba, Horváth Géza, Szőke Katalin. Budapest 2001.
- 15 Egy irodalmi európai közösség programját vázolja föl Lojze Wieser az általa kiadott Europa erlesen sorozat „Ante scriptum”-jában. Vö. Zagreb. Hg. von Marijana Erstic. Klagenfurt 2001. 5–6.: „A nyelv messzebbre hatol, mint a kéz, mondta régebben Karl Dedicius. Messzebbre hatol az aggodalmaskodásnál, minden határnál és behatároltságnál, nincs szüksége népszavazásra, a népek megkérdezésére az európai bővítés ügyében, mivel az irodalom nyelvében régóta kifejeződőtt individuális univerzalitás és univerzális individualitás már megvalósította a bővítést, s az aggályokkal szembeségezte a másság képeinek erejét, és a maga módján a maga számára feloldotta ezeket az aggályokat.”
- 16 Vö. tőlem: „... az eredetiség alkotás” (*Nemzetképek – nemzet-torzképek Kelet-Közép-Európában*). In: „Honnán jövőnk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” *Ezredvégi kérdések a Tiszatájban*. Szerk. Olasz Sándor. Szeged 2000 167–175.
- 17 Bretter György: *Hipotézis a nemzedékek kettős nyelvééről*. In: *Uő: Itt és mást*. Bukarest 1979. 344.
- 18 Uo.
- 19 Vö. tőlem: *A közép-európai szöveguniverzum*. Budapest 2002.
- 20 Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt. Hg. von Gertraud Marinelli-König-Nina Pavlova Wien 1996.; Stefan Simonek: *Distanzierte Nähe. Die slavische Moderne der Donaumonarchie und die Wiener Moderne*. Bern-Berlin etc. 2002.
- 21 Európa kihalt, kihalófélben lévő népeiről vö.: Karl-Markus Gauss: *Die sterbenden Europäer*. München 2002. A könyv ismertetése tőlem: *A haldokló (halódó) európaiak*. Forrás 2003. 1: 50–63.
- 22 Vö. 11. sz. jegyzetben i. h.
- 23 Vö. tőlem részletesebben: *Centrum és periféria az osztrák irodalomban*. In: *Írók, művek, irányok. Kalandozások a világ irodalmainak labirintusában*. Szeged 2002. 124–134.
- 24 Szép példája ennek az alábbi kötet: *Die Bukovina. Studien zu einer versunkenen Literaturlandschaft*. Hg. von Dietmar Goltschnigg – Anton Schwob. Tübingen 1990.
- 25 Idézi Michael Worbs: *Nervenkunst. Literatur und Psychoanalyse in Wien der Jahrhundertwende*. Frankfurt am Main 1983.20.
- 26 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt* 1950. 51–52. Toronto 2001. 85.
- 27 Uo. 37. – E tanulmány befejezése után jutott el hozzám a ljubljanoi *Nova Revija* című folyóirat 2003-as „Európa”-száma. Az Európa-toposztól a politikai Európa és a kultúra viszonyán át nagy hangsúllyal az európai szláv problémáig, illetőleg egy szláv Európa kérdéséig a dolgozatoméhoz több hasonló kérdésfelvetésre bukkantam. A szlovén esszék reménykedést, várakozást és némi rezignációt tartalmazó fejtegetései az Európa-diskurzus új aspektusát (is) reprezentálják.

Folyóiratunk megjelenését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.